

Muzslay István

Az Egyház szociális tanítása

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

STUDIA THEOLOGICA BUDAPESTINENSIA

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Karának sorozata

17.

Muzslay István S.J.

Az Egyház szociális tanítása

MÁRTON ÁRON KIADÓ

Impresszum

Muzslay István
Az Egyház szociális tanítása

STUDIA THEOLOGICA BUDAPESTINENSIA
A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata
17.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1997-ban jelent meg a Márton Áron Kiadó gondozásában, az ISBN 963 9011 31 2 azonosítóval. Az elektronikus változat Arató László, a Márton Áron Kiadó igazgatójának engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Márton Áron Kiadó tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Rövidítések	4
Előszó.....	5
I. A szociális kérdés	6
1. A rabszolgaság	6
2. A jobbágyság	11
3. A munkáskérdés.....	15
II. Az egyház illetékessége	21
III. Az egyház szociális tanításának forrásai.....	26
1. Az ószövetségi Szentírás.....	27
2. Az újszövetségi Szentírás	29
3. Az egyházatyák.....	31
4. A középkori keresztény gondolkodók	33
5. Keresztény gondolkodók a 19. században	36
6. Keresztény szociális munka a 19. században.....	42
IV. Az egyház szociális tanításának alapelvei	46
1. Az ember személyi méltósága	49
2. Az emberi munka elsőbbsége	51
3. Az igazságos munkabér	55
4. A javak egyetemes rendeltetése	58
5. A szolidaritás és a szubszidiaritás.....	62
6. A szociális igazságosság és a szeretet.....	66
7. A szegények iránti elkötelezettség.....	69
8. Az erkölcsi megújulás.....	72
V. Korunk szociális problémái	75
1. A munkanélküliség	78
2. A népesedési kérdés.....	82
VI. Az egyház és a liberális kapitalizmus.....	86
1. A liberális kapitalizmus legitimációja	91
2. A kapitalizmus elutasítása.....	93
VII. Az egyház és a társadalomtudományok párbeszéde.....	96
1. A tudományok autonómiája	96
2. A párbeszéd problémái	98
Függelék.....	101
1. XII. Pius pápa apostoli levele a világ püspökeihez 1956 októberében.....	101
2. Magyar keresztény szociális mozgalmak a 20. században	102
3. A paraguayi keresztényszocialista köztársaság (1610–1767).....	106
Irodalomjegyzék	114

Rövidítések

AAS.	Acta Apostolicae Sedis
CA.	II. János Pál: Centesimus Annus (1991)
CIC.	Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv
DR.	XI. Pius: Divini Redemptoris (1937)
GS.	II. Vatikáni zsinat: Gaudium et Spes (1965)
J.M.	Püspöki Szinodus: De Justitia in Mundo (1971)
K.E.K.	A katolikus Egyház katekizmusa
LE.	II. János Pál: Laborem Exercens (1981)
MKPK.	Magyar Katolikus Püspöki Kar: Igazságosabb és testvériesebb világot! (1996)
MM.	XXIII. János: Mater et Magistra (1961)
OA.	VI. Pál: Octogesimo Adveniens (1971)
PP.	VI. Pál: Populorum Progressio (1967)
PT.	XXIII. János: Pacem in Terris (1963)
QA.	XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931)
RN.	XIII. Leó: Rerum Novarum (1891)
SRS.	II. János Pál: Sollicitudo Rei Socialis (1987)

Előszó

Az Egyház a „*népek édesanyja és tanítója*” (MM 1). XXIII. János pápa ezen szavai jobban kifejezik az Egyház küldetését a földön, mint minden más teológiai meghatározás. A keresztségben újjászüli vízből és Szentlélekből Isten gyermekeit. A szentségek kegyelmével táplálja őket. A földi zarándoklásuk során megmutatja nekik a járható utat, az üdvözítő igazságot és a boldogító életet, Jézus Krisztust.

„*Én vagyok az út, az igazság és az élet*” – mondja Jézus (Jn 14, 6).

Az Egyház küldetése nem evilági jellegű. Nem az a feladata, hogy egy meghatározott gazdasági és társadalmi rendet építsen fel a földön. Egyetlen célja az, hogy a Megváltó munkáját folytassa. Ő pedig nem azért jött a földre, hogy megítélje a világot, hanem hogy tanúságot tegyen az igazságról, hogy szolgálja és megmentse a pusztulástól.

„*Az Egyház szociális tanításának az előadása és terjesztése evangéliumi küldetés, amely az Egyház sajátja*” (SRS 41).

Ezt a tanítást sokan félreértik. Vannak, akik keveset vagy semmit sem várnak tőle, sőt még helytelenítik is, mivel szerintük az Egyháznak kizárólag a természetfeletti küldetésével kellene foglalkoznia tekintet nélkül a földi létére. Az Egyház nem evilágból való, ne törődjön tehát a világ dolgaival!...

Mások túlságosan is sokat várnak az Egyháztól: technikailag kidolgozott, jól kipróbált terveket a világ gazdasági és társadalmi gondjainak megoldására, sőt még egy nemzetközi összefogás megszervezését is a tervek kivitelezésére.

A félreértések alapja legtöbbször az, hogy sokan még az egyháziak közül sem ismerik az Egyház szociális tanítását. Ami a volt szocialista országokat illeti, ez teljesen érthető. A marxista ideológia kizárólagosságot követelt magának és szigorúan büntetett minden világnézeti „deviációt”. Magyarországon 1948-tól diktatórikus eszközökkel fojtották el a keresztény szellemű felfogást és még 1964-ben, a Vatikánnal kötött részleges „megegyezés” után is, a kommunista rendszer börtönbüntetéssel sújtotta azokat a jezsuitákat, akik baráti összejöveteleiken a „világszolidarizmusról” beszélgettek egymással...

II. János Pál pápa ezt világosan látta, mivel maga is tapasztalta. Ezért írta a körlevelében:

„*Különösen kívánom, hogy azokban az országokban ismertessék és alkalmazzák ezt a szociális tanítást, amelyekben a létező szocializmus bukása után nagy az elbizonytalanodás az újjáépítés tekintetében.*” (CA 56).

A szocializmus kudarcot vallott. Ez nem jelenti azt, hogy az országok gazdasági és társadalmi problémái megoldására az egyetlen út a liberális kapitalizmus. A járható út az integrális humanizmus útja: az ember a maga teljességében, önmagához, a Teremtőjéhez és az embertársaihoz való viszonyában.

Ez az Egyház szociális tanításának a lényege.

Leuven (Belgium), 1997. Nagyboldogasszony ünnepén

Muzslay István S.J.

I. A szociális kérdés

„Szociális” kérdés, vagy „társadalmi” kérdés? „Szociális”, vagy „társadalmi” tanítás?...

Vannak, akik úgy vélik, hogy a latin eredetű szociális jelzót a magyarban a „társadalmi” szóval kell lefordítanunk, mivel a „szociális” szó a magyar nyelvben szűkebb értelmű és a szegénység kérdéséhez kapcsolódik. A pápai dokumentumok viszont nemcsak a szegénységről, hanem a társadalom minden rétegét érintő, tehát társadalmi kérdésekről szólnak. Ezért tartják a „*társadalmi*” jelzót helyesebbnek.

A nyugati nyelvekben a szociális jelzőnek megvan ugyanaz a jelentése, mint a magyarban. Ennek ellenére az „Az Egyház szociális tanítása” kifejezés honosodott meg. Az angolban: „Social Teaching of the Church”, a franciában: „L'enseignement social de l'Église”, a hollandban: „De sociale leer van de Kerk”, a németben: „Die Soziallehre der Kirche”, az olaszban: „Dottrina sociale della Chiesa” stb.

Miért nem tarthatnánk meg a magyar nyelvben is „Az Egyház szociális tanítása”-elnevezést? Annál is inkább, mivel az Egyház szociális tanításának a legfőbb figyelme mindig a gazdasági, társadalmi és politikai rendszerek áldozatainak, a szegényeknek, az üldözötteknek és a kizsájtottaknak a sorsára irányul. Krisztus minden igazi tanítványa azonosítja magát a szegényekkel. Mind a földi, mind az örök élete meghatározója az áldozatos szeretet.

A szociális kérdés azoknak a problémáknak a gyűjtőfogalma, amelyek a társadalom életében feszültségeket, zavarokat okoznak, és esetleg a rend felbomlását idézik elő. Már az ókorban főleg ezek irányították a tudósok figyelmét a társadalom problémái tanulmányozására.

Protegorász (Kr. e. 411), Platón (Kr. e. 348), Szokratész (Kr. e. 399) és Arisztotelész (Kr. e. 322) a társadalmi gondok megoldására bizonyos elveket állítottak fel. Az ókori bölcséleti rendszerek általában normatív jellegűek. Gondolkodásukban az emberi személy háttérbe szorult, és az államhatalom szerepe szinte mindenre kiterjedt. Az ember személyi méltóságának, szabadságának és egyben felelősségének a tudata először a keresztény antropológiában került az előtérbe.

Az Egyház szociális tanítása a 19. században mint munkáskérdés vált tudatossá, és azóta alakult ki átfogó rendszerré. A történelem egyetlen korszaka sem volt mentes a szociális problémáktól. A társadalmi és gazdasági rend emberi alkotás, és magán viseli az emberi lét tökéletlenségeit. A jó és a rossz közötti állandó küzdelem az emberi lét alapadottsága, és átvonul az egész történelmen.

Amilyen súlyos hiba lenne a magunk korának szemléletét a régmúlt időkre visszavetíteni, ugyanúgy az is tévedés lenne, ha nem vennénk tudomásul, hogy az emberi természet alapján ugyanaz marad. A korszellem alakulhat, sőt ellenkezőjévé válhat, de az emberi lélek mélyén gyökerező vágyak és gondok újra meg újra jelentkeznek.

1. A rabszolgaság

Az ókorban és utána még hosszú évszázadokon át a rabszolgaság jelentette a legsúlyosabb szociális problémát. A történelem során kétféle rabszolgaság alakult ki: a teljes rabszolgaság, amely az embert minden jogától megfosztotta, közönséges tárgyként kiszolgáltatta az urának, és a tágabb értelemben vett rabszolgaság, amelyben a rabszolganak meghagyták a legelemibb jogait az élethez (a szabad házasság jogát is), de gazdaságilag teljesen az ura szolgálatára kötelezték.

Az antik civilizáció egyik legrégebb emléke Hammurabi (Kr. e. 1955–1913) babiloni király törvénykönyve, amely 2,25 méter magas hengeres oszlopon állt az egyik babiloni templomban. Innen hadizsákmányként Szuzarába került, ahol a francia archeológusok 1901 telén találták meg.

Ez a törvénykönyv a rabszolgaságot az egész asszír-babiloni világban elterjedt intézményként mutatja be. A társadalmat két fő részre osztja fel: a szabadok, az emberi jogok teljességének birtokosai, és a rabszolgák, akik csak tárgyai és nem alanyai a jognak. A két társadalmi réteg között foglalnak helyet a földművesek és a kisiparosok, akiknek jogi helyzetét nem tisztázta a törvény.

Az *asszír-babiloni* birodalmakban a hadifoglyokat a Kr. e. 12. századtól kezdték rabszolgává tenni, amíg azelőtt legtöbbször lemészárolták őket. A rabszolgotartás a Kr. e. 8. században vált általánossá. A ninivei műemlékek számos hadifogoly- és rabszolga-menet képét őrizték meg.

Pezsgő gazdasági élet alakult ki az Eufrát mentén. A szabadok kezében volt az őstermelés, a rabszolgotartás, a földművesek, az iparosok által végzett bér munka és az egész kereskedelem, amely behálózta az egész akkor ismert világot.

Egyiptomban a rabszolgaság hatalmas méreteket öltött. Nemcsak a háborúk, hanem a rendszeres rabszolga-kereskedelem is gyarapította a rabszolgák tömegét. Ez a kereskedelem főleg az izmaeliták kezében volt. Ezek vették meg a bibliai Józsefet is, és Egyiptomba vitték (Ter 37, 25-28, 39, 1).

Az egyiptomi birodalom csodálatos művészetét az élet minden terhét viselő rabszolgahadak szomorú éneke kíséri. A piramisok falára sötét árnyékot vet a rabszolgafelügyelők korbácsa és a kizsákmányoltak nyomorúsága. Jellemző, hogy csaknem minden irodalmi alkotáson (valószínűleg rabszolgák munkái) áttükröződik a pesszimista szemlélet:

„Nincs igaz ember. A föld a gonosztevők martaléka.”

Görögországban a házi rabszolgák mellett a jobbágyi helyzethez hasonló, enyhébb rabszolgaság fejlődött ki. A rabszolgák száma viszont messze túlhaladta a szabad embereket.

Spártában a város virágkorában kb. 30 000 teljes jogú polgár, 100 000 jog nélküli, de szabad ember és 200 000 rabszolga-helóta élt. Hogy a rabszolgák száma túlságosan ne növekedjék, Arisztotelész tanúsága szerint évenként jelentős számot lemészároltak közülük.

Attikában a teljesjogú polgárok száma kb. 20 000 volt, a jog nélküli szabadoké 30 000, a rabszolgáké pedig 400 000. Itt a sorsuk valamivel jobb volt mint Spártában. A rabszolgák meggyilkolását törvény tiltotta, de különben az uruk úgy bánhatott velük, ahogy akart.

A rabszolgaságot a görög bölcsek is igazolták. Arisztotelész szerint az ember a tökéletességet csak szellemi tevékenységgel érheti el. Csakis így fedezi fel a szépet és az igazat (Vö. *Ethica Nic.* I. 2, 1094 b7-11).

Az állatok és a rabszolgák hasznossága csaknem azonos. Mind az egyik, mind a másik a testi erejénél fogva segíti a családot az életszükségletei kielégítésében. A rabszolgaság a szerzés természetes eszköze, része a háztartásnak. Nélküle képtelenek lennének arra, hogy biztosítsák életfenntartásukat.

Polgárjogot csak azoknak szabad biztosítani, akik minden szolgai munkától mentesek. A kézművesek tagjai ugyan a politikai közösségnek, de éppúgy nem teljesjogú polgárok, mint a rabszolgák vagy az idegenek (Vö. *Pol.* III. 4–5).

Szokratész is természetesnek tartotta, hogy a szabad ember ne dolgozzék, mert a kézimunka lealacsonyít és a rabszolgák dolga. Az ókori pogányság nem ismerte a fizikai munka erkölcsi értékét.

A *római birodalom* egész népeket hajtott rabszolgaságba. Minden háborúja egyben rabszolgavadászat is volt. Marius egymaga 140 000 embert hurcolt rabszolgaságba. Egy-egy gazdagabb polgárnak több száz, sőt gyakran több ezer rabszolgája is volt. A munkájuk

termelékenysége olyan alacsony volt, hogy 20 000 római polgár eltartása kb. 400 000 rabszolgát igényelt.

Éppen a rabszolgák túlságosan is nagy száma okozta a római társadalom gazdasági válságát. Semminek sem volt ára, a kisemberek tönkrementek, és a városi tömegek az állammal tartatták el magukat:

„Panem et circenses!”

A római rabszolga teljesen jogfosztott volt: *„Servile caput nullum jus habet”* (Digesta IV, 5, 3). Az ura bármikor meg is ölhetette. A gladiátori és színpadi játékok gyakran a rabszolgák kölcsönös és tömeges lemészárlásával végződtek. A rabszolga nem volt emberi személy, hanem csak „test”: *„Cellis servilibus extracta corpora”* (Valerius Maximus). Rómában csak a patríciusok voltak a hatalom részesei („viri boni, optimates”), amíg a többi alávaló („mali, inbecilles”).

„Az ember nem lehet munkás és tisztos ember” – írta Ciceró (De officiis, 142).

Seneca (Kr. u. 1-65) volt az első, aki szót emelt a rabszolgákkal szemben gyakorolt kegyetlenkedések ellen, de ő sem követelte a rabszolgaság megszüntetését. Szerinte a rabszolgának csak egyetlen eszköz áll a rendelkezésére ahhoz, hogy megszabaduljon a nyomorult sorsától: az öngyilkosság.

Több ízben nagy rabszolgalázadás reszkettette meg Rómát, amiért a patríciusok kegyetlen bosszút álltak. A Spartacus féle felkelés után tízezrével feszítették keresztre a rabszolgákat.

Az ókori zsidóságnál is létezett a rabszolgaság intézménye. Ábrahámnak is voltak rabszolgái (Ter 17, 12). A mózesi törvény védte azonban a rabszolgát urával szemben.

„Ha egy rabszolga hozzád menekül, ne szolgáltsd ki urának. Maradjon körödben azon a helyen, amelyet kiválaszt magának, ahol jól érzi magát. Nem szabad sanyargatnod.” (MTör 23, 16-17).

A zsidó egy másik zsidónak csak hat évig lehetett rabszolgája, és béresként kellett őt kezelnie. A rabszolga megöléséért halálbüntetés járt. A rabszolga szabadon köthetett házasságot, és ha egy rabnőt tulajdonosa feleségül vett, az urával egyenrangú, szabad asszony lett.

„Emlékezzél, magad is rabszolga voltál Egyiptom földjén, s az Úr, a te Istened szabadított ki onnan. Ezért parancsolom meg neked, hogy te is így tégy” (MTörv 24, 18).

A próféták gyakran védelmezték a rabszolgákat, és amikor az asszír támadások veszélyében forgó zsidók megfogadták, hogy valamennyi zsidó származású rabszolgát szabadon bocsátanak, Jeremiás próféta Isten súlyos büntetésével fenyegette meg őket, ha nem tartják be az ígéretüket. (Jer 24, 8-11) A rabszolgaság a zsidóknál azért sem volt túlságosan nehéz, mert a zsidó nép tiszteletben tartotta a fizikai munkát.

A kereszténység nem követelte a rabszolgaság azonnali megszüntetését, mivel az alapjaiban rendítette volna meg a társadalmat. A kezdettől fogva azonban új szemléletet teremtett vele kapcsolatban. Már ezzel is forradalmi változást hozott a társadalom életébe.

A főparancs, a szeretet törvénye mindenkivel, még az ellenséggel szemben is érvényes. Jézus követői sürgették, hogy az úr és a szolga viszonya is testvéries legyen: *„Nincs többé zsidó, görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, – írja Szent Pál – mert mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban”* (Gal 3, 28, 1 Kor 12-13).

Megható az a gyengédség, amellyel a hozzá menekült rabszolgát fogadta. Miután megkeresztelte, visszaküldte ugyan az urához, de már „nem mint szolgát, hanem mint többet, mint szeretett testvért” (Filem 16).

Alexandriai Szent Cirill említi, hogy a püspökök, papok és a diakónusok között rabszolgák is voltak (Catech. 17, 35). A 2. és a 3. század során a pápák között is voltak rabszolgák, így pl. I. Pius és I. Callixtus. A keresztény sírboltokon sohasem jelezték, hogy a halott rabszolga volt-e vagy szabad ember.

„*Nálunk nincs különbség gazdag és szegény, rabszolga vagy szabad ember között*” – írta Lactantius apologéta (Div. inst. V. 17).

Az egyházatyák, főleg Aranyszájú Szent János, Szent Vazul, Nazianzi Szent Gergely és Szent Ágoston keményen ostromozták azokat, akik rosszul bántak a rabszolgákkal.

A kereszténység nyilvános elismerésével javult a rabszolgák helyzete.

Nagy Konstantin megtiltotta, hogy a rabszolgák homlokára jelet égensenek. Ugyancsak megtiltotta a keresztrefeszítést, a gladiátori játékokat és azt is, hogy a rabszolgát elszakítsák feleségétől és gyermekeitől. Felhatalmazta a papságot, hogy akár erőszakkal is kiváltsa azokat a rabnőket, akikkel az uraik visszaéltek.

A hitehagyott Julián volt az, aki a 4. században visszaállította a rabszolgaságot. Justinus császár viszont a törvénykönyvében természet törvénybe ütköző barbár intézménynek mondotta. Hatása alatt a rabszolgák sorsa a házi alkalmazottak és a mezőgazdasági jobbágyság helyzetéhez kezdett hasonlítani.

Nagy lépést jelentett a rabszolgaság fokozatos enyhítésére a szerzetesség elterjedése, a földművelés és az ipar felkarolása a keresztények által. Ha a középkor folyamán, sőt még sok helyen a 19. században is a jobbágyság függő helyzete és röghözkötöttsége fenn is állt, össze sem hasonlítható a pogány rabszolgasággal.

A rabszolgaság időnkénti fellendülésének okai között nagy szerepet játszott a kereszténység és az iszlám évszázados küzdelme. A muzulmán hódítók mindenütt nagyszámban hurcolták rabszolgaságba a legyőzött keresztényeket, nemcsak a hadifoglyokat, hanem a polgári lakosságot is. Így pl. Karthágó elfoglalásakor (695) az egész lakosság a mohamedán rabszolgakereskedők zsákmánya lett. Antiochia eleste után (13. század) 8 000 embert hurcoltak el az egyiptomi rabszolgapiacokra. Konstantinápoly elfoglalása után (1453) a város lakosságának nagy része ugyanerre a sorsra jutott.

A keresztény világnak nagy gondot okozott a rabszolgák kiszabadítása, vagy legalábbis a sorsuk enyhítése. Szent Lajos francia király kereszteshadjáratának is keresztény rabszolgák kiszabadítása volt a legfőbb célja.

Két szerzetesrend is létesült erre a célra: a trinitáriusok és mercedáriusok rendje, amelyek tagjai fogadalommal kötelezték magukat arra, hogy szükség esetén önmagukat is váltságul adják a keresztény rabszolgák kiszabadítására.

A trinitáriusokat, „a Szentháromság fogolykiváltó rendjét” (Ordo SS. Trinitatis de redemptione captivorum) Mathai János, párizsi egyetemi tanár és Szent Félix remete alapította. A rendet III. Ince pápa hagyta jóvá 1198-ban. A fogolykiváltáson kívül kórházalapítással és betegápolással is foglalkoztak. Bámulatos gyorsan terjedtek el, főleg Franciaországban, Angliában és Írországban. Magyarországon is letelepedtek: Ilaván 1694-ben, Sárospatakon és Pozsonyban 1697-ben, Komáromban 1712-ben, Nagyszombatban 1716-ban, Egerben 1717-ben és Óbudán 1738-ban. Magyarországon II. József, „kalapos király” oszlatta fel a rendet. A mercedáriusok (Ordo Sacer et Militaris B.M.V. de Misericordia de mercede redemptionis captivorum) rendjét Nolascus Szent Péter alapította 1223-ban. Tagjai főleg a nemesség soraiból kerültek ki. Három csoportra oszlottak: lovagok, papok és segítőtestvérek. Különösen Dél-Amerikában terjedt el.

Sokan mások is követték a szerzetesek hősi példáját. A történészek szólnak például egy spanyol püspökről, aki afrikai rabságba jutott, és a saját kiváltására küldött összeget két ízben is mások kiszabadítására fordította, amíg ő maga a haláláig rabszolga maradt.

A Földközi-tenger vidékén a rabszolgaság gyakorlata folytatódott az egész középkoron át mind a muzulmánok, mind a keresztények között. Marseille és Perpignon levéltárai tele vannak a rabszolga-kereskedelmet szabályozó okiratokkal.

Semmiképpen sem helyeselhető, de emberileg érthető, hogy győzelmük esetén a keresztények is rabszolgákat ejtettek, így pl. Génua és Velence, a középkori tengeri kereskedelem két főhatalmassága.

IV. Jenő pápa a „Dudum nostras” bullájában (1430) szigorúan elítélte a rabszolgaságot, és kiközösítéssel büntette a rabszolgák tartását. Megtiltotta a bennszülöttek kitelepítését, és elsőnek hirdette meg a szülőföldre való természetjogot.

III. Pál pápa az 1537-ben kiadott bullájában ugyancsak megtiltotta, hogy az indiánokat és mindazokat a népeket, akiket a keresztények felfedeznek, megfosszák a szabadságuktól, a vagyonuktól és rabszolgaságba kényszerítsék. Ugyanígy fellépett a rabszolgaság ellen VIII. Orbán 1639-ben és XIV. Benedek 1741-ben. A pápák fellépésének azonban alig lett valami fogantatja.

Amerika felfedezése után az afrikai népek között indult az újkori rabszolgavadászat és kereskedelem. A rabszolgákat a spanyol király és a rabszolga-kereskedők között kötött szerződés („assiento”) alapján szállították Amerikába.

V. Károly császár hosszas vonakodás után 1517-ben megengedte, hogy 4 000 afrikai néget szállítsanak az amerikai ültetvényekre. Ez a szégyenletes példa számtalan utánzóra talált. A spanyol és a portugál királyság egyesítése (1580) után a rabszolga-kereskedelem nagy lendületet vett. 1595 és 1640 között évente kb. 5 000 főt hurcoltak el a gyarmatokra.

Az angol kormány volt az első, amely szerződést kötött Spanyolországgal a négerek kiszállítására. O. Cromwell nemcsak négereket, hanem vallási gyűlölettől hajtva a katolikus írek ezreit is rabszolgának adta el Amerikában. 1701-ben V. Fülöp egy francia kereskedelmi vállalatnak adott engedélyt arra, hogy tíz év alatt 48 000 néget hurcoljon el rabszolgának.

A gyarmatosítás története a világtörténelem legsötétebb lapjai közé tartozik. Örök szégyene Nyugatnak, hogy az amerikai kapitalizmus alapjait a rabszolgák ezreivel rakatta le.

A rabszolgák sorsának enyhítésére Páli Szent Vince (1576–1660) és társai, a lazaristák tettek sokat. Főleg az ő hatásukra indultak meg a nyugati kormányok részéről a próbálkozások az újkori rabszolgaság legfőbb táplálói, a tengeri kalózok megfékezésére.

A jezsuita Claver Szent Péter (1581–1654) a dél-amerikai rabszolga-kereskedelem központjában Carthagénában negyven éven át minden erejét az Afrikából odahurcolt négerek testi-lelki gondozására szentelte. Külön fogadalommal kötelezte magát erre. XIII. Leó pápa a néger missziók pártfogójává avatta.

Minden elismerésre és csodálatra méltó a jezsuiták munkája Paraguayban, ahol az indiánok tömegeit mentették meg a rabszolgaságtól, és százötven éven át (1610–1767) fenntartottak egy keresztény indián közösséget, amelyet nem a közösség tagjainak az egyenetlenkedése szüntetett meg, amint az az újkori utópisztikus próbálkozások esetében történt, hanem a portugál és spanyol gyarmatosok embertelensége, és a szabadgondolkodó, az egyház és a jezsuita ellenes diktátorok erőszaka szórt szét.

A rabszolgaság megszüntetésére irányuló törekvések a 19. század elején indultak meg.

Brazília elvben már 1752-ben felszabadította a rabszolgáit, de a valóságban még a 19. század közepén is 2 millió rabszolgája volt. A bécsi kongresszus (1815) rábírtá ugyan az európai hatalmakat a rabszolga-kereskedelem betiltására, de csak a nyilvános rabszolgavadászat szűnt meg. A francia forradalom deklarálta ugyan az emberi jogokat, a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget, de a rabszolgaság megszüntetésére a francia gyarmatokon csak 1848-ban került sor

Az angolok a 18. században a rabszolga-kereskedelem kb. 50%-át a kezükben tartották. Mégis ők voltak az elsők, akik azt 1807-ben megtiltották, sőt 1833-ban a rabszolgaság intézményét is megszüntették. Ennek magyarázatát gazdasági megfontolásokban kereshetjük.

Közgazdászai kimutatták, hogy a rabszolgák munkájának a termelékenysége nagyon alacsony, és a hozama alig fedi a munka költségét. Csakis az ültetvényeken lehetne még egyelőre fenntartani, ahol a nyereség még mindig nagyobb, mint a termelési költség.

A gépesítés, amitől a bölcselek az ember felszabadítását várták, egyre jövedelmezőtlenebbé tette a rabszolgák kényszermunkáját. Az egyre inkább kibontakozó gazdasági liberalizmus előnyben részesítette a szabad munkaerőt, amelyet a gazdasági

konjunktúra hullámzásainak megfelelően a termelési folyamatban felhasználhatott vagy abból kitalálható.

A holland Kelet-Indiában 1859-ben szüntették meg a rabszolgaságot, Észak-Amerikában, ahol a polgárháború kitörésekor (1861) csaknem 4 millió rabszolga élt, 1865-ben; Portugáliában 1878-ban. Spanyolország volt az utolsó ebben a folyamatban. Brazíliában csak 1888-ban szüntették meg a rabszolgaságot, miután XIII. Leó pápa hatalmas körlevélben szólította fel a művelt világot a rabszolgaság végleges eltörlésére.

Minden tilalom és nemzetközi ellenőrzés ellenére Afrika egyes részein századunk harmincas éveiben még mindig létezett a rabszolgaság.

Európában a rabszolgaság intézménye a századok során fokozatosan jobbágysággá fejlődött. Az egykori szolga telkes gazdává, szabad bérlővé, zsellérré vagy uradalmi cseléddé vált. Az egykori gyarmatok felszabadított rabszolga tömegei proletársorsra jutottak

Ma jogilag minden ember szabad, miközben szerte a világon milliók élnek a pénz, a gazdasági hatalom és politikai rendszerek rabszolgaságában.

2. A jobbágyság

Az európai társadalmakban a rabszolgaság a középkorban lassan jobbágysággá alakul át. A jobbágyok egy része a rabszolgák ivadéka. Nyugat-Európában a középkor végén a jobbágyságnak már csak a maradványai találhatók meg, amíg Kelet- és Közép-Európában csaknem a 20. századig fennmaradt.

Ami *Magyarországot* illeti, Szent István királyságának a társadalmi szervezete a vérségi és hűbéri kötelékek által meghatározott személyi kapcsolatokra épült. A honfoglaló magyarok ivadékai még két századdal a szent király halála után is az ősi vérségi keretekben a törvényerejű jogszokásoknak megfelelően éltek. Szent István törvénykönyve szigorúan tiltotta, hogy bárki szabad embert szolgává tegyen:

„Istenhez méltó és az embernek legjobb, ha mindenki szabad szándéka szerint tölti életét” (II. 20).

A társadalmi rétegződés az emberek vérségi alapú hovatartozása, másrészt a személyes természetű szolgálati kötelezettségek minősége és mértéke szerint ment végbe. A szolgálati kötelezettségeknek helyenként, időnként és népcsoportonként változó minősége és mértéke a földesúri hatalomtól függő szabad és szolgatársadalom tagozódására, különböző csoportok és rétegek kialakulásához vezetett. A szabadság és a szolgaság határán mozogtak a különböző terménybeszolgáltatásra és munkára kötelezett szabadosok és félszabadok.

Szent István tiszteletben tartotta a nemzetségek jogszokásait. A fiához írt intelmeiben írja:

„Kormányozhat-e görög ember latinokat görög szokások szerint, avagy latin görögöket latin szokások szerint? Semmiképpen sem.”

A szabad magyar nemzetségek sok tagját a király szolgálatába állító adományozási rendszer és a nemesség területi szervezkedésének keretében szolgáló vármegyék megalapításával Szent István teremtette meg a királyi és a vérségi szervezet politikai, társadalmi és gazdasági egybeolvadását. A származási nemesség és a tisztviselő adománybirtokos réteg közti különbség lassan elhalványult, a honfoglaló magyarok és a királyi adománybirtokosok ivadékai egyetlen nemesi rendbe olvadtak össze.

A szabad és szolga közötti különbség alapja volt a középkori rendszernek is, és ezért ezt nem lehetett minden további nélkül megszüntetni. A szolga elleni vétséget az Egyház szigorú büntetéssel sújtotta. Egyre több szolga vált szabaddá, és a rabszolgaság intézménye 1300 körül Magyarországon meg is szűnt.

A földesúr számára végzett külön munka persze robot, kényszermunka volt. A jobbágyok közvetlen felettése, az ispán a kényszer eszközeit is alkalmazhatta: bírság, túlmunka, sőt még botozás is. A jobbágyok közti vitás ügyekben a saját falusi bírójuk (villicus) ítélkezett.

Ez a szervezet már a 12. század politikai és társadalmi mozgalmában megrendült és a 13. században megindult a főnemesi és köznemesi osztály kialakulásának, renddé fejlődésének a folyamata, amelyet a királyi hatalom igyekezett fékezni, de megakadályozni nem tudott.

A 13. században alakul ki az osztálykülönbségeken és a földbirtokon alapuló új társadalmi és gazdasági rendszer. A folyamat jellemzői a nemzetségi vagyoni szétszétlása, az egyházi és világi nagybirtok egységekké való alakulása, az alsóbb társadalmi rétegek szolgálati kötelezettségekkel és magángazdasági szolgáltatásokkal együttjáró terheltségének a megkönnyítése, sőt a teljes felszabadítására irányuló törekvések.

Az egykori birtokosok egy része oligarchikus méretű nagybirtokos lett, a királyi gazdaságok népei jelentős része előbb várjobbágyvá és királyi szolgává, majd pedig teljes szabadsággal bíró közép- és kisbirtokos köznemessé vált. Ami az Egyházat illeti, a 13. század magyar főpapjai már nem annyira lelkipásztorok, mint egyházfejedelmek és nagybirtokos földesurak.

A gazdasági életben is megindul az átalakulás. A főszerepet játszó mezőgazdaság mellett kialakul és egyre erősödik a városiaké, az iparosok és a kereskedők osztálya. A középkor természetes gazdaságát egyre inkább a pénzgazdálkodás és a városi kapitalizmus váltja fel. A középkor életét szabályozó, lelki tartalmát képező és fejlődését irányító erkölcsi elvek elhalványulnak, és lassan kialakulnak az újkor eszméi és életformái.

A 14. században az ősi vérségi közösségek teljesen szétbomlottak, a személyes szolgálati kötelek is elszakadtak, és velük együtt a régi társadalmi szervezet nyomai is elenyésztek. A rendi társadalom két nagy rétegre tagozódott: a földesurak és a földjükön élők rétegére.

A földesúri hatóság alá tartozó néprétegek legnagyobb része az ura földjén örökös használatra kapott telken terményadó és egyéb szolgáltatás ellenében önállóan dolgozó jobbágyok népes osztálya volt. Előzőleg a királyi, az egyházi és világi birtokokon elöljárói szolgálatot teljesítőket nevezték jobbágyoknak, akik a szegényebb szabadok és a szabados, de szolgasorsú emberek soraiból kerültek ki.

A későbbi fejlődés során ezen jobbágyok ivadékaik részben a köznemesi osztályba emelkedtek fel, részben a szabad paraszti réteg tagjaivá váltak. Habár a földesurak hatósága alá tartoztak, úrbéres szabadok voltak, szabadon költözhattak, hogy más földesúr szolgálatába álljanak, avagy a városban telepedjenek le. A földesúrnak a tőle mintegy örökbérletbe vett földért bérletet, a királynak telek- vagy kapuadót, az Egyháznak pedig a termés egy-tizedében meghatározott dézsmát fizettek. Helyenként változó természetű és méretű szekeres vagy gyalogos szolgálattal is tartoztak a földesúrnak.

A jobbágyság szabadköltözködési jogát az 1298-as 70. tc. és az 1351-es 18. tc. biztosította. A terményadó egységesen kötelező mértékét a termés második tizedében állapították meg. A 14. században a jobbágy telkesgazda volt. Telkét családjával és cselédjével minden földesúri beavatkozás nélkül önállóan művelte, termékeit és minden ingóságát szabadon értékesíthette.

Kezdetben egy-egy jobbágycsalád vidékenként 20-70 hold között ingadozó telket bérelt. Később a népes családok telke elaprózódott fél, negyed, sőt nyolcad telekké. A jobbágyok egy része földnélkülivé vált. Az adóterhek növekedése és a földesurak kizsákmányolási törekvései következtében a 15. század folyamán a jobbágyság jelentős része egyre nehezebb helyzetbe került és a cselédek színvonalára süllyedt, hogy aztán végül a földnélküli zsellérek legalacsonyabb rétegével olvadjon össze.

A 15. században a szabad költözködés lényeges eleme a jobbágykérdésnek. Sem a robot, sem a természetbeni juttatások és a pénzbeni szolgáltatások nem voltak olyan nagy hatással a jobbágyság sorsára, mint ez a kérdés. A mezőgazdasági termelésnek még mindig nem volt biztos piaca, hanem még főleg a helyi szükségletek kielégítését célozta. Így aztán a földesúrnak nem állt érdekében, hogy a jobbágyától minél több gabonát vegyen el. Az érdeke főleg az volt, hogy minél több jobbágya legyen, akiket kúriájában különböző szolgálatokra

alkalmazhat és akiknek a száma növeli a fegyveres erejét. A földesurak tehát újabb kísérletet tesznek a jobbágyok földhöz kötésére, és ezzel olyan helyzetet teremtenek, amely lényegesen nehezebb, mint az előző volt.

Mátyás király érdeme, hogy a jobbágyok sorsának a hanyatlását egy időre megállította. A jobbágy számára a „szabad ember” jogállását követelte. Az 1486-os törvénykönyve 39. cikkelye megerősíti a jobbágyok szabad költözködési jogát, és leállítja a földesurak ezen jog megakadályozására irányuló törekvéseit. A visszaélésekre súlyos pénzbüntetést szab ki, és a főispánokat a törvény megtartásának szigorú ellenőrzésére kötelezi.

Uralkodása alatt a magyar jobbágyságnak nem volt oka a lázadásra. A jobbágyság sorsának tragikus rosszabbodása utána következett be.

A magyar parasztság további sorsára nézve nagyon tragikus következményekkel járt a Dózsa-féle parasztlázadás 1514-ben. Bakócz Tamás, bíboros érsek Dózsa György székely vitézt, aki a törökök elleni harcok során kitüntette magát, bízta meg a törökök elleni keresztes hadjárat vezetésével, miután a főurak között senkit sem talált, aki ezt vállalta volna.

Felhívására csak mintegy 100 000 jobbágy és köznemes gyűlt össze Rákos mezején papjaival együtt. A felhívás sikertelensége arra a döntésre indította Bakóczot, hogy feloszlattja a sereget. Dózsa viszont Cegléden a földesurak elleni lázadásra szólította fel a mezővárosok és a falvak lakóit. A lázadás főleg az Alföldet érintette egészen Heves vidékéig.

A magyar főnemesség páratlan kegyetlenséggel nyomta el a lázadást. Dózsát, a „parasztkirályt”, tüzes vas székbe rakták, hajdúit pedig arra kényszerítették, hogy az égett húsába harapjanak. A véres bosszú után még ugyanabban az évben a nemesi országgyűlés meghozta azokat a törvényeket, amelyek 1848-ig megpecsételték a magyar parasztság sorsát.

A törvények az ország minden parasztját, kivéve a szabad királyi városok lakóit, szabadságvesztéssel és örök szolgasággal büntette, és még a költözködési jogtól is megfosztotta. A magyar paraszt ekkor lett röghöz kötött, aki minden kis darab földért robottal, pénzzel és részletesen körülírt „ajándékokkal” tartozott a földesurának. A jobbágy „hereditarius subditus” lett, vagyis a szolgálati kötelezettségek apáról fiúra szálltak.

A munka elutasítása az urasági jogok megtagadását jelentette, amit a földesurakból álló úriszék keményen büntetett. Ezenkívül még az állami és vármegyei szolgáltatások is terhelték a jobbágyokat, ami újabb teret biztosított a visszaéléseknek.

Verbőczy István Hármaskönyve (Tripartitum), amelyet az 1514. évi országgyűlésen nyújtott be, magába foglalta a parasztság elleni határozatokat is. Dózsa parasztjai elleni véres bosszút ez örökítette meg hosszú századokra. Könyve III. része 1. paragrafusában felsorolja a különböző nemzetiségű jobbágyokat: magyarok, szászok, németek, csehek, tótok, rutének, rácok, szerbek, bulgárok, jászok és kunok, majd pedig a 2. paragrafusban a következőket írja:

„Jöllehet mindezen nemzetségek (a királyi jászok, kunok, rutének és bulgárok kivételével) eddigelé a szabadságnak azon előjogával éltek volt, hogy – letévén a törvény szerinti földbért és megfizetvén a tartozásikat – amidőn és amikor akartak, szabadon költözhettek lakóhelyükről más helyekre, mindazonáltal ezt a szabadságukat a múlt nyáron egy bizonyos Székely György nevű gonosz rablónak vezérlete és kurucok nevezete alatt az összes nemesség ellen való lázadásuk és erőszakos pártütésük s abból eredő hűtlenségbe esésük következtében végképpen elvesztették s földesuraiknak teljes és örökös szolgasággal vették alá.”

Az országgyűlés által elfogadott törvény 30. cikkelyében ez áll:

„A parasztnak ura földjén az örökségre nézve a munkája bérén és jutalmán kívül semmiféle joga nincs, hanem az egész föld tulajdona a földesurat illeti.”

Tudjuk, hogy az előző évszázadokban ez nem így volt. A magyar föld többféle birtokos kezében volt. Köztük a földesúr csak az egyik volt. Verbőczy után sem ment könnyen ennek a rendelkezésnek a megvalósítása. Vidékenként, községekként és birtokosokként sok harcba került, amíg a földesurak szétrombolták a faluközösségeket, és maguknak foglalták le azok

területeit. De végre is így vált a középkori szabad és félszabad magyar jobbágyból nem szerződéses bérlő vagy munkás, hanem „*misera plebs contribuens*”...

Így adott formát a magyar jobbágyság szerencsétlen sorsának egy nagy jogtudós, aki nem volt annyira bölcs államférfi, hogy a saját társadalmi osztálya érdekei fölé tudott volna emelkedni a hazája és az egész magyarság szolgálatában.

A *nyugati országokban* már a 14. századtól kezdve rendszeresek voltak a parasztlázadások, amelyeket nemcsak az egyre növekvő követelések motiváltak, hanem a háborúk, a járványok és a katasztrófális terméseredmények is. Így pl. Flandriában 1323-ban és 1328-ban, Franciaországban 1358-ban, Angliában 1381-ben, Hollandiában pedig 1491-ben tört ki parasztlázadás.

Minden lázadás az elnyomás és a kizsákmányolás különböző formái ellen irányult. Mind megegyezett abban, hogy a parasztok, a kisiparosok és a kisnemesek helyzetük megjavítására törekedtek. Az is tény, hogy az uralkodó osztályok a lázadást sehol sem torolták meg olyan kegyetlenül, mint Magyarországon.

A 16. században 1524 és 1526 között Németország különböző részein is parasztlázadások törtek ki, miután a földesurak a bérlőkkel szemben újabb követelésekkel álltak elő, és a szabad parasztokat jobbágyi sorsba akarták kényszeríteni. A német parasztok az isteni igazságosságra és jogszokásra hivatkozva keltek fel az urakkal szemben, és a Biblia tanításán alapuló államrendszer megvalósítását követelték.

Nagy hatással voltak rájuk Luther egyik első tanítványának, későbbi ellenfelének, Münzer Tamásnak a tanai, amelyekben az őskereszténység életformáját, a vagyonközösséget állította az előtérbe.

Luther Márton (1483–1546), habár maga is parasztcsaládból származott, elítélte a parasztlázadásokat. Miután az a próbálkozása, hogy a parasztokat békés magatartásra biztassa, nem vezetett eredményre, a német fejedelmeket a parasztok elleni harcra szólította fel: „*Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern.*” (1525)

A német fejedelmek mindenütt leverték a lázadó parasztokat. Münzert magát a Frankenhausen-i ütközetben fogták el és lefejezték. Luther magatartásának az lett a következménye, hogy a luteranizmus Németországban és a germán államokban elveszítette népi jellegét és államvallássá vált. A skandináv államokban ma is ez a helyzet.

A magyar főpapok többször javasolták a jobbágyi terhek megkönnyítését, de javaslatuk mindig a főnemesség ellenállásába ütközött. Mária Terézia királynő a jobbágyok teherviselő-képessége megjavítása érdekében tett javaslataival az egész főnemességet szintén magával szemben találta.

Az 1767-ben kiadott úrbéri rendelete kétségkívül enyhítette a jobbágyok terheit. Így pl. az ország egész területén addig érvényes heti 3-6 napi robot helyett kétnapi kézi vagy egynapi ígás robotot szabott ki, a nemesség minden ellenállása ellenére.

Mária Terézia Csehországban sokkal messzebb ment: a koronabirtokokon megszüntette a jobbágyságot, és a földterületeket parasztbérletekre osztotta fel. A cseh jobbágyok szabad bérlőkké váltak.

Az első lépést a jobbágyok felszabadítására II. József tette. Az 1785-ben kiadott rendeletével eltörölte az örökös jobbágyságot, de rendeletének nem lett semmi fogantatja.

Széchenyi István (1791-1860) szerint a jobbágyság léte az ország szegénye, és lehetetlenné teszi a célszerű gazdálkodást, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődését. A „Hitel” (1830) című könyvében ezzel kapcsolatban a következőket írja:

„*Mi arra jutottunk, hogy a XIX. században, midőn az emberi méltóság szent kezd lenni, pirulás nélkül beszélünk egész Európa hallatára »de misera plebe contribuente«, s külföldnek eziránt való türelmét csak előtte ismeretlen létünknek köszönhetjük, melynek következtében azon a hiedelmen van, hogy csak egy kis szektáról van szó, mely a vallás és több efféle miatt sanyargattatik, midőn azonban 9 millióról forog a kérdés, ki hú jobbágy s milyen hű! Jó*

katona s milyen jó! Szóval, ki minden tehernek türelmes viselője s melynek nagy része a magyarság utolsó záloga, fenntartója és reménye.”

Az első felelős magyar országgyűlés 1848. XV. törvénycikke felszabadította a jobbágyságot, és a parasztok 51%-át telkes gazdává tette, míg a többi földnélküli zsellér és uradalmi cseléd maradt. A forradalmi országgyűlés hónapokig tartó vitában latolgatta, hogy a földesurak 400 vagy 500 forint kártérítést kapjanak-e, miközben Windischgrätz csapatai már Buda kapui alatt álltak. A robot és dézsma váltságdíj nélküli eltörlése senkinek sem jutott az eszébe. Deák Ferenc volt az egyetlen, aki így kiáltott fel:

„Pirulnunk kell a jövő előtt!”

Az úrbéri szolgáltatások kérdését végeredményben nem a magyar országgyűlés rendezte, hanem a szabadságharc leverése után 1853-ban kiadott császári „úrbéri pátens”, amely megadta az úrbéri szerződéssel rendelkező parasztnak a földdel való szabad rendelkezési jogot, a földbirtokosokat pedig az országos jövedelemből kárpótolta.

Az ország művelhető területének nagy része a jobbágyszabadság után is mintegy kétezer nagybirtokos család kezében maradt. A magyar mezőgazdaságban megmaradt a hűbéri eredetű nagybirtok súlya és jelentősége. A paraszti gazdaságok regionális sajátosságaikkal csak kis szerepet kaptak. A gépesítés a nagybirtokon indult meg. A vasúthálózat kiépítése növelte a mezőgazdasági termékek piaci értékesítésének a lehetőségét, a folyószabályozással és a belvízrendezéssel nőtt a szántóterület. Mindez jelentős változást hozott az ország gazdasági és társadalmi szerkezetében is.

A társadalom alsó rétegét a kis- és törpebirtokos parasztság, a legalsóbbat pedig a földnélküli zsellérek és az uradalmi cselédek alkották.

A törpebirtokosokat egy-egy rossz termés vagy természeti csapás sokszor annyira megviselte, hogy a napszámosok, zsellérek és az uradalmi cselédek csoportjába süllyedtek le. A társadalom ezen rétegei politikai képviselet nélkül maradtak.

A tönkrement törpebirtokosokból és a földnélküli zsellérekéből alakult ki az agrárproletariátus, a napszámosok, a szezonmunkások és az országjáró kubikusok népes csoportja, amelynek a sorsa súlyos problémaként nehezedett az egész ország életére.

3. A munkáskérdés

A középkor természetes gazdaságában a hűbérúr arra törekedett, hogy a birtoka megműveléséhez szükséges munkaeszközöket, a jobbágysági ruházódására és háztartására szánt holmikat a saját szolgálatában álló kézművesekkel állíttassa elő (ácsok, bográrok, fazekasok, tímárok, vargák, szabók stb). A kereskedelemmel vándorkereskedők foglalkoztak, akik szállították a ritka szövetet, ékszereket, fűszereket és fegyvereket a hűbérúr és a családja számára.

A városok kézművesei testületekbe, ún. céhekbe tömörültek egymás kölcsönös segítésére. A céhek a 13. századtól kezdve mind gazdasági, mind társadalmi szempontból egyre nagyobb jelentőséget kaptak. Évszázadokon át az összefogásnak, tagjaik jólétének és szabadságának hordozói voltak. A fejedelmekkel, a főurakkal és a nemességgel szemben nagy szerepet játszottak az európai városok demokratikus fejlődése elősegítésében.

A 14. századtól kezdve részt vettek a városok vezetésében is. Több nyugati országban a városi tanácsok csaknem mind a céhek mestereiből álltak. Az egyes államok törvényei autonóm szervezeteknek ismerték el őket. Saját szabályzattal, sőt a hatáskörükben bíraskodási joggal is rendelkeztek.

XI. Pius pápa írta:

„Természetes törekvés az, hogy amiképpen az egymás közelében élők közösségeket hoznak létre, úgy azok is, akik ugyanazt a szakmát vagy hivatást gyakorolják, akár a

gazdaságban, akár másféle munkakörben dolgoznak, valamiféle szervezetbe tömörülnek” (QA83).

A kézművescéheknek nemcsak a tagok érdekvédelme volt a célja, amint az az alapszabályaikból világosan kitűnik. Nemcsak a mester jövedelmének, hanem a segédei és inasai munkabérének is elégségesnek kellett lennie a tisztas megélhetéshez. A céhek vezetői ügyeltek a mesterek és munkatársaik erkölcsi magatartására is.

A céh helyi vezetősége szigorúan ellenőrizte a termék minőségét és árát. Csakis a jó és hamisítatlan termék kerülhetett eladásra a céh vezetősége által megszabott áron, az eladásra kijelölt helyen, ellenőrök jelenlétében, hogy minden csalásnak elejét vegyék. Gondoskodtak a megfelelő szakképzésről, a betegek, az özvegyek és az árvák gondozásáról. Az esetleges vitás kérdésekben a céh saját bírósága döntött.

XIII. Leó pápa méltatta a céhek érdemeit:

„Nagyapáink előtt ismertek voltak a céhek nagy érdemei. Ez a szövetkezés nem csupán a munkásoknak volt nagy előnyére, hanem díszére vált az adott iparágak is, és nagy befolyást gyakorolt annak a fejlődésére” (RN36).

Európában feltűnő egyetértést találhatunk az iparoscéhek szervezete és szabályzata tekintetében. Így pl. a krakkói céh szabályzata megfelelt a francia E. Boileau által a 13. században készített szabályzatnak. A cseh király bányaszabályzatát is ez a francia szabályzat ihlette. Ennek az alapelve: „A bánya a bányászoké.”

Magyarországon a kézművescéhek meghonosítása a bevándorló bajor, francia és németalföldi (ún. szász) iparosoknak tulajdonítható, akik társadalmi szempontból is a polgárosodás új elemeit hozták be az ország életébe. A bevándorlók nemcsak technikai tudást hoztak magukkal, hanem igényeiket és követeléseiket is, amelyek, miként a hazájukban, úgy az új telepeiken is, bizonyos jogokat biztosítottak nekik a földesurakkal szemben (vendégjog, személyi szabadság, önkormányzat, örökbérlés stb). Az első céhek Magyarországon a Szepességben és Erdélyben alakultak meg, utána pedig a fejlődő városokban: Budán, Pozsonyban, Sopronban és Székesfehérváron. A budai vár védelmét a halászkok céhe biztosította (Halászbástya).

A városok céhei azoknak a szakértésüknek a konkurenciájától is igyekeztek a saját érdekeiket megvédeni, akik elmenekültek a hűbéruraiktól és a városokban kerestek menedéket és munkát. Ez a konkurrencia az áruviszonyok korlátoltsága és a szűk piac miatt erős volt. A céhen kívüli kézműveseket kontárnak tekintették, és eltiltották számukra a szakmai tevékenységet. Nagy Lajos király 1376-ban kötelezővé tette a kézművesek számára a céhtagságot.

Az első meghasonlást a céhek életében a 16. századi vallási megosztás hozta. Az egész rendszer hanyatlása a keresztény szellemiség meggyengülésével indult meg. A középkori közösségi szellem az individualizmus, a merkantilizmus és a fiziokratizmus hatására egyre inkább megromlott. A keresztény szolidaritás és a szeretet helyébe az önző érdekek hajszolása került az előtérbe.

A céhek vezetői maguk sem értették meg az időközben bekövetkezett gazdasági és társadalmi fejlődést, és nem fogadták el az ezzel kapcsolatban szükséges változásokat szervezeteikben és munkamódszereikben. Elleneztek a technikai újításokat, és ragaszkodtak ősi előjogaikhoz. Ezzel aztán a fejlődés kerékkötőivé váltak.

A gazdagabb és élelmesebb mesterek kiváltak a céhekből, és a céhszabályzattal nem törődve kibővítették a termelésüket. Ezzel aláásták a céhek monopolista helyzetét. Az áru- és pénzforgalom kifejlődésével a termelés túlnőtt a helyi kereteken. A kézműves egyre tágabb piac számára kezdett dolgozni. Fokozódott az iparosok rétegződése és kölcsönös versenye. A háziiparnak gépiparrá való átalakulása a céhek hanyatlását elkerülhetetlenné tette.

Franciaországban a fiziokrata Turgot (1727–1781) már 1776-ban megszüntette a céheket, de a kézművesek ellenállása miatt a céhek végleges betiltására csak később került sor, amikor

a francia forradalom 1791-ben törvényben is eltörölte azokat. Ezután a francia kézművesek érdekeik védelmére újabb egyesületeket állítottak fel, de ezeket is betiltották.

Angliában a szervezkedési tilalom 1800-ban lépett életbe, és céheket 1814-ig fokozatosan feloszlatták.

Poroszországban 1849-ben került sor a céhek megszüntetésére. Az egyesített Németországban a liberális és a szabályozott gazdaság hívei között folytatott viták eredményeként 1881-ben korszerűsítették a céhrendszer bizonyos elemeit („Innungen”).

Magyarországon az 1872. VIII. tc. 83. paragrafusa az ipar szabaddátételével megszüntette a céheket, majd pedig az 1884. XVIII. tc. ipartestületeket szervezett.

A céhek eltörlésének súlyos szociális következménye az volt, hogy az ipari munkásság tömegei minden védelem nélkül maradtak.

Ezt fejezte ki XIII. Leó pápa feltűnően kemény szavakkal:

„Miután az iparosok korábbi szervezeteit a múlt században eltörölték, s helyettük más védelemről nem gondoskodtak, az újabb állami intézmények és törvények levetették a korábbi vallásos szellemet, lassan odajutottunk, hogy korunk a munkásokat magára hagyta, és kiszolgáltatta a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának. Növelte a gondot a telhetetlen uzsora, amelyet az Egyház ugyan sokszor elítélt, de a fősvény és nyereségvágyó emberek – bár más formában – változatlan őrtek tovább. Ehhez járult még, hogy a termelés és szinte az egész kereskedelem egy kisebbségnek jutott a hatalmába, úgy hogy néhány dúsgazdag ember a szegények hatalmas tömegeire rakhatta a szolgaság jármát” (RN 2).

A munkáskérdés a 19. században vált a kor legsúlyosabb szociális problémájává. Ennek magyarázatát a természettudományok rohamos fejlődésében, a technikai találmányok alkalmazásában, valamint a liberális gazdasági és társadalmi rendszerben kell keresnünk. A liberalizmus rendszerében a gazdasági tevékenység mozgatója az önérdék és legfőbb célja a lehető legnagyobb nyereség, amelynek minden más alá van vetve.

„A hentesnek, a sörfőzőnek vagy a péknek nem a jóindulatától várjuk ebédünket – írta Adam Smith –, hanem attól, hogy a saját érdekeikre vannak tekintettel. Nem emberségükhöz, hanem az önszeretetükhöz fordulunk.”

Adam Smith (1725–1790) elsősorban logikát és erkölcsant tanított Glasgowban. Világosan látta, hogy a gazdaság megfelelő működéséhez nélkülözhetetlen az erkölcsi alap. Távrolról sem kívánta tagadni az erkölcsnek az emberi magatartásban általában és az üzleti életben különösen fontos szerepét. Az önérdéket sem tekintette a gazdasági cselekvés egyetlen motivációjának.

Theory of Moral Sentiments (Glasgow, 1759) című könyvében részletesen kifejti, hogy túl kell lépünk a haszon maximalizálásán. Követői azonban minderről hamarosan elfeledkeztek. Az erkölcsi megfontolások és a szociális szempontok egyre inkább a háttérbe szorultak.

Amíg a céhrendszer kézművese egy általa ismert ember vagy csoport számára dolgozott előre meghatározott áron és mennyiségben, a liberális gazdaságban a javak termelésének új struktúrája állt elő, amelyben nemcsak a termék, hanem a munka maga is árucikké, a piaci adásvétel tárgyává vált a kereslet és a kínálat törvényeinek megfelelően. Ennek következtében a munkásember állandó létbizonytalanságban élt. A munkanélküliség a szociális biztosítási rendszer hiányában együtt járt az éhhalál veszélyével.

A klasszikus gazdasági iskola egyik nagymestere, D. Ricardo (1772–1823) bértörvénye szerint a munkabér sohasem emelkedhet a létminimum fölé. T. R. Malthus (1766–1834) természetesnek tartotta a munkásrétegek nyomorúságát, és ellenezte a szegények támogatását célzó törvényhozást, mert ezzel a népszaporodás ütemét növelnék. F. Lassalle (1825–1864), a német munkásmozgalom megalapítója a klasszikus iskola bértörvényét „vastörvénynek” nevezte.

A szabadság és az egyenjogúság volt a liberalizmus alapelve, egyben az alaptévedése is. Azon a felfogáson alapult, hogy a feudalizmus és a céhrendszer kötöttségei alól jogilag felszabadult ember a valóságban is szabaddá vált. A valóságban csak az az ember szabad, aki rendelkezik a szabadságjogai gyakorlásához szükséges anyagi, fizikai és szellemi előfeltételekkel.

A nincstelenség, a betegség és a tudatlanság inkább akadályozza az embert a jogai érvényesítésében, mint a céhrendszer vagy a merkantilizmus előírásai. Jogilag szabad, hogy elfogadja-e vagy sem a felkínált munkalehetőséget, de ha két kezén kívül semmije sincs, vagy ha a betegség megakadályozza a munkavállalásban, a munkanélküliség esetén szabadon éhen halhat. A képzetlen ember éppoly kevésbé szabad, mint a nincstelen vagy a beteg. A megfelelő műveltség és képzettség hiánya megakadályozza abban, hogy szabadon élhessen a lehetőségeivel.

A polgárjogok kodifikálásának a korszaka és a munkaszerződés szabadsága a munkásság számára nem szabadságot, hanem szolgaságot hozott. A tömegtermelést létrehozó, egyre növekvő és bonyolódó munkamegosztás és a hierarchikus szabályozottság a szabadság megszüntetéséhez és a társadalmi dezintegrációhoz vezetett.

A szabadság nevében a nyomorgó családok szabadon küldhették a gyárakba apró gyermekeiket is, akiket a lelketlen munkaadók ugyancsak a szabadság nevében napi 15-17 órás munkára a munkapadok mellé állíthattak – alacsony bérekért.

Döbbenetes a francia E. Buret megállapítása: „*Az angol munkásság állati sorsban élő embertömeg*” (La misère des classes laborieuses en Angleterre et en France, 1841).

A holland „Economist” 1859. évfolyama első számában a következőket olvashatjuk: „*A dél-hollandiai kenderszövőgyárban a gyermekek munkaideje nyáron reggel 5 órától este 8 óráig, télen reggel 6 órától este 7 óráig tart. Ha az ember belép a gyárba, nyomban találkozik 5 éves gyerekekkel, és ha korán reggel az utcán jár, láthatja a gyermekeket, akiket a szülei gyakran alvó állapotban visznek a gyárba.*”

Hollandiában legalább helytelenítették ezt a súlyos visszaélést, míg Angliában a gyermekmunka általános volt. 1840-ben az angol pamutiparban 420 000 munkás dolgozott, közülük 80 000 a 6-8 éves gyermek. Előfordult, hogy már 3-4 éves gyermekeket is munkába állítottak...

A kifejlődő kapitalizmusnak nem volt még meg a megfelelő jogrendje, hacsaknem a liberalizmus jelszava: „*Laissez faire! Laissez aller!*”

A 19. században uralkodó klasszikus közgazdaságtan szerint a gazdasági tevékenység magában a cselekvésben rejlő törvényeknek alávetett folyamat. Ez biztosítja a megfelelő rendet, és az esetleges tévedések kijavítását is. A közhatalom beavatkozása csak megzavarná ezt a „természetes” rendet.

XIII. Leó pápa jól látta kora súlyos problémájának az okait:

„*Az ipar technikai színvonalának az emelkedése, új termelési módszerek kialakulása, a tulajdonosok és a munkások viszonyának a megváltozása, a gazdagság felhalmozódása a kisebbség kezében és a többség elszegényedése, a munkások fokozódó öntudata és szorosabb szövetkezése, végül az erkölcsi hanyatlás a harc kirobbanását eredményezte*” (RN 1).

Az ipari forradalom, a liberalizmus gazdasági és társadalmi rendszere önmagában valóban nem elég a 19. században előállt szociális problémák megértéséhez. A forradalmi változást előkészítették a 17. és a 18. századi bölcséleti irányzatok és végül a francia felvilágosodás, amelyek megszakították a vallás és a tudomány kapcsolatát, valamint az erkölcs és a gazdasági tevékenység összefüggéseit.

Az Európában mindenütt megindult szellemi forrongás elsősorban az abszolutisztikus államformák, az előjogokkal rendelkező társadalmi rendek és az egyház szellemi szupremáciája ellen irányult. A forradalmi tervek megfogalmazást kaptak a francia forradalom jelszavában:

„Szabadság, egyenlőség, testvériség!”

Ami a szabadságot illeti, a keresztény bölcelet mindig tanította, hogy az emberi lét lényeges eleme a szabadság. Szabadság nélkül ugyanis képtelen erkölcsi cselekedetre. Az ember szabad. Szabadon választhat a jó és a rossz között, de felelős a tetteiért Isten és az emberek előtt.

Isten előtt minden ember egyenlő. Mindenkinek joga van az élethez, az egészséghez, a tisztas megélhetéshez és a testi-szellemi kiteljesedéshez. Az emberek azonban nem mindenben egyenlők. Nagyon is különböznek fizikai és szellemi képességeikben, lehetőségeikben és teljesítményeikben, ami aztán szükségszerűen megmutatkozik a társadalmi és gazdasági életben is.

A testvériség megvalósítása feltételezi az egyetemes, minden emberre kiterjedő szeretetet, amint azt Jézus tanította. A szekularizált világ embere nem az isteni Szeretet közvetítője az embertársai felé, és ezért közönyt, türelmetlenséget, sőt gyűlöletet támaszt maga körül úgy, ahogy azt élete egyik keserű pillanatában Szabó Lőrinc papírra vetette: „*Féreg vagyok, férgek vagytok, faljuk egymást*” ...

A társadalmi és gazdasági élet valóságában a korlátlan szabadság szabadosságra, az egyenlőség és a testvériség szép eszméi megtagadására és égbekiáltó igazságtalanságokhoz vezetett.

Ami *Magyarországot* illeti, a folyószabályozás és a 19. század utolsó évtizedeiben végzett vasútépítés csak ideiglenesen biztosított munkalehetőséget. Az élelmiszeriparban szintén ez volt a helyzet annak szezonjellege miatt. Gyári jellegű ipartelep 1898-ban 2300 volt az országban. A munkások zöme rossz munkakörülmények között napi 14–15 órás munkával kereste a kenyerét.

Nálunk mégsem az ipari munkásság jelentette a legsúlyosabb szociális problémát. A bányászatban és az iparban 1890-ben csak kb. 200 000 ember dolgozott, amíg a mezőgazdaságban a dolgozók több, mint 72%-a kereste a kenyerét. Az agrárproletariátus képezte a legsúlyosabb szociális gondot: a földnélküli zsellérek, napszámosok és az országjáró kubikusok serege.

A *parasztmozgalmak* a „Viharsarok” (Békés és Csongrád megye) sűrűn lakott vidékén indultak meg. Súlypontjuk az aratósztrájkokon volt, amelyeket a politikai hatalmat gyakorló nagybirtokosok a legdurvább eszközökkel igyekeztek elfojtani.

Az 1898-ban megjelent mezőgazdasági munkatörvény szerint a munkásokat karhatalommal is munkára lehet kényszeríteni, sőt még börtönbüntetéssel is sújtani. Az erőszakos beavatkozás csak mélyítette a válságot, és az ezeréves magyar állam dicsőségére százezreket hajtott az amerikai emigrációba.

Az 1867–1910 közötti időszak minden ellentmondása ellenére a magyar gazdaság fejlődésének egyik legtermékenyebb időszaka volt. Az 1867. évi termelést 100%-nak véve, a nemzeti jövedelem 1900-ban 296%-ra emelkedett. Magyarországon az ipari forradalom rövid idő alatt ment végbe.

Ebben az időszakban alakultak ki a magyar ipar sajátos termékei. A közlekedés, a szállítás és a kereskedelem is javult. A bányászat, a gyáripar és a kisipar aránya a nemzeti jövedelemben az 1867–1870-es évek 21%-áról csaknem 38%-ra emelkedett. Az ipari termelés évi növekedése több, mint 11% volt.

A *munkásmozgalom* a 70-es években kezdett kibontakozni önszegélyző és önképző egyletek formájában. Az Általános Munkássegylet először a német munkásvezér F. Lassalle nézeteit követte, később Marx hatása alá került. A szociáldemokrata szellemiségű Általános Munkáspárt 1880-ban alakult meg, amelyet 1890-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt követett.

A 19. század utolsó évtizedében kialakultak XIII. Leó pápa körlevelének a hatására a magyar keresztény szociális mozgalmak körvonalai is, *Giesswein Sándor* (1856–1923), győri

kanonok és *Prohászka Ottokár* (1858–1927), esztergomi teológiai tanár szellemi irányítása mellett. Létrejött az első katolikus szakszervezeti mozgalom, és az előző évek visszaesése után megélénkült a hitélet is.

A pápai körlevél a keresztény bölcseleket is arra készítette, hogy tudományos igénnyel foglalkozzanak a szociális problémákkal.

Giesswein ideálja a keresztény szocializmus, amely nem a marxizmusra, hanem a keresztény bölcsélet természetjogi tanítására épül. Az igazságosság megvalósításának a legfőbb formái a tulajdon- és a munkajog, a munkabér és a javak igazságos elosztása a különböző társadalmi rétegek között. Élete vége felé szociális érzékenysége a radikális körökhöz közelítette, amit sokan rossz néven vettek tőle.

Prohászka Ottokár mind a feudális hagyományokat, mind a liberalizmust elutasította. Olyan korszerű keresztény társadalom megteremtésére törekedett, amely képes szembeállni a marxizmus ideológiai, politikai, gazdasági és társadalmi radikalizmusával, de ugyanakkor a liberális kapitalizmus visszaéléseit is leküzdö. Szilárd meggyőződése volt, hogy az Egyháznak részt kell vennie a szociális problémák megoldásában és az igazságosság megvalósításában. Keményen támadta a liberális szellemiségtől áthatott egyházi köröket is, melyek árgus szemekkel követték munkásságát.

II. Az egyház illetékessége

A szabadgondolkodó és totalitárius rendszerek mindig tagadták az Egyház illetékességét a gazdasági és társadalmi kérdésekben. Szerintük a vallás az ember magánügye és semmiképpen sem tartozik a társadalmi szférába.

A vallásos körökben is találkozhatunk olyanokkal, akik annyira hangsúlyozzák az Egyház természetfeletti küldetését, hogy még az evilági létét is kérdésessé teszik. Az Egyház nem evilágból való, ne foglalkozzék tehát a világi dolgokkal...

Sokan úgy vélik, hogy még szolgálatot is tesznek az Egyháznak, amikor sajátos működési területére utalják. Szerintük minél inkább beavatkozik az Egyház a világ dolgaiba, annál inkább kiteszi magát annak a veszélynek, hogy belekeveredik a hatalmi érdekharokba, amint azt a történelem is igazolta. Maradjon tehát az Egyház a világi dolgokban inkább semleges.

Ezzel szemben vannak még mindig olyanok is, akik a szociális problémák megoldását, Isten országa megvalósítását itt a földön az Egyháztól várják. Ilyen volt a 19. században a francia *Saint-Simon* (C. H. de Rouvroy, 1760–1825), aki a *Nouveau Christianisme* (1825) című könyvében XII. Leó pápához fordult:

„Elődei már eléggé kifejtették és elterjesztették a keresztény tanítást. Most arról van szó, hogy alkalmazzuk azt. A kereszténységnek boldoggá kell tennie az emberiséget nemcsak az égben, hanem már itt a földön is. Az ön feladata abban áll, hogy az emberiséget megszervezze az isteni erkölcs alapelveinek megfelelően. Nem elégedhet meg azzal, hogy a szegényeknek hirdeti, hogy Isten gyermekei, hanem fel kell használnia a harcos Egyház minden eszközét arra, hogy megjavítsa a társadalmi osztályok erkölcsi és anyagi helyzetét.”

A 19. század egyik legnagyobb francia keresztény személyisége, *F. Lamennais* (1782–1854) is a társadalom jólétének a biztosítását az Egyház feladatának tekintette (*Essai sur l'indifférence en matière de la religion*, 1817).

Amiként *G. W. Leibnitz* (1646–1716), ő is javasolta egy törvényszék felállítását Rómában a pápa elnöksége alatt. A földi dolgok rendező elve ugyanis az isteni törvény, amelynek az értelmezése az Egyház feladata. A pápának joga van arra, hogy társadalmi ügyekben is döntsön.

Még mindig vannak olyanok, akik túlságosan is sokat várnak az Egyháztól, és benne a szociális problémák megoldásának egyetemes intézményét látják. Mintha Rómából a világ minden problémáját olyan világosan lehetne látni, hogy a megoldásukhoz azonnal készen lennének a megfelelő tervek.

Túlzott és irreális elvárás azt hinni, hogy a bonyolult gazdasági összefüggések ellenére könnyen meghatározható, hogy pl. Magyarországon mit kellene tenni a munkanélküliség megszüntetésére. Gyakorlati javaslatokkal csakis a helyi Püspöki Kar állhat elő a helyzet reális ismeretében, szakemberek bevonásával és az Egyház szociális tanítása alapelveinek az ismeretében.

Ezt tette a *Magyar Katolikus Püspöki Kar* 1996 nyarán, először a magyar katolikus Egyház történelmében.

Ami az Egyház álláspontját illeti, XIII. Leó pápa és minden utódja hangsúlyozta az Egyház illetékességét a szociális gondokkal kapcsolatban. Kora legsúlyosabb szociális problémájával, a munkáskérdéssel kapcsolatban világosan látta, hogy az Egyház közreműködése nélkül nem megoldható. Tudatában volt annak is, hogy hallgatásával súlyos mulasztást követne el. Meg volt győződve arról is, hogy:

„Ha a keresztény erkölcs hiánytalanul érvényesülne, spontán módon megteremtene, legalábbis részlegesen, a jólétet a külső dolgokban is, mivel megnyerné minden javak kútfejeként, Istennek a tetszését, korlátok közé szorítaná az élet kettős veszedelmét, a

telhetetlen bírvágyat és az élvezetek hajszolását, amelyek az embert még nagy bőségben is boldogtalanná teszik. Minden baj gyökere a pénz utáni sóvárgás” (RN 13, 23).

XI. Pius pápa szerint is az Egyház semmiképpen sem utasíthatja vissza Istentől ráruházott kötelességét. Nem azt, hogy technikai kérdésekben ítélkezzék, amihez sem alkalmas eszközökkel nem rendelkeznek, sem küldetése nincsen, hanem azt, hogy latba vesse tekintélyét minden olyan dologban, amely az erkölcsi törvénnyel összefüggésben áll.

A gazdaságnak és az etikának is megvannak a maguk területén a sajátos törvényszerűségei, de tévedés lenne a gazdasági és az erkölcsi rendet annyira különálló és egymástól független dolognak tekinteni, mintha semmiféle módon nem függnének össze. Az erkölcsi törvény azt parancsolja, hogy minden tudatos tevékenységünkkel a legmagasabb rendű és végső célunkra törekedjünk, és minden részletében is azokat a célokat kövessük (Vö. QA 41-43).

Az Egyház hivatása mindenek előtt az – írja XXIII. János pápa –, hogy az embereket megszentelje és az örök javakban részesítse. Közben azonban a mindennapi élet szükségleteire is gondol, amelyek nemcsak a pusztá lét fenntartására szolgálnak, hanem hozzátartoznak az emberi jóléthez és boldoguláshoz, az idők változásainak megfelelően:

„Az Egyháznak nem csupán joga és kötelessége, hogy az erkölcsi és vallási értékrend alapelvei felett őrködjék, hanem az is, hogy tanítói tekintélye alapján ezen elvek gyakorlati megvalósításáról állásfoglalást terjesszen elő.” (MM 239)

A II. Vatikáni zsinat határozottan állást foglalt az Egyház illetékessége kérdésében. Tanítása szerint az Egyháznak mindig és mindenütt joga van arra, hogy teljes szabadságban hirdesse a hitet, előadhassa szociális tanítását, és erkölcsi szempontból ítéletet mondhasson a politikai rendszerekről is, amennyiben az emberi személy alapvető jogai vagy a lelkek üdvössége úgy követeli, és e céllal használhassa mindazokat az eszközöket, amelyek a különböző korokhoz és körülményekhez mértén összhangban vannak az evangéliummal és mindenki javával (Vö. GS 76).

VI. Pál pápa első szociális tárgyú körlevelében megállapítja, hogy elődei mindig eleget tettek annak a kötelességüknek, hogy az evangélium fényénél megvilágítsák koruk szociális problémáit (Vö. PP 2).

Az Egyház nem földi hatalmat akar magának szerezni, de a történelemben él. Ezért kötelessége, hogy kutassa az idők jeleit, és az evangélium fényében értelmezze azokat. Összhangban az emberek legjobb törekvésével, minden vágya az, hogy elérjék a legteljesebb kibontakozásukat. Ennek érdekében azt állítja az emberek elé, amivel egyedül ő rendelkezik: az emberről és az emberiségről való egyetemes felfogását (Vö. PP 12-13).

Az Egyház egyetlen kultúrájának vagy civilizációjának sem szóvivője. Jézus Krisztus nevében hallatja szavát, hogy közölje az emberekkel, milyen feltételek mellett valóban emberhez méltó az életük, és hogy a teljes humanizmust tárja eléjük, amely lehetővé teszi minden ember számára a saját képességeinek megfelelő fejlődést. A valódi fejlődés nem szorítkozik a pusztá gazdasági növekedésre, hanem az egész ember és minden ember növekedését biztosítja: *„A teljes és mindenoldalú emberi haladás átmenet a kevésbé emberi életkörülményekből az emberibbekbe”* (PP20).

Az evangélium nem avult el, bár a miénktől teljesen eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális körülmények között hirdették meg, írták és váltották életté. Tanítása és sugalmazása, amelyet gazdagított a sok évszázados keresztény hagyományban felhalmozott tapasztalat, mindenkor új marad mindabban, ami a hithirdetést, az egyéni és közösségi élet megújítását illeti (Vö. OA 4, 6).

A szüntelen haladásba vetett modernkori optimizmus egyre inkább illúzióknak bizonyult. Egyre többen belátják, hogy a gazdasági növekedésnek megvannak a határai, az anyagi javak mennyiségi halmozása káros következményekkel jár, és hogy az ember egyéni és közösségi életében nélkülözhetetlenek az erkölcsi értékek, a javak igazságos elosztása, a jogok és a

kötelességek világos meghatározása. Az igazi előrehaladás az erkölcsi tudat gyarapodásában áll (Vö. OA 41).

Az Egyház szociális tanítása nem korlátozódik a csupán általános erkölcsi elvek hangoztatására. Az Egyház az emberiség társául szegődik korunk problémái megértésére és megoldására irányuló kutatásban. Közben ez a tanítás is fejlődik az evangélium ösztönzésére, az Egyház szociális érzékenysége, a szegények iránti előszeretete, évszázados tapasztalata és szolgálati kötelezettsége révén. Miközben az Egyház ugyanaz marad, beépíti szociális tanításába azokat az újításokat is, amelyeket a változó világ mindenkori állapota megkövetel (Vö. OA 42).

VI. Pál pápa figyelmeztet arra is, hogy nem elegendő az általános erkölcsi elvek hirdetése és az igazságtalanságok elleni profetikusan harsogás. Mindez ugyanis nem sokat ér, ha nem jár együtt az emberek felelősségének tudatosításával és határozott cselekvéssel (Vö. OA 48).

II. János Pál pápa nem tekinti az Egyház feladatának az emberi közösség életében előálló változások tudományos kutatását. Ez a társadalomtudományok feladata, amelyekkel az Egyház párbeszédet folytat, és kutatásaik eredményeit beépíti szociális tanításába. A párbeszéd fontossága korunkban fokozódott, tekintettel a problémák bonyolultságára és a társadalomtudományok rohamos fejlődésére.

Feladatának tartja az Egyház főleg azt, hogy mindig hangsúlyozza az ember jogait és méltóságát, hogy tiltakozzék az olyan körülmények ellen, amelyek közt ezek megsérülnek, és hogy elősegítse azt, hogy a változások az ember és az egész társadalom fejlődését eredményezzék (Vö. LE 5).

Az Egyház nem egyedül köteles védelmezni az igazságosságot, mégis sajátos és lényegi kötelessége ez, mivel azonos azzal a kötelességével, hogy a világ színe előtt tanúságot tegyen a szeretetről és az igazságról, vagyis az evangéliumi üzenet tartalmáról. Ezt a tanúságtévét az Egyház intézményei és tagjai életén keresztül teszi.

A keresztényeknek kovászként kell működniük a világban, a családokban, a munkahelyeken, a társadalmi és gazdasági élet minden területén. Anélkül, hogy kifejezetten az egyházi hierarchia felelősségét viselnék, felelősek, mint az Egyház tagjai (Vö. J. M. 36-38).

Az évszázados tapasztalat arra készíti az Egyházat, hogy isteni küldetését kiterjessze az élet különböző területeire, hogy az emberek a személyi méltóságukkal összhangban keressék boldogulásukat. Ezzel evangéliumi küldetést teljesít, mert a fejlődés érdekében is a legfőbb segítség a Krisztusról, az Egyházzal és az emberekről szóló tanítás meghirdetése és alkalmazása az adott helyzetekre.

Az Egyház szociális tanítása elősegíti korunk szociális problémái feltárását és a lehető legjobb megoldások megtalálását. Sem a problémák feltárása, sem a megoldásukhoz szükséges utak és módok nem függetleníthetők erkölcsi jellegüktől.

„Az Egyház szociális tanítása nem harmadik út a liberális kapitalizmus és a marxista kollektívizmus között, hanem önálló, minden tekintetben sajátos út. Nem is ideológia, hanem az emberi élet bonyolult összefüggéseinek szorgos vizsgálatából leszűrt eredmények pontos megfogalmazása a hit és az egyházi hagyomány fényében” (SRS 41).

Az egyház korunk problémái megoldására nem tud technikai pontosságú terveket felkínálni, nem is javasol gazdasági és politikai rendszert vagy programot. Nem részesíti előnyben az egyik rendszert a másikkal szemben, feltéve, hogy az tiszteletben tartja az emberi méltóságot, és az Egyháznak teret biztosít hivatása betöltésére.

Az Egyház szociális tanítása nem foglalkozik a kimondottan gazdasági elméletekkel. A pápai dokumentumokban nem találkozunk Adam Smith, Walras, Keynes, Hayek vagy Milton Friedman nevével. Marx Károly nevével igen, de nem a munka- vagy értéktöbblet-elmélete révén, hanem a dialektikus történelmi materializmusra és az osztályharcra vonatkozó tanítása miatt.

Az Egyház nem tartja illetékesnek magát a tisztán gazdasági kérdésekben. A gazdasági valóság megértésének egyetlen útját azonban nem a makró-ökonómiai elméletek jelentik. Az Egyház szociális tanítása párbeszédet folytat a társadalomtudományokkal, és felhasználja azok kutatásai eredményeit a teljes gazdasági és társadalmi valóság megismerésére.

Az emberi élet gazdasági és társadalmi szféráját sokszor nemcsak megkülönböztetik, hanem teljesen szétválasztják. A megkülönböztetés minden tudománynak sajátja, és a kutatás számára nélkülözhetetlen. A teljes emberi valóságban azonban a gazdasági és társadalmi szféra egységet alkot. A közgazdaság nem egy automatikusan működő, embertelen mechanizmus, hanem a társadalmi élet egyik alkatrésze, az emberek együttműködésének a megnyilvánulása.

Ami az említett közgazdászokat illeti, ők sem csupán a „tisztá” közgazdaságtant művelték. Foglalkoztak a közgazdaság társadalmi vonatkozásaival is, miként az Egyház szociális tanítása, amelynek ez a legfőbb tárgyköre.

Az Egyház szociális tanításának a meghirdetése és terjesztése része a keresztény üzenetnek és az evangéliumi küldetésnek (Vö. CA 5). Amikor az egyház XIII. Leó pápa óta különös figyelmet szentel a szociális tanítása kifejlesztésének, ezt nem azért teszi, hogy hajdani kiváltságait visszaszerezze. Kizárólag az ember iránti aggodalom és a felelősségtudat vezeti, amellyel Jézus Krisztus bízta meg.

Tanításának középpontjában az ember áll, a bűnös és az igaz ember a maga teljes valóságában. A bölcsélet és a társadalomtudományok segítenek ugyan az emberi valóság megértésében, de az ember igazi azonosságát a maga teljességében csak a hit tárja fel, ezért az Egyház szociális tanításának a kiindulópontja a hit.

Az ateista felfogás alapvető összetevőjétől fosztja meg az embert, amikor arról akarja meggyőzni, hogy független a Teremtőtől és törvényeitől. Az önzés rabjává teszi, sajátmaga és a társadalom ártalmára. Az Egyház meghirdeti az üdvösséget, felajánlja az embernek az isteni életben való részesedést, ezt a szentségek kegyelmével közvetíti is, és ösztönöz a felebarát megbecsülésére és szeretetére.

Mindezzel gazdagítja az embert, és hozzájárul az emberi méltósághoz. Munkája sok nehézségbe ütközik, de sohasem adja fel a reményt és az ember javát kereső természetfeletti küldetését. Állandóan újult erővel keresi az evangelizáció új módszereit az ember szolgálatában (Vö. CA 54-55).

Az evangéliumi üzenet, amelyre az Egyház szociális tanítása épül, nem csupán elmélet, hanem mindenképp előtt a cselekvés alapja. Krisztus szavai:

„Amit a legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek” (Mt 25, 40), nemcsak jámbor óhaj, hanem a keresztény élet gyakorlati és mindennapi elkötelezettsége. Az Egyház szociális tanítása a tettek tanúsága által válik hitelessé (Vö. CA 57-59).

II. János Pál pápa emlékeztet arra is, hogy XIII. Leó szomorúan állapította meg, hogy a liberalizmus és a marxizmus elutasította az Egyház közreműködését a munkáskérdés megoldásában. Szerencsére azóta sok minden megváltozott. Ma egyre jobban láthatóvá vált, hogy korunk súlyos szociális problémái megoldására nem elég az anyagi javak termelése vagy a jogi keretek átalakítása, hanem szükség van az erkölcsi és vallási elvek alkalmazására, valamint a gondolkodásmód és a szokások megváltoztatására is.

Az Egyház főleg abban illetékes, hogy közreműködjék a szociális kérdés megoldásához nélkülözhetetlen erkölcsi alapok kialakításában a társadalom széles rétegei bevonásával. Ebben a munkában az Egyház a világ minden vallási közösségével és minden jóakarató emberrel együtt akar működni a béke megőrzésére és az emberhez méltó élet felépítésére (Vö. CA 60).

Az Egyházi Törvénykönyv tanítása az Egyház illetékessége kérdésében a következő:

„Az Egyház illetékes arra, hogy mindig és mindenütt erkölcsi elveket hirdessen a társadalmi renddel kapcsolatban is, továbbá, hogy ítéletet mondjon bármely emberi dolgról, ha az emberi személy alapvető jogai vagy a lelkek üdve megkívánja” (CIC. kán. 747, 2. §).

Világos, hogy a társadalom politikai megszervezése és irányítása nem tartozik az Egyház hatáskörébe, ahogy azt egyesek a múlt században elképzelték. Akkor viszont, amikor ellentmondás áll fenn az evangélium erkölcsi követelményei és a társadalom politikai és gazdasági berendezkedése között, az Egyháznak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy hallassa szavát, és megmutassa a helyes utat a problémák megoldására. A problémák megoldásához szükséges eszközök kiválasztása a megfelelő szakemberekre tartozik.

Az Egyház közbelépése esetén a főhangsúly mindig az erkölcsi szempontokon van, habár a problémák technikai vonatkozásait sem hagyhatja figyelmen kívül. Az alkalmazott technikák is súlyos következményekkel járhatnak az emberek életére nézve. Ezek megmutatkozhatnak az ipari termelés mellékhatásaiban (externáliák): légszennyeződés, természetrombolás, nyersanyagok és energiahordozók pocsékolása, ipari és háztartási hulladék stb.

Az Egyház szociális tanítása kialakulásában, rendszerezésében és továbbfejlesztésében legnagyobb jelentőségűek a pápai enciklikák, apostoli levelek, a püspökök rendes és rendkívüli gyűlései. A pápai írásokban az Egyház legfőbb pásztora és tanítója fejt ki véleményét a kor szociális problémáival kapcsolatban. A pápa és vele egységben lévő püspökök gyűlései az egyházi tanítóhivatal tekintélyével vezetik Krisztus követőit az igazság megismerésére, a hitre, a reményre és a szeretetre.

Az egyházi tanítóhivatal illetékessége kiterjed a természetjog értelmezésére is, mivel a Teremtő a teremtett világban is kinyilatkoztatja önmagát és terveit az emberekkel kapcsolatban.

III. Az egyház szociális tanításának forrásai

Főleg protestáns körökben nemegyszer felvetődik a kérdés, hogy az Egyház szociális tanítása a Szentírásban találja-e inspirációját, vagy pedig a természetjogban és a társadalombölcseletben. Az Egyházak Világtanácsa ünnepélyes nyilatkozatában (São Paulo, 1987) felszólította a keresztényeket, hogy vessék el a kapitalista társadalmi és gazdasági rendszert, mert ellenkezik a kereszténységgel. A keresztények csak olyan rendszert fogadhatnak el, amely a Biblia tanítására épül.

XII. Pius pápa idején sokaknak úgy tűnt, mintha az Egyház az isteni kinyilatkoztatást és a természetjogot szociális tanításában egyenrangú forrásnak tekintené. A pápa a *Rerum Novarum* 50. évfordulóján, 1941 pünkösdjén tartott rádióbeszédében a dolgok azon rendjéről szolt, amelyet „*Isten nyilvánított ki a természetjog és a kinyilatkoztatás által.*”

A világ új rendjéről írt első körlevelében is (Summi Pontificatus, 1939) azt írja, hogy annak „*a természetjog és a kinyilatkoztatás törhetetlen sziklájára*” kell épülnie.

A német Faulhaber bíborosnak 1945-ben írt apostoli levelében is úgy mutatta be az Egyház szociális tanítását, mint amely „*az evangéliumra és a természetjogra*” épül.

Ha az ember Isten „képmása”, ahogy azt a Szentírás tanítja, rendelkezik azzal a képességgel, hogy reflektáljon önmagára és embertársaira, hogy gondolkodjon, mérlegeljen és ítélkezzen. A természetjog védelme ennek a képességnek a védelmét is jelenti.

Isten az emberi értelem és a teremtett világ által is kinyilatkoztatja önmagát. Nem rejtőzött el teljesen az emberek előtt. Az ember értelmi képessége a bűnbeesés után is megmaradt, hogy a teremtett világ esetleges létéből, törvényeiből, szépségéből és célszerűségéből felismerje az Alkotót (Vö. Róm 1, 19-20, ApCsel, 17, 27-28).

Az ilyen értelemben vett isteni kinyilatkoztatás lehetővé teszi a következtetések kiterjesztését az emberi és társadalmi valóság különböző területeire.

XII. Pius pápa korában nagy figyelmet szenteltek a természetjognak, tekintettel a fasizmus, nemzetiszocializmus és marxizmus tanaira. A *természetjog* hangsúlyozása látszott a legmegfelelőbbnek, mivel függetlenül minden vallási megfontolástól mindenkire érvényes.

Az Egyház illetékessége nem korlátozódik a szorosan vett vallási dolgokra, hanem az is ami a természetjog elveit, értelmezését és alkalmazását illeti, erkölcsi vonatkozásában az Egyház hatáskörébe tartozik, habár ebben a vonatkozásban nem rendelkezik a tévedhetetlenség kegyelmi garanciájával.

II. János Pál pápa világosan tanítja:

„*Az Egyház tanítása, mint forrásból, a Bibliából ered a Teremtés könyvétől kezdve s főként az Evangéliumból és az apostoli iratokból. Az Egyház különböző korok igényeinek megfelelően már a korábbi századokban is foglalkozott a munka kérdésével az emberről és a társadalom életéről szóló tanításában, különösen a társadalmi erkölcs témakörében. A római pápák ezt az örökséget vették át elődeiktől, és a szociális kérdés újabb elemzésével gazdagították, a Rerum Novarum körlevéllel kezdve*” (LE 10).

A szentírási szövegek értelmezésében nagy szolgálatot tesznek az első századok egyházatyáinak az írásai és az exegéták egészen a napjainkig. A Szentírásban megtaláljuk a társadalom felépítéséhez szükséges erkölcsi alapelveket, de természetesen nem találunk választ korunk minden problémájára: pl. a genetikai manipuláció, a népesedési kérdés, a munkanélküliség stb. Az egyes korok sajátos problémáira az Egyház a történelmi helyzet, az „idők jelei” és a szaktudományok kutatási eredményei ismeretében, a hit által megvilágított értelemmel keresi a megoldásokat:

„*Isten egész népének, főleg a pásztoroknak és a hittudósoknak a feladata, hogy a Szentlélek segítségével korunk sokféleképpen felhangzó szavát figyelmesen hallgassák,*

hitelességét megállapítsák és értelmezzék, azután pedig az isteni Ige fényénél vonják le belőle a következtetéseket” (GS 44).

Az egyházatyák korában (2–10. század), amikor a társadalom életében nagyobb átalakulások még nem történtek, a szociális problémák részletes tárgyalására még nem került sor. Az egyházatyák alkalmasint foglalkoztak szociális kérdésekkel is, főleg a szegények gondozásával kapcsolatban.

Egyedül Szent Ágoston (354–430) tett kísérletet arra, hogy megrajzolja a keresztény államrend körvonalait.

A skolasztikus teológia (10–15. század) az isteni kinyilatkoztatásra és a természetjogra épül. Főleg Aquinói Szent Tamás tanítása a jogról, a magántulajdonról, az értékről és az igazságosságról nagy jelentőségű az Egyház szociális tanítására nézve.

Az Egyház szociális tanítása kialakulásában és továbbfejlesztésében jelentős szerepet töltenek be a keresztény szociális gondolkodók és mozgalmi vezetők. Már XIII. Leó pápa a munkáskérdésről írt körlevelében sokat merített a katolikus gondolkodók tanulmányaiból és a keresztény szociális mozgalmak vezetőinek a tapasztalataiból:

„Leó pápa körlevelének útmutató fényében valóságos katolikus társadalomtudomány született, és ezt napról-napra fáradhatatlanul alakítják és gazdagítják azok a kiváló tudósok, akiket az egyház munkatársainak nevezhetünk” – írta XI. Pius pápa (QA20).

1. Az ószövetségi Szentírás

Az egyház szociális tanítása elsősorban a teremtés történetében gyökerezik. Az ember Isten teremtménye és szellemiségében képmása (Ter 1, 17; Jn 9, 9; 1Kor 11, 7). Isten az embert értelemmel és szabad akarral rendelkező lénynek teremtette. Az ember az egyetlen teremtmény, akinek kinyilatkoztatta önmagát, akivel beszélt, és akit felelőssé tett a tetteiért.

Tekintettel értelmes voltára, az ember képes arra, hogy a természet világában felfedezze Isten arcát és az emberrel kapcsolatos terveit is. A teremtés nem véletlen, és nem is a természeti erők játéka az egyszerű eredménye (Vö. Róm 1, 19-20).

Az embert és a világot irányító erők fölött létezik egy örök, szellemi Lény, aki az értelmes ember számára lehetővé teszi a természet tudományos vizsgálatát és törvényei felfedezését. Isten az embernek ajándékozta a földet, hogy uralkodjék felette, megőrizze, megművelje és mind a földi, mind örök élete szolgálatába állítsa (Vö. Ter 1, 28; 2, 15; 9, 3).

A történelem során sokszor úgy értelmezték a Szentírás ezen részét, mintha az ember korlátlan ura lenne a földnek, kénye-kedve szerint kihasználhatná saját anyagi jóléte és evilági hatalma biztosítására. Az ember uralma a földön azonban alá van vetve Isten tulajdonjogának. Az ember az ő megbízottja, és felelős a sáfárkodásáért nemcsak mint „homo faber”, hanem mint „conservator” is.

Az ember teremtése nem egyéni, hanem közösségi jellegű. Isten az embert férfinak és nőnek teremtette (Ter 1, 27). Az ember teremtése a nő teremtésével vált teljessé. A nemi különbség a másság prototípusa, az emberek közötti különbség, az egyéniség kifejezője. Ennek a különbségnek az eredménye az emberi nem termékenysége és remény a jövő generációk életének az állandó megújulására.

Az ember életének az egyik elsődleges tényezője a munka. Az ószövetségi könyvekben számtalan utalást találunk a különböző munkakörökre: ács, fazekas, földműves, gyógyszerész, kézműves, írástudó, művész, pásztor stb. A munka Isten teremtői tevékenységében való részvétel és az ember kiteljesedésének az egyik legfőbb eszköze. A munka kétségkívül nem minden. A Teremtő helyet biztosított a pihenésnek, a szemlélődésnek és a szórakozásnak is (Ter 2, 1-3; MTör 5, 12-14).

A természet feletti uralkodás annyit jelent, hogy az embernek Istentől kapott fizikai és szellemi képességeivel meg kell művelnie a földet. A munkájával a saját személyiségét vetíti

bele az alkotásába, és közreműködik Isten tervei megvalósításában. A teremtés ugyanis nem befejezett, és az ember társul Isten állandó teremtői tevékenységéhez saját maga és az embertársai javára. A munka sem csak egyéni, hanem egyben közösségi jellegű is. Az emberek megismerhetnek az alkotásomon keresztül és hasznot húzhatnak belőle, amiként én is az ő munkájukból.

Az ószövetségi zsidóság meg volt győződve arról, hogy a föld Isten tulajdona, hogy minden gazdagságának az egész emberiség közös javát kell szolgálnia, és hogy az, aki a föld egy részét magántulajdonként birtokolja, a valóságban annak csak kezelője. Ezért aztán a próféták a kizsákmányolás minden formáját elítélték, a hatalommal való visszaélést és a szegények elnyomását keményen ostromozták.

A próféták legnagyobbika, Izaiás így figyelmeztet:

„Tanuljatok meg jót tenni: keressétek az igazságot, segítsétek az elnyomottakat, szolgáltassatok igazságot az árvának és védelmezzétek az özvegyet” (Iz 1, 17).

„Jaj azoknak, akik házat házhoz sorakoztatnak, szántóföldet szántóföldhöz ragasztanak, amíg az övéké nem lesz minden hely és nem csak ők lakják az egész országot. Megesküdött a Seregek Ura fülem hallatára: Bizony rommá lesz a sok ház és a szép nagy paloták lakatlanná válnak. A hatalmasok éhen vesznek, maga a nép meg szomjúságtól eped el” (Iz 5, 8-13).

„Jaj azoknak, akik gonosz törvényeket hoznak, s aláírják az elnyomó rendeletet, akik nem szolgálnak igazságot az elnyomottak, és megfosztják jogaiktól népem szegényeit” (Iz 10, 1).

„Törd meg éhezőnek kenyeredet, és a hajléktalan szegényt fogadd be házádba. Ha mezítelen látsz, öltöztess föl, és ne fordulj el embertársad elől! Akkor felragyog világosságod, mint a hajnal” (Iz 58, 7-8).

Isten az ószövetségben az elnyomottak szabadítójaként és a szegények védelmezőjeként nyilatkoztatja ki önmagát. Az emberektől hitet és ugyanakkor az embertársakkal szemben igazságot és szeretetet követel:

„Ne használd ki és ne zsákmányold ki embertársadat. A munkás bére ne maradjon nálad másnap reggelig (...) Szeresd embertársadat, úgy mint magadat” (Lev 19, 13-18).

A tíz parancsolat fekteti le a helyes emberi magatartás alapfeltételeit. Elítéli a lopást, sőt még a kapzsi kívánságokat is. A vallási törvények részletesen előírják az okozott károk jóvátételének a módozatait (Vö. Kiv 22, 1-14).

A Mózesi Törvény előírta, hogy minden hetedik év „szabbatév” legyen, amikor az adósságokat elengedik, minden ötvenedik év pedig a jubileum éve, amikor mindenki visszakapja az előző jubileumi év óta kisajátított törzsi birtokát, és a rabszolgák visszanyerik a szabadságukat (Vö. Lev 25, 1-28).

A zsoldáros szerint az igazságosság főleg a gyengék és a szegények megsegítésében és védelmezésében áll. A királynak főleg ebben kell kitűnnie:

„Meváltja a szegényt, aki hozzá kiált, az elhagyottat, akin senki sem könyörül. A kicsit és a gyöngét felkarolja, megmenti a szegények életét” (Zsol 72/71, 12-14).

A teremtés történetében megjelenik egy tragikus esemény, amely az ember és az egész emberiség életére nézve súlyos következményekkel jár, a Teremtő és a teremtmény közti viszony megszakítása: a bűn.

A Gonosz kísértése: *„Olyanok lesztek mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat”* (Ter 3, 5), annyit jelent, hogy az ember Istentől kapott értelmét és szabadságát vele szemben is kihasználhatja, autonómmá válhat. Tehet, amit akar a saját vágyai, igényei és ambíciói szerint.

A bűn kettős dimenziója: Isten megsértése és egyben a képmásának az elutasítása, az embertársaktól való elkülönülés, individualizmus, mások feletti uralomvágy. Az értelmében elhomályosult, akaratában meggyöngyült és rosszra hajló ember a maga belső feszültségeit, a

jó és a rossz közötti állandó küzdelmét vetíti bele társadalmi viszonyaiba is (Vö. K.E.K. 385-409).

Az eredeti bűn – írja XI. Pius pápa – megbontotta az emberi képességek csodálatos harmóniáját, úgy hogy az embert könnyen elragadja a bűnre való hajlam és arra ösztönzi, hogy a mulandó világi javakat az égi javak elé helyezze. Ebből ered a gazdagság iránti csillapíthatatlan szomjúság, ami az embert Isten törvényei megszegésére, embertársai jogainak lábbal tiprására ösztökéli, de a mai gazdasági rendszerben még a korábbinál is sokkal több buktatót kínál az esendő embernek (Vö. QA 132).

A bűn következménye az is, hogy minden munka, akár fizikai, akár szellemi, fáradsággal jár. A fáradságos és verejtékes munka a halál hírnöke: „*Arcod veritékével eszed a kenyered, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél*” (Ter 3, 19).

2. Az újszövetségi Szentírás

A kereszténység örömhíre és legfőbb igazsága Isten Fia megtestesülése : „*Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda, hogy aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örök élete legyen*” (Jn 3, 16).

Az Ige testté lett, hogy mind a lelkünket, mind a testünket megváltsa, és hogy részesüljünk az istenségében.

„*Ha a testet nem kellett volna megváltani – írja Szent Iréneusz – az Isten Igéje nem lett volna testté*” (Adversus haereses, V. 14, 1).

A kereszténység nem ideológia, nem is teológia, hanem élő személy, Jézus Krisztus, aki megtérésre szólítja fel az embereket, és meghirdeti Isten országát: „*Ha én Isten ujjával üzöm ki a gonosz lelkeket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa*” (Luk 11, 20).

Mária már Jézus születése előtt így dicsőíti az Urat: „*Szétszórta a szívükben gőgöseket, letaszította trónjukról a hatalmasokat, az alázatosokat pedig felemelte. Az éhezőket jóllakatta, de a gazdagokat üres kézzel küldte el*” (Luk 1, 51-53).

Jézus a legnagyobb szegénységben született Betlehemben. Már csecsemőként menekülnie kellett Egyiptomba. Názáretben töltött hosszú évtizedei alatt mindenki úgy ismerte, mint Mária fiát, az ácsot (Vö. Márk 6, 3). Munkás volt. Kétkezi munkával kereste kenyerét, és ezzel megszentelte a pogányok által lenézett fizikai munkát.

Lukács evangélista felidézi Izaiás próféta jövendölését a Messiásról: „*Az Úr lelke van rajtam, mert fölkent engem. Elküldött, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek, s hirdessem a foglyoknak a szabadulást, a vakoknak a látást, hogy felszabadítsam az elnyomottakat, és hirdessem: elérkezett az Úr esztendeje*” (Luk 4, 18).

Jézus a hegyibeszédben nyilatkoztatja ki Isten országa törvényeit. Boldognak mondja a szegényeket, az éhezőket, a szenvedőket, az üldözötteket, és boldogtalannak a gazdagokat, a dőzsölőket és a kérkedőket (Vö. Luk 6, 20-26; Mt 5, 3-11). Értékrendje nem a világ ítéletére épül. A bűn szolgaságából szabadítja fel az embert, hogy megigazulttá tegye. Ugyanakkor meghirdeti minden ember alapvető egyenjogúságát.

Mind a szegényeket, mind a gazdagokat arra inti, hogy bízzanak a Gondviselésben:

„*Ne aggódjatok megélhetésetek miatt, hogy mit esztek vagy mit isztok, sem a testetek miatt, hogy mibe öltöztök. Nem több az élet az eledelnél s a test a ruhánál? Nézzétek az ég madarait! (...) A mezők liliomait, hogyan nőnek (...) Ti elsősorban Isten országát és annak igazságát keressétek*” (Mt 6, 25-33).

„*Vigyázzatok és óvakodjatok minden kapzsiságtól, mert nem a vagyonban való bővelkedéstől függ az ember élete*” (Luk 12, 15).

Jézus nem a józan előrelátás, a tervezés és a törődés értékét vonja kétségbe. Nem a lustaságot és a tétlenséget magasztalja, hanem az anyagiakhoz való görcsös ragaszkodást, a pénz és a vagyon imádatát ítéli el. Az ember rendelkezik ugyan a földi javakkal, de nem

korlátlanul. Használatukról számadással tartozik Istennek (Vö. Mt 24, 44-51, 25, 34-46. Luk 12, 42-48, 16, 1-13).

Az anyagi javakat megeszi a moly és a rozsdá, ellopják a tolvajok, és a legjobb esetben is csak a halálíg maradnak az ember birtokában: „*Esztelen! Még az éjjel számon kéri tőled lelkedet. Kié lesz minden, amit szereztél?*” (Luk 12, 20).

Jézus nem tagadja a gazdag lehetőségét az üdvözülésre, de világosan tanítja, hogy az anyagiakban való dúslakodás ezt igen nehezzé teszi számára (Vö. Mt 19, 23-24. Márk 10, 23-27. Luk 18, 24-27).

Jézus nem ítélte el a magántulajdont. Nem követelt vagyoni egyenlőséget, és elítélte a lopást (Vö. Mt 19, 18). Tudta, hogy mindig lesznek szegények és koldusok (Vö. Mt 26, 11; Márk 14, 7; Jn 12, 8). Elismerte az állami adó jogosságát (Vö. Mt 17, 26, 22, 11), de felforgatta a jeruzsálemi templom oszlopcsarnokában kereskedő pénzváltók asztalait, és ostorral űzte ki a borjúkat, juhokat és galambokat áruló kufárokat (Vö. Jn 2, 14-16).

Jézus követőit ugyanaz a hivatástudat jellemzi, mint őt magát

- örömhírt vinni a szegényeknek, hogy nincsenek egyedül, mert a segítő szeretettől áthatott testvérek állnak mellettük,
- hirdetni a szenvedélyek, a bírvágy, a hatalomvágy és az érzékiség rabságában szenvedőknek a felszabadulás hitét és reményét az isteni kegyelem segítségével,
- visszaadni az embereknek a jó, a szép és az igaz iránti látást, hogy el ne vesszenek a gonoszság sötétségében, és
- hirdetni Isten országát, az igazság, a béke és a szeretet birodalmát.

Mennybemenetele előtt így szólt Jézus apostolaihoz: „*Nekem adatott minden hatalom az égen és a földön*” (Mt 28, 25-28).

Ez a hatalom nem hatalmaskodás az emberek felett, hanem a kegyelmi erő, amely az Egyház közvetítésével a szentségek révén árad az emberek lelki üdvösségének szolgálatára. Ez a hatalom nem aláz meg, hanem felemel az isteni élet magaslatára. Az apostolok tekintélye nem a rangra vagy erőszakra épül. Alapja a szolgálat, a cselédsors.

„*Tudjátok, hogy akiket a világ urainak tartanak, zsarnokoskodnak a népeken, a hatalmasok meg a hatalmukat éreztetik velük. A ti körötökben ne így legyen. Aki köztetek nagyobb akar lenni, legyen a szolgátok, és aki első akar lenni, legyen a cselédedek. Az Emberfia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon másoknak, és odaadja az életét váltságul sokakért*” (Mt 20, 25-28).

Az apostolok követték Jézust a szegénységben, hogy minden földi kötöttségtől mentesen hirdessék isteni Mesterük jóhírét. Péter joggal mondhatta a templom bejáratánál ülő béna koldusnak: „*Aranyom, ezüstöm nincs, de amim van, neked adom: a názáreti Jézus Krisztus nevében kelj fel és járj*” (ApCsel 3, 6).

Az első jeruzsálemi hívek önként követték az apostolok példáját, eladták vagyonukat, és a szerzett pénzt átadták a közösségnek, hogy mindenki a szükségletének megfelelően részesedjék a javakból (Vö. ApCsel 2, 45; 4, 32-34).

Pál apostol főleg a görög és római pogányokból lett keresztények között hirdette Krisztust. Keményen figyelmezteti azokat, akik „*kapzsiságból mindenféle ocsmányságot űznek*” (Ef 4, 19). Krisztus minden igazi követője minden anyagi kötöttségtől függetleníti magát:

„*Semmit sem hoztunk erre a világra, és nem is vihetünk el semmit. Ha van ennivalónk és ruhánk, elégedjünk meg vele. Akik meg akarnak gazdagodni kísértésbe esnek, sok esztelen és káros kívánság kelepccéjébe, amelyek romlásba és kárhozatba döntenek az embert*” (1Tim 6, 7-9).

A gazdagoknak lelkére köti, hogy ne bizakodjanak a vagyonban, hogy segítsék a szegényeket. Istenben bízzanak, aki bőven megadja nekik mindazt, ami szükséges (Vö. 1Tim

17-19). Példaképpül Jézust magát állítja eléjük: „*Noha gazdag volt, értetek szegény lett, hogy szegénysége által meggazdagodjatok*” (2Kor 8, 9).

Szent Pál tudta, hogy a pogányok lenézték a testi munkát és nem tartották szabad emberhez méltónak. A fizikai munka a rabszolgák dolga volt. Ő ennek ellenére a pogány környezetben is kézi munkát végzett, hogy elartsa önmagát és a munkatársait:

„*Senki ezüstjét, aranyát vagy ruháját nem kívántam. Jól tudjátok, hogy amire nekem és társaimnak szükségünk volt, a kezem munkájával szereztem meg. Minden tekintetben példát adtam nektek, hogyan kell dolgozni és a gyöngéeknek támaszokra lenni, Urunk Jézus szavaira emlékezve: »Nagyobb boldogság adni, mint kapni«*” (ApCsel 20, 33-35).

Jakab apostol hívei főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoztak. A nyereséget főleg földterület vásárlásába fektették, a földet pedig bér munkával műveltették. Keményen figyelmezteti őket a gazdagság veszélyeire, és ostromozza a munkásaikkal szemben elkövetett igazságtalanságokat:

„*Rajta, gazdagok, jajveszékelve sírjatok a rátok törő nyomorúság miatt! Vagyonotok oda, ruhátokat megette a moly. Aranyotokat és ezüstötöket belepte a rozsdá, és a rozsdá tanúul szolgál ellenetek és megemészti testeteket, mint a tűz. Vagyonotokat szaporítottátok még az utolsó napokban is. Nos, a bér, amelyet a földeteket learató munkásoktól levontatok, felkiált, és az aratók szava felhatolt a Seregek Urának fülébe. Bőségben éltetek a földön és tobzódtatok, hizlaltátok szíveteket a leölés napjára*” (Jak 5, 1-5).

Nemcsak az ószövetségnek, hanem az újszövetségnek is legfőbb törvénye a szeretet. Jézus megerősítette az ószövetségi törvényt, de még tovább ment, hogy megóvja azt minden kimagyarázkodástól. Új parancsot adott, amikor nem az ember önszeretetét, hanem önmagát állította az emberek elé a szeretet normájaként:

„*Szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket!*” (Jn 13, 34).

Az Egyház szociális tanítása a szeretet teológiája. A keresztény szeretet nem érzélgősség, hanem szolgálat, áldozatvállalás Jézus példája szerint egészen a halálig. A szeretet arany szabálya:

„*Mindazt, amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük. Ez a törvény és a próféták*” (Mt 7, 72).

3. Az egyházatyák

Didaké (kb. 130), az apostolok tanításának összefoglalása utasítja a keresztényeket a szegények támogatására:

„*A rászorulókat el ne utasítsd, mindenedet oszd meg a testvéreddel. Ne késlekedj adakozni, ne zúgolódj, amikor adakozol, hiszen tudod, hogy ki a bér viszonzója. Ha közösen részesedünk a múlthatatlan javakban, a hitben és az örök üdvösségben, mennyivel inkább osztoznunk kell a múlandó javakban.*”

Órigenész (185–254), az ősegyház legtermékenyebb hittudósa, a gazdagságot önmagában közömbösnek tartja. Rossz embert mind a gazdagok, mind a szegények között találhatunk. Az igazi gazdagság megmutatja az embernek a jót és az igazat. Az a gazdagság káros, amely elvakítja a szemet az isteni igazságosság előtt. Az igazi gazdagságot megtalálhatjuk mind a gazdagok, mind a szegények között, éppúgy a káros szegénységet is (Vö. Contra Celsum, 7, 21).

Szent Ciprián (200–258) szerint sokan vannak, akik azt hiszik, hogy birtokosok, de a valóságban a pénznek a rabjai. Az anyagi javak annyira a földhöz ragasztják őket, hogy elfeledkeznek az égiekről (Vö. De lapsis, 11).

A gazdagnak sok gondja van, amit a szegény nem ismer. Állandó az aggodalma a tolvajok, az irigykedés és a megszólás miatt. Ha elajándékozná mindazt, ami felesleges,

megszűnne az aggodalma, és szabad ember lenne. Ha görcsösen ragaszkodik a javaihoz, csak kint okoz magának (Vö. Ad Donatum, 12).

Szent Jeromos (342–420) úgy véli, hogy minden gazdagság igazságtalanságból keletkezik. Amikor valaki nyer, egy másik ember veszít. Minden gazdag igazságtalan vagy pedig az igazságtalanság örököse (Vö. Ep. 19, 20).

Szent Ambrus (333–397) szerint a magántulajdon nem a természetjogra épül. Isten a föld javait minden ember számára szánta. A magántulajdon alapján a bírvágy áll, ami az eredeti bűn következménye. A természet szerint minden ember egyenlő és a földi javak közösségi jellegűek (Vö. Exp. in Ps. 118, 5, 8, 22 Exp. in Lc VII, 124.).

A gazdagoknak meg kell elégedni a szükségessel és a feleslegest szét kell osztaniuk a szegények között (Vö. De off. 1. 21, 9, 28. II. 21, 109-118).

Aranyszájú Szent János (344–407) figyelmeztet arra, hogy a földi javak tulajdonosa Isten:

„Semmi sincs, ami a tied lenne. Az enyém-tied keveset mondó szavak. A levegő, a föld és az anyag Istené. Hogy mikor kaptad a javak használati jogát, bizonytalan. Ha Isten elveszi gazdagságodat, azt veszi el, ami az övé” (Ep. 7 ad Cor, hom. 10, 2).

Az emberek egymásra vannak utalva. Az ember úgy jut keresethez, hogy másik ember javára dolgozik. A földműves nemcsak a saját használatára termel, a kereskedő sem csak annyi árut szerez be, amennyire neki magának szüksége van, hanem másoknak is eladja a portékáját. Ha másoknak is dolgozunk, magunknak is hasznot hajtunk (Vö. Ep. 1 ad Cor, hom. 25, 4).

A gazdagság önmagában nem rossz, hiszen Isten nem teremthet rosszat. Azáltal áll elő a bűn, hogy az ember visszaél azzal, amit ő teremtett.

Egy alkalommal szól arról is, hogy mire használ a gazdagok és a szegények közötti különbség. Ha mindenki gazdag lenne, senki sem lenne hajlandó egy sereg szükséges munka elvégzésére, pl. kovács, kőműves, cipész és általában a nehéz fizikai munkára. Hogy mennyire szükségesek ezek a munkák, a gazdag ember akkor látja, ha pl. házat akar építeni. Mit használ neki az arany és az ezüst, ha nem talál munkásokat? (Vö. Ep. 1 ad Cor, hom. 34, 5).

Aranyszájú Szent Jánostól származik a következő súlyos figyelmeztetés: *„Amit sáfárkodásra kaptál, ne tartsd meg sajátod gyanánt! Az éhezőé az a kenyér, amit visszatartasz, és a mezítelené a ruha, amelyet szekrényedben őrzöl. A szűkölködőé a pénz, amit elástál. Azért jogtalanságot követsz el mindenkivel szemben, akiken segíthetnél, de nem segítesz”* (Migne: Patrologia Graeca. Tom. 31, 276).

Szent Ágoston (354–430) nemcsak az Egyháznak, hanem a világtörténelemnek is az egyik legnagyobb gondolkodója. A következő szavakkal, melyeket a Vallomások elejére írt, kifejezi életének és munkásságának a lényegét: *„Magad felé irányulóknak teremtettél minket Isten, és nyugtalan a mi szívünk, amíg meg nem nyugszik benned.”*

A társadalomra vonatkozó tanítását a Civitas Dei c. munkájában fejti ki. Az angyalok lázadása következtében két csoport alakult ki:

Isten országa, azaz az üdvözültek közössége és a Gonosz országa, Isten ellen lázadók csoportja. Az ember bűnbeesésével az egész történelem ebbe a kettős dimenzióba került. Az emberiség élete az erény és a bűn, Isten gyermekei és az önző, földies gondolkodású emberek közti állandó küzdelemben folyik, de végeredményben az isteni igazság győzelmével fog végződni. Isten országához azok tartoznak, akik őt szeretik egészen a maguk megvetéséig, a Gonoszéhoz pedig azok, akik önmagukat szeretik, és az Istent megvetik.

A Civitas Dei szerint az államhatalom célja a békés együttélés rendjének a megvalósítása. Ez csakis a javak igazságos elosztásával valósulhat meg. A tulajdonjogot a közjó és az igazságosság szellemében korlátozni kell. Enélkül az állam nem több, mint egy bünszervezet.

Minden állam a családra épül. Minden erőszak, halálbüntetés és háború az eredeti bűn következménye.

Mint minden élet, a gazdasági élet is adásvétel. Ez így van a tanításban, a művészetben és a testi munkában is egyaránt (Vö. Ep. 1 ad Cor, hom. 10, 4). A magántulajdont az emberek közti veszekedés, ellenségeskedés, gyilkosság és háborúskodás okának tartja. Az olyan javakért, melyek közös használatban vannak, mint a levegő, a fény és a víz, nincs harc az emberek között.

Dicséri a jeruzsálemi keresztény közösséget, amelynek tagjai vagyonukat köztulajdonná tették.

A következőt ajánlja: mondjunk le a magántulajdonról, de ha ez nem lehetséges, ne kötődjünk lelkileg az anyagiakhoz. A szegényekkel viszont minden körülmények között kötelesek vagyunk megosztani a javainkat. Azoknak, akik magasabb tökéletességre törekednek, föltétlen meg kell szabadulniuk az anyagi javaktól (Vö. Ep. 211, 5 ad Monachos).

A felesleges javak szétosztása a szegények között az igazságosság követelménye: „*A gazdagok feleslege a szegények tulajdona*” (In Ps 147, De Trinitate, lib. 14, a. 9).

A hívőknek is szükségük van anyagi javakra, de ne ragadjanak hozzájuk. A méheknek hiába van szárnyuk, ha gyűjtés közben beleragadnak a mézbe és belepusztulnak (Vö. In Ep. 15).

Figyelmeztet a szegénység nagy lelki értékére: „*Szegények, ha Isten veletek van, a legfontosabb a tiétek. Gazdagok, ha Isten nincs veletek, semmiték sincs*” (In Ep. 38, 1420).

Szent Ágoston a köréje csoportosuló társaival együtt mindenét szétosztotta a szegények között, és szerzetesi egyszerűségben élt. A papjait is ilyen közösségi életre ösztönözte, de nem kötelezte. (Vö. Sermo de Vita et moribus clericorum, I. 2.)

Szent Ágoston nem politikai, hanem teológiai dimenzióban gondolkodott. Mégis nagy hatással volt a középkori keresztény államok kialakulására. Nagy Károly az ő gondolatai alapján szervezte meg birodalmát. A birodalom felbomlása után az Egyház összefonódása a világi hatalommal súlyos gondokat okozott.

Ágoston gondolatai tovább éltek a következő századok során is a keresztény bölcséletben, amely Arisztotelész iratai megismerése után a 13. századtól kezdve arra törekedett, hogy azokat Aquinói Szent Tamás munkássága révén a nagy görög bölcselő rendszerével összeegyeztesse.

Az egyházatyák tanítása a vagyonról megfelelt az apostolok tanításának. A magántulajdont nem tiltották meg, de állandóan figyelmeztettek a gazdagság veszélyeire. A gazdagokat intették, hogy igazságosak és adakozók legyenek. Minél gazdagabbak, annál többet osszanak szét a szegények között, mert csak így teljesítik a szeretet parancsát.

4. A középkori keresztény gondolkodók

A 13. és a 14. század a késői középkor korszaka, amelyet egyre élénkülő társadalmi mobilitás jellemez. Ellentétben a megelőző korszakkal, amelyet az arisztokratikus szellemiség jellemezett, egyre inkább előtérbe került a szociális kérdés.

A szegény rétegek szerveződni kezdtek. Ezt a vallásos mozgalmak is táplálták (koldulórendek). Ugyanakkor a kialakuló polgárság köreibe, a politikába, sőt még a művészetekbe is behatol a kalmárszellem. Felbomlik a feudális rendszer, és megalakulnak a *monarchiák*, amelyek a társadalmat a maguk szolgálatába igyekeznek hajtani.

Ekkor lép fel *Aquinói Szent Tamás* (1225–1274), akit 1567-ben egyháztanítóvá, 1880-ban pedig a katolikus egyetemek és főiskolák védőszentjévé nyilvánított az egyház. Az Egyházi Törvénykönyv ma is sürgeti, hogy a papnövendékek teológiai képzésében főleg az ő tanítását

kövessék: „*Főként Szent Tamás tanítása nyomán tanuljanak meg mélyebben behatolni az üdvösség misztériumaiba*” (Kán. 252, 3).

Mélységes hit, a kereszt tövében való szemlélődés, kiegyensúlyozottság és állhatatos munka teszi személyét és alkotását nagygyá. Mint költő is dogmatikai mélységű és megkapó erejű (*Adoro te devote, Pange lingua*).

Mint bölcselő és hittudós a kritikai realizmus alapján a hit és a tudás harmóniájára törekszik. Rendszerében benne él az alapos átgondoltság és a problémákat átfogó egyetemesség. Az erkölcsstan keretében részletesen foglalkozott gazdasági, politikai és társadalmi problémákkal is.

Miként Arisztotelész, úgy Szent Tamás is vallja, hogy az ember természeténél fogva közösségi lény. Nemcsak a léte, hanem a testi-lelki növekedése, személyiségének a kibontakozása és kiteljesedése igényli a közösséget. Az emberek különböző képességei a közösségben egészítik ki egymást. A beszéd képessége is a közösségre utal. Az emberek sokaságát a közösséggel a közös célkitűzések szolidaritása kapcsolja egybe.

A társadalom rendező elve a természetjog, amelynek alapja Isten törvénye („*lex aeterna*”), amely irányítja a természettörvényt („*lex naturalis*”). Az emberi értelem ezekből vezeti le a természetjog törvényeit a közösség életére vonatkozólag. Az erkölcs az értelmes teremtmény irányulása Istenre. Az általános erkölcsi törvény így szól: „*Add meg mindenkinek a magáét, és ne bántsd a másét.*”

Ebből következik az élethez, a testi épséghez való jog, az igazmondás, ígéret megtartásának a kötelezettsége, a lopás stb. tilalma (Vö. De regimine principum. I., 1. Summa Th., Q. 95, art. 2).

Az ember természetes igénye a közösségi életre az állam keretein belül valósul meg. Az állam léte hatalmat feltételez. A hatalom Istentől származik, aki az emberi természetet alkotta. Az államforma és az állami vezetők kiválasztása a társadalom tagjainak feladata. A vezetők kötelesek tiszteletben tartani az állampolgárok jogait a közös terhek viselésében (osztóigazságosság), az egyének pedig az egymás közti kapcsolataikban a csereigazságosságot.

Az állam, mivel az egymásra utalt emberek közössége, köteles a közjó szolgálatára, amellyel elősegíti az örök javak megszerzését is. A közjó nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi javakat is jelenti. Az államhatalomnak arra kell törekednie, hogy polgárai boldog és erényes emberek legyenek. Gondoskodnia kell a művelődés elősegítéséről is, mert az ember magára hagyatva erre nem képes.

A felkelés jogosult, ha az államhatalom nem a közjót szolgálja, hanem zsarnokoskodik. Alaposan mérlegelni kell azonban a felkeléssel együttjáró veszélyeket, nehogy nagyobb bajok keletkezzenek a rend felbomlása miatt, mint már az előző rendszerben voltak.

Aquinói Szent Tamás szerint az állami közösség létében Isten a „*causa prima*”, amíg a nép „*causa secunda*”. A fejedelem a nép nevében uralkodik, „*vicem gerens multitudinis*”. A nép felelősségre vonhatja. Az abszolút királyságot helytelenítette, mivel a monarcha a közjót könnyen összetévesztheti saját egyéni javával.

Kell ugyan, hogy a kormányzás egy kézben legyen, de a fejedelemnek szüksége van a nép által megválasztott tanácsosokra. Ideálisnak a vegyes kormányformát tartja, amelyben a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia egyaránt érvényesül. Így ugyanis egyik sem fajulhat el, mivel kölcsönösen ellenőrzik egymást.

A politikai közösséget nem az emberek élettelen sokaságának, hanem élő organizmusnak tartja, amely az öntevékenység útján igyekszik a lényege kifejlesztésére és tökéletesítésére. Az emberi közösség sajátos lényeggel rendelkező erkölcsi egység, amely addig áll fenn, amíg a tagjai szolidárisak egymással szemben.

Ami az Egyház és az állam viszonyát illeti, a maguk területén függetlenek egymástól, de segíteniük kell egymást a közjó szolgálatában. A természetfeletti világ, a kegyelem világa az

Egyházra tartozik. Az Egyház csak annyiban avatkozhat be az állam ügyeibe, amennyiben azt a lelkek üdvössége szükségessé teszi (Vö. Summa Th. I-II. Q. 58, art. 9. Q. 105. II-II. Q. 42. art. 2.).

A hanyatló középkor eszmei forrongásainak időszakában a skolasztika egyre inkább elvesztette kapcsolatát a társadalmi valósággal, és a különböző bölcseleti és teológiai iskolák küzdőterévé vált. A reneszánsz szakított a középkor közösségfogalmával, az individualizmust és a naturalizmust állította az előtérbe. Aquinói Szent Tamás tanítását elhanyagolták vagy semmibe sem vették.

Miután az Egyház az egyháztanítók sorába iktatta, az ellenreformáció teológusai újra hivatkoztak rá, főleg a szabadság és a megigazulás viszonyával kapcsolatos vitákban. A 19. század végén XIII. Leó pápa Szent Tamás tanítása alapján kívánta megújítani a keresztény bölcselet és teológia tanítását a katolikus intézményekben. (Vö. Aeterni Patris Unigenitum, 1879). Az Egyház szociális tanításának kialakulására is nagy hatással volt XIII. Leó ezen törekvése.

A középkor agrár-feudális gazdaságában a pénzforgalom a természetbeni csere közvetlenségét megzavaró jelenségnek tűnt, amely jogtalan nyereségnek és meggazdagodásnak nyithatott utat. Ezért aztán a középkori egyházi írók két erkölcsi és egyben gazdasági kérdéssel foglalkoztak behatóbban: a kamattal és az igazságos árral.

Arisztotelész ellenezte a kamatot: „*A pénz nem szül pénzt*”... Ugyanezt tanították a fiziokraták a 18. században. Az első keresztény századok írói hivatkoztak Jézus szavaira: „*Tegyetek jót, és kölcsönözzetek anélkül, hogy valamit visszavárnátok*” (Luk 6, 35). Az igazságtalan kamatot nevezték uzsorának („usura”). Ma uzsorának mondhatjuk a kizsákmányolásból keletkező meggazdagodást is. A liberális gazdasági rendszer nem ismerte az uzsorát, sőt még annak a lehetőségét is tagadta.

Nemcsak az egyesek, hanem egész társadalmi rétegek is áldozatai lehetnek az uzsorának, amikor a kényszerhelyzetüket kihasználják a meggazdagodásra. A büntetőjog általában fellép a magánuzsora ellen, de a társadalmi uzsorával szemben szinte tehetetlen, mivel a liberalizmus tudományosan is törvényesítette annak szabadságát.

Az egyházi törvények évszázadokon át tiltották a kamatszédést. A moralisták felfogása szerint a kölcsön a bajba jutott embertárs megsegítésére szolgált. Ezért aztán a kamat a szükséghelyzet kihasználásából származó erkölcstelen jövedelemnek, uzsorának tűnt fel. A fogyasztói hitel („mutuum”) a római jog szerint is ingyenes volt.

A kereskedelmi (rövidlejáratú) hitellel kapcsolatban Aquinói Szent Tamás megengedhetőnek tartotta a mérsékelt kamatot, mint a kölcsönrel járó esetleges károsodás („damnum emergens”) vagy pedig a haszonvesztés („lucrum cessans”) jóvátételét. A termelési hitel, a kölcsöntőke, mint termelési tényező, csak az újkorban került előtérbe, és ezzel együtt a kamat is, mint jogos jövedelem, amely a tőke felhasználásának ideiglenes átengedéséből származik.

Sokáig tartott, amíg általánossá vált az a felfogás, hogy a hitelezőnek joga van a kölcsöntőke használati díjára, vagyis a kamatra. A későbbiek során már nem a kamat jogosultsága, hanem a kamatláb nagysága jelentett gondot (uzsorakamat), amíg utat nem tört magának az a felfogás, hogy a kamatláb a tőke termelésben játszott szerepének a függvénye. Ennek ellenére még a 20. században is javasolták egyesek a kamat megtiltását, így pl. S. Gessel: *Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld*, 1919.

Ami az igazságos árat illeti, a felek részéről történő szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyenlősége képezte a kérdés lényegét. Az igazságos ár meghatározásánál Aquinói Szent Tamás és a középkori moralisták nem a keresletből, hanem a kínálatból indultak ki. Az látszott igazságosnak, hogy a termelő az árban megkapja a termék előállításával kapcsolatos munkája és költségei („labores et expensae”) ellenértékét.

Az igazságos ár ilyen módon történő meghatározásával a középkori egyházi írók századokkal megelőzték a klasszikus közgazdaságtan mestereit, akiknek a költségtörvénye és munkaérték-elmélete a 19. század végéig uralkodott a közgazdaságtanban.

A középkor szellemi életének ugyancsak jelentős személyiségei voltak azok a teológusok, akik Sienai Szent Bernardinnal (1380–1444) az élen, az olasz városok kereskedelmi életét erkölcsstani tanulmányaik tárgyává tették, hogy a kereskedők lelkiismeretét helyes irányba tereljék. Nekik köszönjük a tőke és a hitel fogalmának és gazdasági jelentőségének a megvilágítását is.

Véleményük szerint az üzleti étellel együttjáró kockázat jogosulttá teszi a nyereséget. A keresztény kereskedőnek azonban mindig ügyelnie kell arra, hogy el ne veszítse a lelkét a nyereség miatt. Szent Bernardin aranyszabálya: „*Annyi számodra a megengedett nyereség, amennyi a lehetséges veszteség*” (Bernardini Senensis Opera Omnia. III. 1636).

5. Keresztény gondolkodók a 19. században

Mielőtt az Egyház szociális tanításának rendszerezésére került volna sor, a keresztény gondolkodók már elkötelezték magukat koruk szociális problémáinak tanulmányozására és a liberális kapitalizmus áldozatainak védelmére.

Nem *Marx Károly* (1818–1883), hanem a keresztény szociális gondolkodók voltak az elsők, akik pellengére állították a munkásrétegek sanyarú helyzetét Európa azon vidékein, ahová elsőnek hatolt be Angliából az ipari forradalom és a liberális gazdasági rendszer: Belgium, Észak-Franciaország és a Rajna vidéke.

XIII. Leó pápa körlevelét (Rerum Novarum, 1891) évtizedekkel megelőzte a gondok szakszerű tanulmányozása és a keresztény szociális tevékenység.

J. Ch. L. Simond de Sismondi (1773–1842), aki tudományos munkássága első időszakában az angol Adam Smith követőjeként mutatkozott be, hosszabb angliai tartózkodása alatt annyira felháborodott az angol munkásság sanyarú helyzetén, hogy élesen szembefordult a klasszikus iskola tanaival.

Véleménye szerint a társadalmi nyomorúság oka az, hogy a lakosság széles rétegeinek fizetőképessége nagyon alacsony. Ugyanakkor, amikor a tőkefelhalmozás állandóan növekszik, a munkásrétegek részesedése a jövedelemelosztásban egyre csökken.

Nem az anyagi javak mindenáron való növelése a legfontosabb, hanem a jólét minél szélesebb rétegekre való kiterjesztése. A közgazdaságtant olyan bölcséleti alapra kell helyezni, amely az ember erkölcsi természetével is számol. Ő az ún. etikai iskola megalapítója a közgazdaságtudományban.

Ennek jellemzői: a gazdasági törvények viszonylagos érvényességének, a gazdasági és társadalmi valóság szerves egységének a hangsúlyozása, a „homo oeconomicus” feltételezésének az elutasítása, a közgazdaság dinamikus fejlődésének és a kockázat gondolatának a bevezetése a közgazdaságtanba, valamint az aktív szociálpolitika szükségességének meghirdetése. (Les nouveaux principes d'économie politique ou la richesse dans ses rapports avec la population, I-II. Paris, 1819. Magyar fordítás, Enyedy Lukács: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Budapest, 1893–99.)

Németországban a közgazdaság a 19. század közepéig még erősen agrár jellegű volt. Az iparosodó Angliából érkező gazdasági elméletek érthetetlennek és használhatatlannak tündek. Elfogadhatatlannak látszott főleg az a felfogás, hogy a gazdasági életben elvont, általános érvényű törvények léteznének, amelyek a cselekvést meghatároznák.

Az első német keresztény közgazdász, aki visszautasította az angol klasszikus iskola tanait, A. H. Müller (1779–1829). Munkája (Die Elemente der Staatskunst, I-II. 1809) a német közgazdászok első tiltakozása az angol gazdasági racionalizmussal és utilitarizmussal szemben.

Az individualizmussal szemben hangsúlyozza, hogy a társadalom nem elszigetelten élő egyénekből áll, hanem egy szerves egész alkot. A gazdasági élet jelenségeit sem lehet tisztán a gazdálkodó egyén magatartásából levezetni. Külön kiemeli az emberi szellemiség közösségformáló erejét, és ebből vezeti le a gazdasági és társadalmi fejlődést is. Véleménye szerint a gazdaságot nem az egyéni érdekek hajszolása, hanem a közösségi tudat, a szolidaritás hozza létre.

Szükségesnek tartja az államtudományok teológiai alapjainak kidolgozását. Erre nézve a legjelentősebb munkája: *Von der Notwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesamten Staatswissenschaften*, 1819.

F. R. Chateaubriand (1768–1848), francia költő és államférfi elfogadta a francia forradalom nyomán kialakult új polgári társadalmat, de világosan látta, hogy az Emberi és polgári jogok deklarációja (1789) csak a burzsoáziára és nem a társadalom alsóbb rétegeire vonatkozott. A forradalom eltörölte a munkásvédelmi szervezeteket, és a munkásságot kiszolgáltatotta a polgárság nyereség-hajszájának.

Az egyházellenes légkör ellenére határozottan követelte az egész társadalom keresztény alapokon való újjászervezését, mivel meg volt győződve arról, hogy csak a kereszténység jelenthet szilárd alapot a szociális problémák megoldására (*Le génie du christianisme*. Paris, 1802).

Ugyanazon időszakban a francia keresztény gondolkodók jelentős része a múltban keresi ugyan inspirációját, de közben reálisan felméri kora súlyos szociális problémáit. Erre nézve a legjelentősebb munkák:

- E. Buret: *La misère des classes laborieuses en Angleterre et en France*. Paris, 1840.
- D. Foderé: *Essai historique sur la pauvreté des nations, la population, la mendicité, les hopitaux et les enfants trouvés*. Paris, 1825.
- F. Villermé: *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie. Discours à l'Académie en 1837*, Paris.

F. Lamennais (1782–1854) szerint a társadalmi bajok legfőbb oka a vallási közömbösség és a tekintély racionalista elutasítása. Az Egyház közreműködése nélkül nincs igazságosság, sem társadalmi rend. Nem a kormányforma a lényeges. Akár monarchia, akár demokrácia legyen is, a legfontosabb az, hogy az Egyház erkölcsi támogatására támaszkodjon.

Az Egyháznak és az államnak együtt kell dolgozniuk az egész társadalom javára. A népek szabadságának előfeltétele és szükségszerű alapja az Egyház szabadsága: „*Szabad Egyház a szabad államban!*”

Buzdította a papságot, hogy térjen vissza az autentikus kereszténységhez, a szeretet és a szegénység szelleméhez, és kapcsolódjék be abba a mozgalomba, amely a népeket a szabadságra vezeti.

Elfogadta a liberalizmus gazdasági rendszerét is, de követelte a munkásság számára a szervezkedési jogot, és szükségesnek tartotta a munkaidő szabályozását. (*Essai sur l'indifférence en matière de la religion*, I-II. Paris, 1817–1820).

Lapjában (*L'Avenir*) követelte az Egyház és az állam szétválasztását, a vallás, lelkiismeret és sajtó szabadságát, valamint az egyesülési szabadságot és a választójog kiterjesztését. Ugyancsak kiállt az ír és a lengyel felszabadítási mozgalmak mellett, olyannyira, hogy politikai téren egyre inkább veszedelmes forradalmárnak tekintették. XVI. Gergely pápa a *Mirari Vos et Singulari Nos* (1832) körlevelében elítélte Lamennais „túlzásait” neve említése nélkül. Ugyanakkor külön levelet íratott neki Pacca bíborossal, amelyben dicsérte jószándékát, és jelezte azokat a pontokat, amelyekben téved.

A megnevezés és a támadások lelkiileg annyira megviselték, hogy mindentől visszavonult, és az egyháztörténelem egyik legtragikusabb személyiségeként fejezte be az életét. Utolsó kívánsága az volt, hogy egy jeltelen sírban temessék el a szegények közé. Munkássága maradandó hatással volt a francia keresztény értelmiségre.

A keresztény szociális gondolkodók egyik legnagyobbika *Villeneuve-Bargemont* (1784–1850). Az *Economie politique chrétienne* (1834) című munkájában olvashatjuk a következő sorokat:

„A proletár néptömegek, megfosztva az erkölcsi tápláléktól és a jóléttől, követelik, hogy részesedjenek a világ javaiból. Ez csak két módon történhet: az erőszak barbársága által, vagy pedig az igazságosság, az erkölcs, az emberiség és a szeretet révén.

Föltétlenül szükséges, hogy az egész gazdasági és társadalmi rendszerünk az ipari termékek igazságos, széleskörű elosztására, a munka méltányos bérezésére és a mezőgazdaság fejlesztésére épüljön. Az egész társadalmi rend gyökeres átalakítására van szükség, hogy a termelt javak, a hatalom és a haszon ne csak egy kis csoport kezében halmozódjanak fel, hanem a társadalom széles rétegeit szolgálják.”

Gyakorlati javaslatok: a vállalatok hatósági ellenőrzése, a munkaidő törvényes szabályozása, a tizennégy éven aluliak gyári foglalkoztatásának betiltása, takaré- és segélypénztárak felállítása stb.

Ch. de Coux (1787–1864), a közgazdaságtan első tanára a leuveni Katolikus Egyetemen a féktelen iparosítást és a zabolátlan tőkefelhalmozást tekintette a munkásság nyomorúsága közvetlen okának. Követelte a szervezkedési szabadságot és az általános szavazati jogot a társadalom minden rétege számára. A szociális kérdés megoldását a keresztény erkölcsi elvekhez való visszatérésben látta. Véleménye szerint a kereszténység és a demokrácia nem ellentétesek, hanem szorosan összefüggnek egymással. (*Discours prononcé à l'ouverture de son cours d'économie politique à l'Université Catholique. Louvain, 1835*)

E. Ducpétiaux (1804–1868) a belga keresztény szociális gondolkodók egyik legnagyobbika a 19. században. Legjelentősebb munkái:

– *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer. Bruxelles, 1843.*

– *Le paupérisme en Belgique. Bruxelles, 1844.*

– *Mémoire sur le paupérisme dans les Flandres. Bruxelles, 1850.*

Keményen bírálja kora liberális gazdasági és társadalmi rendszerét, mert az embereket a gépek szolgásgába hajtja, és lelketlenül kizsákmányolja. A gépesített termelés célja nem az emberi szükségletek kielégítése, hanem a haszon növelése. A gépek önmagukban nem rosszak, hanem semlegesek, azaz mind a jóra, mind a rosszra használhatók. A baj az, hogy csak a gyártulajdonosok céljait szolgálják:

„Lehetetlen nem észrevenni a forradalom előjeleit, a szegények forradalmát a gazdagokkal és a proletárokét a gyártulajdonosokkal szemben. Mindenütt máris alig rejtett a munka harca a tőke ellen, a termelés anarchiája pedig elősegíti a nyílt háborút a dolgozók és az uraik, a termelők és a népek között.”

A liberális rendszerrel szemben egy emberközpontú rendet állít, melyben a termelés célja az ember és nem fordítva.

„Az ember célja fizikai, szellemi és erkölcsi képességei szabad és teljes kifejlesztése. A társadalom, amelynek célja a közjó, köteles biztosítani számára célja elérésének lehetőségeit. Erre a célra a munka az első eszköz. Mindenki köteles a munkára, aminek szükségszerű velejárója az ember joga a munkához.”

Legfontosabbnak a javak igazságos elosztását tartja, hogy mindenki számára biztosítva legyen a tisztességes megélhetés. Ehhez szükséges a társadalmi és gazdasági rendszer teljes átalakítása, mind anyagi, mind erkölcsi, politikai, katonai és nemzetközi vonatkozásában.

Az érdekellentétek megszüntethetők a hivatásszervezetek felállításával, amelyek az ugyanazon termelési ágban dolgozókat tömörítik, szabályozzák a dolgozók és a munkaadók viszonyát, biztosítják a szakképzést, és gondoskodnak a munkaügyi törvények megalkotásáról és megvalósításáról.

A korlátlan piaci szabad verseny és a tőkekonzentráció a társadalom romlására vezet. A kevesek kezébe összpontosuló gépi berendezés növeli ugyan a termelést, de a tőkefelhalmozás csökkentette a fogyasztást, és a szabadverseny biztosítja a kínálat elsőbbségét a kereslettel szemben. A termelés anarchiája magában hordozza a romlás magvait. Mindennek a legfőbb oka a szabadsággal való visszaélés.

Ducpétiaux aggódik a munkásság erkölcsi állapota miatt is. Nem elegendő a gazdasági és társadalmi viszonyok átalakítása. Átfogó nevelő és tanító munkára is szükség van. Követeli a kötelező és ingyenes közoktatást, a tanítók képzésének a megjavítását, a népművelődési könyvtárak és múzeumok felállítását. A papságot is felszólítja, hogy működjenek közre a munkásság szellemi felemelését célzó munkában az evangélium szellemében.

Nem veszett el az utópista álmodozásokban. Nagyon is reálisan elemezte a gazdasági és társadalmi valóságot és problémák megoldásának lehetőségeit. 1843-ban törvényjavaslatokat dolgozott ki. Javaslati nem vezettek azonnali eredményre, de a későbbiek során nagy fokban befolyásolták a belga szociális törvényhozást.

F. Huet (1814–1869) a belga genti egyetem francia származású filozófia tanára. Számátalan bölcséleti jellegű munkáján kívül, kora szociális problémáival is foglalkozott. Ezzel kapcsolatban a legjelentősebb munkája:

– *Le régne social du christianisme*. Paris-Bruxelles, 1853.

A társadalom létalapja és célja az ember tökéletesítése. Alaptörvénye a természetjog, amely független minden társadalmi szerződéstől, megelőz minden pozitív törvényt, alapja és lényege az igazságnak. Az államhatalom minden joga az egyénekre vezethető vissza. Legfőbb feladata a jog védelme a visszaélésekkel szemben. Isten az embert társas lénynek teremtette. Ebből következnek a közösséggel szembeni kötelezettségei, az egyéni és közösségi érdekek egyensúlya.

Az Egyház küldetése nemcsak abban áll, hogy az isteni kegyelem segítségével gyermeket szüljön az örökkévalóság számára, hanem hogy már itt a földön törekedjen egy szabad és testvéries társadalom felépítésére. Szükségesnek tartja azt is, hogy az Egyház térjen vissza az őskereszténység szellemiségéhez. Meg volt győződve arról, hogy létezik egy isteni terv egy keresztény szellemű társadalom felépítésére.

Minden embernek joga van a művelődésre, ami nemcsak kevesek kiváltsága. A nincstelenek nem rendelkeznek ezzel a lehetőséggel. A tulajdonjog velünk született természetjog, és a társadalom egyik leglényegesebb alapja.

Az ember azonban társas lény, és ezért a tulajdon is közösségi jellegű.

A szociális kérdés anyagi vonatkozásainak lényeges eleme az, hogy minden ember lehetőséget kapjon a tulajdonszerzésre. A nyomor megszüntetésére szükségesnek tartja az örökösödési adó bevezetését. Ennek a hozama olyan szociális alap felállítását teszi lehetővé, amelyet a rászorulóknak segítésére lehet felhasználni. Szemei előtt már a liberalizmus virágkorában a jóléti állam gondolata lebegett.

Még tovább ment, amikor azt hirdette, hogy a világ társadalmi és politikai egyesülése lesz majd az egész emberiség vallási, tudományos és gazdasági haladásának a megkoronázása. Munkássága nagyban hozzájárult kora szociális problémái tudatosításához.

A keresztényszocialista irányzatok a kapitalista gazdasági és társadalmi rend, a tőke és a munka szétválasztás rendszerének megszüntetésére törekedtek. Ugyanakkor a közösségi gondolat megvalósítását célozták.

Ezen irányzatok legjelentősebb képviselője a 19. században a belga *P. J. D. Buche* (1796–1865), aki főleg Belgiumban valóságos „iskolát” teremtett. Miként sokkal később Marx, elemzi a kapitalizmus gazdasági rendszerét, és elítéli a tőke és a munka szétválasztását, de ugyanakkor az osztályharcot is. Megdöbbenő erővel írja le a munkásrétegek nyomorát és a kizsákmányolás súlyos következményeit. A szociális kérdés megoldására meghirdeti a bér munka helyébe a termelőszövetkezetek felállítását, amelyeknek keretein belül a tőkejavak

a dolgozók közös tulajdonában vannak. A termelészövetkezetek finanszírozása nem az állam, hanem a hitel-és takarékpénztárak feladata.

Amiként a keresztényszocialista gondolkodók általában, úgy ő is lelkesedett a francia forradalom eszméiért, és bennük az evangéliumi tanítás megvalósítását látta:

„*A francia forradalom a modern civilizáció utolsó és leghaladottabb eredménye, a modern civilizáció pedig az evangéliumból indul ki. Itt az idő, hogy társadalmi téren megvalósítsuk a keresztény erkölcs parancsait*” – írja 40 kötetes monumentális művének bevezetésében (*Histoire parlementaire de la Révolution française*. Paris, 1833–1838).

A keresztényszocializmus képviselőit a 19. században az Osztrák–Magyar Monarchiában is megtalálhatjuk. Ennek az irányzatnak legjelentősebb személyisége a prágai teológus, bölcsele és matematikus, *B. Bolzano* (1781–1848). A jeruzsálemi keresztény közösségért lelkesedett, és sürgette a közérdekű javak szocializálását. (*Lehrbuch der Religionswissenschaft*, I-IV. 1834)

A német katolicizmus legmarkánsabb szociális gondolkodója a 19. században *W. E. Ketteler* (1811–1877), volt katonatiszt, törvényszéki bírósági elnök és végül Mainz püspöke, akit XIII. Leó pápa „*kiváló elődjének*” nevezett. Hatására Németországban a keresztény szociális gondolkodás elmélyül, kiszélesedik és gyakorlati jelleget nyer. Ő szervezi meg 1848-ban az első Katolikus Nagygyűlést („*Katholikentag*”), amely azóta a német katolicizmus évente megismétlődő legjelentősebb megnyilvánulása.

Freiheit, Autorität und Kirche (1862) című hatalmas munkájában a liberalizmus hamis szabadságfogalma ellen foglal állást. Ami a szociális kérdést illeti, legfőbb munkája: *Die Arbeiterfrage und das Christentum* (1864).

Világosan látta, hogy a szociális problémák megoldásához a keresztény szeretetszolgálat nem elegendő, habár erre is szükség van a szegénység és a nyomorúság sürgős enyhítésére. Az egész társadalom, a közgazdaság és az intézmények reformjára van szükség. Ennek a megvalósítása feltételezi az erős munkásszervezeteket és az államhatalom közreműködését is. A munkaerőpiac – írja az idézett munkájában – „*a liberális Európa rabszolgapiaca*”.

1869-ben Offenbachban tartott, híressé vált beszédében még helyeselte a német katolikus munkások csatlakozását *F. Lasalle* (1825–1864) szociáldemokrata munkásmozgalmához, de amikor a mozgalom egyre inkább marxista hatás alá került, szükségesnek tartotta az önálló katolikus munkás egyesületek felállítását. Szakszerűen kidolgozta a szociális reform feladatait, amelyeket a Mainzban tartott Katolikus Nagygyűlésen a következőkben foglalt össze:

- Az emberi munka nem közönséges árucikk, és így a munkabér sem határozható meg a munkaerő-kereslet és kínálat piaci mechanizmusa alapján. A munkabért a munka valóságos értékének megfelelően kell megállapítani.

- A munkaidőt csökkenteni és a munkaszüneti napokat szabályozni kell.

- Mindenütt, ahol a foglalkoztatás nem felel meg az emberi természet követelményeinek és az egészséges élet előfeltételeinek, a munkásoknak természetadta joguk van arra, hogy közös fellépéssel leküzdjék az igazságtalanságot és a kapitalizmus visszaéléseit.

- „*A gyermekmunka korunk szörnyűsége, amit a gyermek testi-lelki gyilkolásának tartok*” – hangsúlyozta a beszédében, és követelte annak azonnali betiltását.

- Ugyancsak követelte a családanyák gyári munkájának betiltását, hogy jobban betölthessék otthonukban a legfőbb és legszentebb feladatukat, a gyermekek nevelését. Hogy ez lehetővé váljék, nélkülözhetetlennek tartotta, hogy a családapák keresete elegendő legyen a család fenntartására.

Ketteler 1871-ben a Katolikus Nagygyűlésen tartott beszédét tekinthetjük a legjelentősebbnek: *Liberalismus, Sozialismus und Christentum*. Ebben összefoglalja egész szociális tanítását, amelynek hatására a német katolikusok külön bizottságot állítottak fel a munkásság helyzete szakszerű és alapos kivizsgálására.

Ausztriában Ketteler tanításának örököse és a keresztény szociális eszmék fáradhatatlan hirdetője: *K. Vogelsag* (1818–1890). Folyóirata *Monatsschrift für christliche Sozial-Reform* (1874) és egyesülete *Freie Vereinigung katholischer Sozial-Politiker* (1883). Célkitűzései összefoglalását megtalálhatjuk egyesülete alapszabályaiban:

- A liberális kapitalizmus kritikája, amely a korlátlan szabad verseny következtében égbekiáltó igazságtalanságokhoz vezet.
- A szocializmus elutasítása, mivel a világot egy szörnyűséges kényszermunka-táborrá teszi.
- Az állam mindenhatóságának az elítélése. Az egyén és az állam közti társadalmi közösségek tevékenységének elősegítése.
- A társadalom hivatásszervezeti átalakítása.
- A munkaidő szabályozásának és a szakképzésnek sürgetése, a szabad verseny korlátozása és a szociális biztosítási rendszer bevezetése.

Amikor ellenfelei azzal vádolták, hogy a középkori feudális rendszert kívánja visszaállítani, így válaszolt:

„Amit a feudalizmus visszaélésének mondanak, a hatalommal való brutális visszaélés volt és mindenféle erőszak az egyes országokban. A feudális rendszer alapelvei azonban nem ezek, hanem a társadalommal szembeni kötelezettségek. Az urasági joghatóság egyetlen igazolása a szolgálat, a gyengék védelme és a tulajdon társadalmi szerepe. Nem arról van szó, hogy a középkor társadalmi rendszerét visszaállítsuk, hanem hogy inspirációt keressünk korunk társadalmi újjászervezéséhez és a szociális problémák megoldásához a vallás által lelkesített századok társadalmi ideáljában.”

Olaszországban a keresztény szociális gondolkodók legkiválóbb személyisége *G. Toniolo* (1845–1918), akinek a boldoggá avatási ügye 1955 óta folyamatban van. Mint jogász és közgazdász elutasította mind a gazdasági liberalizmust, mind a szocializmust. Olyan gazdasági és társadalmi rendet hirdetett, amelynek központjában az emberi személy áll, aki az embertársaival való közösségben törekszik a földi és az örök céljai megvalósítására.

Az embert a saját természete vezeti a közösségi életre. Minden embernek megvannak a sajátos képességei, amelyeket a közösségben érvényesít és fejleszt tovább. A társadalom a kisebb-nagyobb közösségek közössége, amelynek a rétegződése a hivatásszervezetekben valósul meg. Ezek a szervezetek óvják meg az embert az államhatalom zsarnokságától. Toniolo XIII. Leó pápa tanácsosa volt. 1889-ben megalapította a Társadalomtudományok Katolikus Egyesületét, amely nagyban hozzájárult az Egyház szociális tanítása elterjesztéséhez.

XIII. Leó pápa az 1843–1846 években pápai nunciusként élt Belgiumban, a „*kapitalisták paradicsomában*” (Marx), ahol megismerkedett a keresztény szociális gondolkodók munkáival és ugyanakkor a belgiumi, angliai és a Rajna-vidéki munkásság nyomorúságos helyzetével is. Pápasága első intézkedései közé tartozott egy bizottság felállítása a munkáskérdés tanulmányozására.

A bizottság elnöke *G. Mermillod* (1824–1892), genfi püspök volt, aki maga köré gyűjtötte a kor legjelentősebb katolikus szociális gondolkodóit, akik megalapították a híressé vált „Freiburgi Uniót”, a Katolikus Társadalomtudományi és Közgazdasági Egyesületet. Munkájuk eredményét használta fel XIII. Leó *Rerum Novarum* kezdetű körlevele megírásánál.

Ami a *protestáns gondolkodók* munkásságát illeti, az emberi élet problémái megoldását kutató katolikus Egyház természeténél és szervezeténél fogva jóval egységesebb, mint a protestáns egyházi közösségek. Ezenfelül a protestantizmus kezdettől fogva a természetes és a természetfeletti világrend antinómiájának problémájával küzdött. Ez világosan megmutatkozott már Luther magatartásában a 16. századi német parasztlázadásokkal

szemben. Ez az alapvető probléma a 19. század folyamán különböző ellentétes irányú irányzatokhoz vezetett.

A mai protestáns társadalmi etika alapjaiban megegyezik a katolikus felfogással. Kiemeli az ember döntő szerepét a gazdasági és társadalmi folyamatokban, ugyanakkor elismeri bizonyos adottságok kényszerítő hatását az emberi cselekvésre, amit az anyagvilág törvényeire vezet vissza. Így pl. a javak igazságos elosztása feltételezi azok megtermelését, a gazdasági növekedést korlátozza a rendelkezésre álló nyersanyagok és energiahordozók véges volta stb.

A protestáns etika is hirdeti, hogy a társadalmi problémák alap oka az eredeti bűn, az emberi természet sérült volta, a teremtmény függetlenül a Teremtőtől, amely a gazdasági életben az egyéni érdek abszolutizálásában mutatkozik meg, és a cselekvés legfőbb indító okává válik. Ugyanez megmutatkozik a társadalmi és politikai struktúrákban is, amikor az ember mások feletti uralkodásra törekszik. Az egyéni és a társadalmi érdekek közötti harmónia csak szeretetre épülhet, amit viszont nem lehet kikényszeríteni.

A keresztény nem egyezkedik a strukturális rosszal, amely a mai világ jellegzetessége, de nem vész el utópisztikus ábrándozásokban sem. Isten országa jövetelére várva folytatja földi útját a hit, a remény és a szeretet szellemében. Isten országa nem a mai világból kisarjadó futurista jövő, hanem Isten ajándéka, amelyet biztosan várhat az ember. Ez a várakozás nem passzív, mert arra kötelezi az embert, hogy már itt és most megfeleljen annak, ami jönni fog. (Vö. A. Rich: *Éthique économique. Labor et Fides*, Genève, 1994.)

6. Keresztény szociális munka a 19. században

A 19. század keresztény gondolkodói nagy szerepet töltek be a szociális problémák elemzésében, tudatosításában és az Egyház szociális tanításának kifejlesztésében. Munkásságuk azonban korukban még nem vezetett nagyobb szabású mozgalmi tevékenységre.

Törekvéseikben sem voltak egységesek. Voltak, akik vissza kívántak térni a francia forradalom előtti helyzethez, míg mások a forradalom eszméit az evangéliumból vezették le. Az államforma kérdésében is különböztek a vélemények: monarchia, demokrácia, hivatásszervezeti rendszer?

Nyitva maradt az a kérdés is, hogy el kell-e gyökeresen vetni a kapitalista rendszert, vagy lehetséges annak megreformálása. Ugyancsak kérdéses maradt, hogy a szociális problémák megoldására elégséges-e a keresztény szeretet, vagy pedig átfogó gazdasági és társadalmi reformokra van szükség az államhatalom közreműködésével.

A liberális eszmék az egyház és a katolikus értelmiség soraiban is nagy hatást gyakoroltak. Erre nézve jellemző E. Bastiat (1801–1850) liberális optimizmusa „*Hiszem, hogy a rossz jóra vezet, amíg a jó nem vezethet rosszra. Ebből következik, hogy végeredményben a jó uralkodik. Az érdekek harmóniában vannak, és a megoldás a maga teljességében ebben a szóban rejlik Szabadság.*” (Les Harmonies Économiques. Paris, 1850).

Tudjuk, hogy a marxista gondolkodók sem voltak egységesek elgondolásaikban (ellentét Bakunin, Lasalle és Marx között). Mozgalmuk csak a 19. század 80-as éveiben bontakozott ki, és röviddel azután E. Berstein (1850–1932) kritikája alapjaiban rendítette meg Marx Károly gazdasági és társadalmi „törvényeit”. (Vö. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. 1899.)

A 19. század keresztény gondolkodóinak gondolatai is a század végére értek meg és váltak XIII. Leó pápa döntő jelentőségű körlevelének, a keresztény munkásmozgalomnak és a keresztény demokráciának alapjává.

A keresztény szociális tevékenység a 19. században elsősorban a szegénység és a nyomor enyhítésére, a munkások és főleg a munkásfiatalok képzésére és a szociális biztosítási rendszer bevezetésére irányult.

F. Ozanam¹ (1813–1853), a párizsi Sorbonne tanára 1833-ban megszervezte a Szent Vince-Konferenciákat a szegények megsegítésére. A szeretetszolgálatot a nyomor azonnali enyhítésére nélkülözhetetlennek tartotta, de nem végleges megoldásnak. Ez az intézmény, amely Belgiumban is elterjedt, 1860-ban 50 000 tagot számlált, főleg a fiatal keresztény értelmiség körében.

Nem elégedtek meg a szeretetszolgálattal, hanem mindenütt követelték a családi bért, az iparvállalatok hasznában való részesedést, és hirdették az evangéliumi szeretetet, mint a szabadság, egyenlőség és a testvériség zálogát.

Ozanam a L'Ère Nouvelle napilapban 1848-ban a következőket írta: „*Isten nem gyárt szegényeket. Nem küldte teremtményeit úgy a világba, hogy ne látta volna el őket a két legnagyobb gazdagsággal, az értelemmel és az akarattal. Itt az idő, hogy felkeressük azokat, akiknek még szavuk sincs, és nyomorúságban élnek*”.

A 19. század második felében Franciaországban a legbecsültebb keresztény munkaadó: L. Harmel (1829–1915). Észak-franciaországi textilgyárában 1860-ban elsőnek vezette be dolgozói beteg- és balesetbiztosítását és a takarékpénztárat. Ugyancsak ő szervezte meg az ország különböző városaiban a Szociális Tanulmányok Köreit, hogy szakszerűen vizsgálják az ország szociális problémáit.

A. de Mun (1841–1914) francia-német háború idején hadifogságba került, ott megismerte a Rajna-vidéki munkások sorsát és a Kolping-egyesületek munkáját is. Visszatérve hazájába, olyan társadalomért dolgozott, amely hivatásszervezeti keretekben mind a munkásokat, mind a munkaadókat igazi együttműködésre készíti. 1871-ben megszervezte a Katolikus Munkások Köreit, amelyek különös figyelmet szenteltek a munkások kulturális és szakmai képzésének. 1875-től a francia országgyűlés tagjaként előharcosa a szociális törvényhozásnak.

Németországban A. Kolping (1813–1865) a szociálpedagógia úttörője. Cipésként kezdte, és miután sok nehézség után elvégezte a szükséges tanulmányokat, pap, az inasok és a iparos segédek apostola lett. Az első Legényegylet (Gesellenverein) 1849-ben alakult meg. Utána ilyen egyletek születtek csaknem minden német ipari központban. Az egyletek gyorsan elterjedtek Európában, sőt még Amerikában is.

Kolping alapvető pedagógiai elvei:

- Az embernek annyira szüksége van a vallásra, mint a levegőre. Ezért mindenütt elsősorban vallásos légkört kell biztosítani a fiataloknak.
- A társadalmi élet alapja a család, és ezért ugyancsak szükséges a családi otthon melegét és nevelését elősegíteni.
- A munka nem egyszerű foglalkozás, hanem hivatás, amit szeretni kell.
- A fiatalokat becsületességre kell nevelni, és gondoskodni kell komoly szakképzésükről.
- A hazaszeretetre való nevelés szintén nagyon fontos, mert a haza a nemzet nagy családja, mindenki otthona.
- A családi szellem külön hangsúlyt kap. Minden egészséges családot jellemez az őszinteség, a nyíltság, a bizalom és a kölcsönös segítő szeretet, amely egyben minden egészséges társadalomnak is az alapja.

Magyarországon Szabóky Adolf, piarista atya már 1856-ban megalapította az első Kolping Katolikus Legényegyletet. Az alapító gyűlésen maga Kolping Adolf is jelen volt. A magyar

¹ F. Ozanamot II. János Pál pápa az 1997-ben Párizsban megrendezett XII. Ifjúsági Világtalálkozó alkalmával avatta boldoggá.

Legényegyletek célja szintén a munkásfiatalok vallásos, családias, hazafias nevelése és szakképzése.

Bosco Szent János (1815–1888), kora egyik legnagyobb szociális apostola, először Torinóban gyűjtötte maga köré az elhanyagolt fiatalokat. Működése szerény keretek között indult el, de hamarosan hatalmas intézménnyé fejlődött, miközben a munkásifjúság nevelésében és szakképzésében új távlatokat nyitott. Intézetei csakhamar minden országban a legkeresettebb és legeredményesebb nevelőintézmények közé tartoztak. Jelszava:

„*Jó polgárokat a földnek, boldog lakókat az égnek!*”

Munkája állandósítására 1868-ban megalapította a szaléziánusok papi kongregációját, 1874-ben pedig a női Segítő Szűz Mária Társulatát, amelyek az egész világon ma is folytatják áldásos működésüket. 1876-ban megszervezte a szaléziánusok világi munkatársainak egyesületét.

Belgiumban a 19. század második felében a szeretetszolgálat a paternalizmus formájában mutatkozott meg. A paternalizmus atyja *H. Perin* (1815–1905) leuveni egyetemi tanár, akinek a tanulmányai a *L'Économie Chrétienne* folyóiratban jelentek meg. Legfőbb munkája: *De la richesse dans les sociétés chrétiennes*. Louvain, 1861.

Szociális tanításának alapja a keresztény szeretet. Ha a munkaadó és a munkás viszonyában szeretet uralkodik, megváltozik a világ, kiegyensúlyozottá válik a társadalom, és minden ember betölti azt a feladatot, amit a Gondviselés számára kijelölt.

Ugyancsak jelentős a kötelességtudat. A munkaadónak úgy kell tekintenie munkásait, mint a jó családapa gyermekeit. Az ideális munkás is jó családapa, becsületes, szorgalmas, tanulékony és betölti azt a szerepet, amelyet a Gondviselés jelölt ki neki.

A paternalizmusnak jelentős szerepe volt a belga munkaadók szociális érzékenységének kifejlesztésében és a munkások lelki, szellemi és szakmai képzésében. Ugyancsak szolgálatot tett a munkásságnak azzal, hogy a jövő munkásvezetőket előkészítette későbbi munkásmozgalmi feladataikra.

A képzett munkások már nem elégedtek meg az „atyáskodással”, hanem igazságot, jogot és szociális törvényhozást követeltek. A belga munkásság soraiban a mozgalom csak akkor kezdett nagyobb sikert elérni, amikor 1867-ben felváltotta a Katolikus Belga Munkásegyletek Szövetsége, majd pedig a Belga Demokratikus Liga 1890-ben. A keresztény szakszervezet 1886-ban alakult meg, és a 20. század elején már több, mint százezer tagot számlált.

A 19. század utolsó évtizedeiben egyre inkább a *keresztény demokrácia* eszméi kerültek előtérbe, amelynek alapvető célkitűzései:

- A gazdasági liberalizmus elutasítása.
- A kapitalizmus visszaéléseinek és a társadalmi uzsorának megszüntetése.
- Az államhatalom közbelépésének és a szociális törvényhozás bevezetésének sürgetése.
- önálló munkásszervezetek felállítása a munkaadók és munkások közös szervezeti helyett.

A múlt század 80-as éveiben Belgiumban hatalomra jutott katolikus kormány aztán olyan szociális törvényeket vezetett be, amelyek az első világháború előtt egész Európában a legjobbnak tekinthetők.

A belga keresztény munkásmozgalom legmarkánsabb személyisége a múlt század utolsó évtizedeiben *A. Daens* (1839–1907), a Gent-i egyházmegye papja, aki nyomdász öccse, *Pieter* (1842–1918) közreműködésével 1872-ben megalapította a Munkás című hetilapot, és főleg a Gent és Aalst vidéki textilgyárak munkásai embertelen kizsákmányolása ellen vette fel a harcot. Az általa túlságosan konzervatívnak tartott Katolikus Párttal szemben 1893-ban megszervezte a Keresztény Néppártot XIII. Leó pápa körlevele célkitűzéseinek megvalósítására. Pártja első képviselőjeként a belga országgyűlésbe is bekerült, ahol hathatósan védte a munkásság jogait.

Ellenfelei mindent megtettek arra, hogy elhallgattassák. Püspöke 1898-ban felfüggesztette, mivel nem volt hajlandó leállítani politikai szereplését. A belga keresztény munkásmozgalom ma is az egyik legnagyobb előharcosának tekinti. 1957-ben Aalstban szobrot állítottak fel neki, és munkásságáról nagyhatású filmet is készítettek.

Angliában a 19. században a lakosságnak alig 10%-a volt csak katolikus, és ennek nagy része ír származású bevándorló munkás volt. A társadalmi élet alakulására semmi befolyásuk nem volt. A legjelentősebb egyházi személy, aki felemelte szavát a gazdasági liberalizmus visszaélései ellen, *H. E. Manning* (1808–1892), Westminster érseke. Nem annyira a tudomány, mint a gyakorlat embere volt.

Kapcsolatot tartott fenn Európa keresztény szociális gondolkodóival és mozgalmaival. Főleg az ír munkások védelmére kelt. Követelte az igazságos munkabért, a szervezkedési jogot és a gyermekmunka megtiltását. 1889-ben védelmébe vette a sztrájkoló londoni kikötőmunkásokat.

A keresztény Szociális Intézmények kongresszusához írta 1890-ben a következő sorokat:

„Nem hiszem, hogy valaha is lehetségessé válik a békés viszony megteremtése a munkaadók és a munkások között, amíg nyilvánosan nem ismerik el és határozzák meg az igazságos mértéket a haszon és a bérek szabályozására, amely meghatározza a szerződéseket a tőke és a munka viszonyában” (Congrès des Oeuvres Sociales à Liège, 1886–1900).

Hollandiában a katolikusok a 19. században még kisebbségben voltak. A polgárjogi egyenlőségért és a katolikus iskolákért folytatott küzdelem csaknem minden figyelmüket és erejüket igénybe vette. A legjelentősebb személyiség ebben a küzdelemben *H. Schaepman* (1844–1903) egyetemi tanár, akinek a munkássága eredményeként a holland katolikusok a század végére elérték a teljes jogi egyenlőséget, és egyre inkább hatást gyakoroltak az ország társadalmi, gazdasági és politikai életére.

1868-ban alakultak meg a katolikus munkásfiatalok egyesületei, a Szent József Legényegyletek; 1888-ban a Katolikus Népszövetség és 1889-ben a Katolikus Munkásegyletek Szövetsége. Elindítója A. Ariens (1860–1928). Az első munkaügyi törvényeket a holland országgyűlés 1888-ban szavazta meg R. Beerenbroeck katolikus képviselő hatására.

IV. Az egyház szociális tanításának alapelvei

Az emberiség történelmének állandóan visszatérő problémája a mozgás és a változás léte vagy nemléte. Tapasztalataink szerint az élet legtöbb területén a változás nyilvánvaló. A gazdasági és társadalmi valóság dinamikusan változó folyamat. Számos esetben viszont a tapasztalat örök törvényeket, örök körforgást és az időtlenség bizonyos formáit sugallja. A mozgás csak akkor érthető meg, ha ismerjük azt, ami mozog. Minden mozgás ugyanis valaminek az átmenete az egyik állapotból a másikba.

Ami az embert illeti, a történelem igazolja, hogy az ember az őskortól egészen napjainkig, az események, helyzetek, kultúrák és rendszerek, ruházata, szokásai és munkaeszközei minden változása ellenére, lényegében ugyanaz marad: síró és nevető, gyűlölő és szerető, önző, de áldozatra is kész sajtáságos lény, aki saját belső küzdelmét a jó és a rossz között a közösségi kapcsolataiba is belevetíti.

XIII. Leó pápa elfogadta az emberi értelem és a társadalmi valóság viszonylagos autonómiáját, ahogy azt már Aquinói Szent Tamás is tanította, amikor a létezők lényegét kutatta. A lényeg a dolgok természetét jelenti, azok sajátját, aminek normatív jellege is van, mivel a valóság minden alkatrésze a Teremtő szándékát fejezi ki. A dolgok természete maga utal az örök isteni törvényre (*lex aeterna*), amely irányítja a természet törvényeket (*lex naturae*), amelyekből az emberi értelem képes levezetni a természetjog törvényeit mind az egyénre, mind a közösségre nézve.

Az egyház szociális tanítása *XXIII. János* pápa és utódai munkája révén bontakozott ki a maga teljességében, miután az Egyház párbeszédet kezdett a társadalomtudományokkal és a változó világgal.

A *Pacem in Terris* (1963) körlevél óta a pápai körlevelek címzettei nemcsak a püspökök, papok, szerzetesek és a katolikus hívek, hanem minden „jóakarátú” ember. II. János Pál pápa körleveleiben és minden más nyilatkozatában nem fejedelmi többes számban, hanem egyes szám első személyében szól.

Napjainkban a természetjogi gondolkodás a társadalomtudományokban a társadalmi és gazdasági folyamatok felgyorsult dinamikája következtében kérdésessé vált. A tomista bölcelet érvényesülése az Egyház szociális tanításában a megmerevedés veszélyét rejtette magában.

Világosan kell látnunk, hogy a skolasztika nem „*philosophia perennis*” olyan értelemben, mintha változatlan és örökkévaló lenne. Gondolatrendszere kora szellemi látóhatárával, életérzésével és sajátos társadalmi feltételeivel állt szerves összefüggésben.

Vannak azonban olyan alapelvei, amelyek a korok felett állnak, egyetemes érvényűek, és ha az emberiség tudatában egy időre elhomályosultak is, újra meg újra utat törnek maguknak, nemcsak az Egyház szociális tanításában, hanem a bölceleti gondolkodásban is.

Így pl. *F. Brentano* (1838–1917) skolasztikus gondolatrendszere forrása lett a tárgyelméletnek és a fenomenológiának. *E. Husserl* (1859–1938) a skolasztikából kölcsönözte a pszichologizmus ellen a gondolkodói aktus és a gondolattartalom közötti megkülönböztetést, amely az igazságnak látszólag új, de lényegében középkori elméletét sugallja.

A modern fenomenológiában az „*essentia-existentia*” skolasztikus megkülönböztetés alapvető szerepet játszik. A 18. és a 19. század ismeretelméleti idealizmusával szemben, amely a valóságot a tudat tartalmának, az „*én*” termékének tekintette, a skolasztikus realizmus megtisztított formájában újra érvényesül. A skolasztika számos etikai, jog-, állam- és társadalombölceleti gondolata ma is jelentős szerepet tölt be.

A *pápai körlevelek* mindig koruk szociális problémáira hívták fel a figyelmet, és azok megoldásának az útját törekedtek megmutatni. Hogy mennyire eltolódtak századunkban a szociális probléma területei, világosan kitűnik a pápák szociális tárgyú körleveleinek fejlődési folyamatából.

XIII. Leó pápa (RN, 1891) elsősorban a munkáskérdéssel, kora legsúlyosabb szociális problémájával foglalkozott, és az igazságos rendet főleg az ipari munkásság siralmas helyzetének szemszögéből vizsgálta.

XI. Pius (QA, 1931) főleg a munkások jobb együttműködését és a gazdasági életbe való bekapcsolódását követelte. Az üzemi koncentrációval, a pénzkapitalizmussal, a monopóliumokkal és a diktatórikus rendszerek központosító politikájával szemben a társadalom újjászervezését sürgette a szolidaritás és a szubszidiaritás elve alapján. Külön szólt az agrárproletárok hatalmas tömegének nyomorúságos helyzetéről.

XXIII. János pápa (MM, 1961) hangsúlyozta az egyéni kezdeményezés elsőbbségét és a szociális problémák nemzetközi dimenzióját. Az igazságos társadalmi és gazdasági rendről nemcsak egy-egy ország vonatkozásában szólt, fő témája az igazságos nemzetközi rend. A *Pacem in Terris* körlevelében a béke alapjait jelöli meg az akkori „hidegháború” feloldására.

VI. Pál pápa (PP, 1967) a fejlődő országok haladásának a feltételeit határozta meg, és hangsúlyozta a nemzetközi szolidaritás szükségességét. Ez a körlevél a II. Vatikáni zsinat határozatainak a végrehajtását is jelentette. Új szociális problémákat tárgyalt az OA (1971) apostoli levelében. Főleg arra hívta fel a figyelmet, hogy az ún. jóléti állam keretében is sokan a társadalom peremére szorulnak, és nem rendelkeznek a szükséges érdekvédelmi szervezetekkel. Rámutatott a gazdasági növekedés ökológiai korlátaira, és a politikai cselekvés irányvonalait igyekezett meghatározni.

II. János Pál pápa tárgyalta korunk munkáskérdését (LE, 1981). A munka fogalma kitágult, és egyre inkább a mai szociális kérdés sarkponti problémájává vált. Hangsúlyozta a munka méltóságát, személyi és alkotó jellegét a gépesítéssel és az automatizációval szemben. Ezt a megfontolást folytatta a SRS (1988) körlevelében, és ismét foglalkozott a nemzetközi kapcsolatok problémájával. Legfontosabb mondanivalói:

- a világ szétszakadása szegény és gazdag országokra,
- a bűn struktúráinak alávetett világ,
- a gyökeres változás szükségessége.

Ebben a körlevelében hangsúlyozta elsőként a pápák sorában a vállalkozó munkájának nagy jelentőségét a gazdasági fejlődés szempontjából.

A CA (1991) méltatta *XIII. Leó* pápa tanítását, amelyet a történelmi fejlődés is igazolt. Foglalkozott a „létező” szocializmus bukásának az okaival és következményeivel. A liberális gazdasági rendszerrel szemben hangsúlyozta a szociális piacgazdaság szükségességét a szocializmus által tönkretett országok újjáépítésére és a fejlődő államok hathatós megsegítésére.

A pápai körlevelek koruk szociális problémái tárgyalásakor új szempontokra hívják fel a figyelmet, és ezzel gazdagítják az Egyház szociális tanítását.

XXIII. János pápa körlevelei rendkívüli érdeklődést váltottak ki, még a szocialista országok vezetői részéről is. Főleg a baloldali sajtó az Egyház szociális tanításával kapcsolatban valóságos „kurzusváltásról” beszélt... A pápai körlevelek koruk szociális problémáinak tárgyalásakor bizonyos kérdéseket a bekövetkezett változásoknak megfelelően újra megvilágítanak. Ez azonban nem jelent kurzusváltást politikai értelemben.

XI. Pius pápa a munkaadó és a munkavállaló viszonyával kapcsolatban szólt arról, hogy a szokásos bérvizony kezd átalakulni társasviszonnyá, amelyben a munkások és az alkalmazottak részesednek a vezetésben, a felelősségben és bizonyos formában a haszonban is. Ezt a pápa nem tartotta természetjognak (Vö. QA, 65). Ezzel szemben *XXIII. János* pápa

ezzel a lehetőséggel kapcsolatban természetjogról beszélt (Vö. MM, 93). Ennek a magyarázatát a következőkben kell keresnünk:

A pápai körlevelek a magántulajdon jogát egyértelműen természetjognak tartották, miközben határozottan hangsúlyozták a magántulajdon szociális funkcióját is. Az utolsó évtizedekben az emberi méltóság iránti aggodásuk arra vezette őket, hogy a munkavállalók felelősségtudatát és érdekelttségét a termelési folyamatban és általában a gazdasági életben növeljék, hogy ezzel társadalmi integrációjukat elősegítsék.

Az Egyház szociális tanítása „kurzusváltásának” tűnhet fel a munkásszervezetekkel kapcsolatos egyházi állásfoglalás is.

XI. Pius pápa, tekintettel a vallásilag vegyes lakosságú országokra, megengedte a katolikus munkások részvételét a vegyes vallású munkásszervezetekben (Vö. QA, 35).

XXIII. János pápa tovább ment, amikor dicsérettel emlékezett meg azokról, akik a különböző hivatás- és szakszervezetekben a keresztény szociális tanítás elveit igyekeznek érvényesíteni (Vö. MM, 102).

Ez nem jelenti azt, hogy a pápa a kimondottan katolikus munkásszervezeteket főlegesen tartotta. Miután úgy látta, hogy a vallásilag semleges szervezetekben a természetes erkölcs érvényesül, a vallásszabadságot tiszteletben tartják, sőt a katolikus tagok lehetőséget kapnak arra is, hogy a keresztény szociális tanítást érvényesítsék, helyeselte a katolikus munkások részvételét.

Általában azt mondhatjuk, hogy XXIII. János pápa körleveleiben mindig a társadalom fejlődését tartja szem előtt. Különbséget tesz az ideológiai rendszerek merevsége és az általuk inspirált mozgalmak között. Amíg a tanok, miután meghatározták azokat, nem változnak, addig a mozgalmak a változó körülmények hatására maguk is változásnak vannak kitéve, és jó törekvéseket is tartalmazhatnak annak ellenére, hogy a tanok talán tévesek. Az igazság magva sokszor még a tévedésben is megtalálható (Vö. PT 159). Ritkán keltettek pápai körlevelek olyan nagy érdeklődést, mint az ő körlevelei. Ennek a magyarázatát nem annyira azok tartalmában, mint hangnemében kell keresnünk. Ő volt az első a pápák között, aki a hagyományos kúriai stílus helyett olyan nyelven írt, amely mindenki számára érthető. Nem ítélte el senkit és semmiféle rendszert, kivéve az egyházüldöző ateizmust.

Nagy valóságérzéssel tárgyalta kora problémáit, felhasználva a történelmi tapasztalatokat és a társadalomtudományok kutatásainak eredményeit is. Körleveleiben aránylag kevés hivatkozást találunk a kinyilatkoztatás igazságaira, annál többet a természetes rend követelményeire és az ember társas voltára, hogy írásait ne csak a keresztények, hanem minden jóakarató ember megérthesse.

Az Egyház szociális tanítása elsősorban az alapelvek meghatározására törekszik az isteni kinyilatkoztatás, a keresztény bölcsélet és hagyomány alapján. Tudatában van annak, hogy a társadalmi és gazdasági valóság annyira bonyolult és változatos, hogy azt mindenütt azonos keretek közé szorítani nem lehet.

Elgondolásai, javaslatai és tanácsai részletes kidolgozását és gyakorlati alkalmazását az egyes népek viszonyaihoz azok okosságára és belátására bízza, akik hivatva vannak arra, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai élet szervezetét a keresztény erkölcsi elveknek megfelelően kiépítsék.

Közben világosan látja azt is, hogy nem elegendő az általános elvek hangsúlyozása és az igazságtalanságok elítélése. Mindennek semmi súlya nem lesz, ha nem jár együtt minden egyes ember személyes felelősségének tudatosításával és határozott, gyakorlati cselekvéssel.

Nem az Egyház dolga az, hogy tudományosan kutassa azokat a lehetséges következményeket, amelyek az emberi közösség változásaiból adódnak. Feladatának elsősorban azt tekinti, hogy az ember jogait és méltóságát védelmezze, és tiltakozzék az olyan körülmények ellen, amelyek közepette ezek megsérülnek, és hogy azon fáradozzon, hogy a változások az ember és a társadalom valódi fejlődését eredményezzék (Vö. LE, 5).

1. Az ember személyi méltósága

Az Egyház szociális tanításának lényeges alapelve és kiindulópontja az ember személyi méltósága: az a meggyőződés, hogy a társadalmi intézményrendszer alapja, létoka és célja az emberi személy, aki természeténél fogva társas lény, és aki a létrendben felülmúlja az anyag- és állatvilágot, sőt még a társadalmi kereteket is (Vö. MM, 219. GS, 12.).

Azokon a jogokon kívül, amelyeket a fizikai és a szellemi képességei révén magának szerez, rendelkezik olyan alapvető jogokkal is, amelyek személyi voltából fakadnak, és függetlenek a társadalom életében betöltött szerepétől.

Az ember önálló jogalany. Személyi önállósága nem társas voltára, hanem szellemiségére épül. Nem személyi létében, hanem személyisége kibontakozásában és kiteljesedésében igényli a közösséget. Az emberi közösség nem fizikai, hanem erkölcsi egység, amelynek tagjai a fizikai és szellemi különbözőségeiken kívül megőrzik személyi önállóságukat, elidegeníthetetlen és áruba nem bocsátható jogaikat.

Minden egyes ember egy külön világ, nem programozható, képletekbe nem rendezhető, kimondhatatlan valóság. Bár testiségében az állat rokona, a Teremtő kiemelte az állatvilágból, éltető lelket ajándékozott neki, felruházva értelemmel és akarattal.

Tudta ugyan, hogy az ember ezekkel az ajándékokkal vissza fog élni, nekilát a természet és önmaga pusztításának, de örök tervében mindez bennfoglaltatott, hogy az Istenfia beletesteseadjék a világba, visszaszerezze az ember eredeti méltóságát és végérvényesen magához emelje.

Elsőnek a *keresztény antropológiában* találjuk meg azokat a fogalmakat, amelyek az ókori görög bölcsészetben csak embrionális állapotban léteztek: a lélek, a szabadság és a felelőség fogalmai. Az emberi lélek szabad, de felelős tetteiért Isten és az emberek előtt.

Az ember természetfeletti hivatása, a bűn és a megváltás, az üdvösség reménye és a kárhozat kockázata Isten és az ember között olyan bensőséges és állandó kapcsolatot jelent, amely túlhaladja a pusztá földi létet.

Az ember személyi méltóságának alapja az, hogy Isten a „*saját képére és hasonlatosságára*” teremtette (Ter 1, 27). Ebben minden ember egyenlő. Nincs különbség tudós és tudatlan, gazdag és szegény, úr és szolga között. Az ember személyi méltóságát Isten is tiszteletben tartja. Mivel értelemmel és szabad akarattal megáldott lénynek teremtette, az ember szabadon választhat a jó és rossz, az üdvösség és a kárhozat között.

„*Segíts magadon, az Isten is megsegít*” – mondja a közmondás. Aki önmagán nem akar segíteni, azon Isten sem segíthet, mert tiszteletben tartja az ember szabadságát.

Az ember a maga belső világával az anyag- és az állatvilág fölé emelkedik. Ide vonul vissza, hogy Isten színe előtt döntsön földi és örök életéről. A bűn következtében értelme ugyan elhomályosult és az akarata rosszra hajló lett, de az isteni kegyelem fényében túllépi a jelenségek anyagvilágát, és meg tudja ragadni az értelemmel hozzáférhető valóságot.

Tudata legmélyén egy törvényt fedez fel, amelyet a Teremtő ültetett lelkébe. Ez pedig arra ösztönzi, hogy mindig, mindenütt és mindenben keresse, szeresse és tegye a jót, és kerülje a rosszat. Amikor ösztönösen a jót, az igazat és a szépet keresi, végeredményben a végtelen Jót, az Igazat és a Szépet, magát az élő Istent keresi. A lelkiismeret az emberi lélek legrejtettebb magva, ahol az ember egyedül van Teremtőjével, akinek a szava felhangzik a lelke mélyén (Vö. GS, 14-15).

„*A perspektívák fényes fehérségében* – írja a lánglelkű magyar püspök, Prohászka Ottokár – *találkozunk a magát kinyilatkoztató Istennel. Nem azért jön felénk, hogy a természetet letörje. Miért is törné le, amikor az ő műve. Azért sem jön, hogy a kultúra haladását megakassza, hiszen a kultúra sem egyéb, mint az Isten-adta erők, tehetségek és képességek kifejlesztése és hasznosítása. Azért jön, hogy az ember lelkivilágát kielégítse, hogy a szellemi létét megalapozza, és szívét s annak a végtelenbe gravitáló igényeit kielégítse*”.

Mivel az ember Isten képmása, nem tekinthető pusztán termelési tényezőnek. Minden olyan gazdasági elmélet, amely ezt számításon kívül hagyja, eleve kudarcra van ítélve, és romlásba viszi az egész társadalmat. A gazdálkodás természetes célja nem a nyereség, se nem a gazdasági hatalom, hanem az emberi szükségletek és igények kielégítése.

Amikor az ember dolgozik, nemcsak tárgyakat gyárt a maga és az embertársai javára, hanem kifejleszti és tökéletesíti saját fizikai és szellemi képességeit, mintegy kilép önmagából, és önmaga fölé emelkedik. Az ezzel elért gyarapodás nagyobb érték, mint a munkája révén maga körül felhalmozódó vagyon. Az ember nem azáltal értékes, amije van, hanem azáltal, ami ő maga. A munka értékének elsődleges alapja maga az ember, és a munka méltósága a munkát végző ember személyi méltóságának függvénye. A technika elveszti értelmét, ha nem az embert szolgálja (Vö. LE, 11).

A tisztán gazdasági és technikai fejlődés azzal a veszéllyel jár, hogy nem szabadítja fel az embert, sőt még nagyobb szolgásgába dönti. Csak az az ember szabad, aki megtalálta önmagát, jogainak és kötelességeinek teljes birtokában él. Jézus maga figyelmeztet a javak helyes értékrendjére:

„Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, de lelke kárát vallja?” (Mt 16, 26).

A keresztény szociális tanítás vallja, hogy minden ember abszolút értéket képvisel. Személyi volta felülmúlja a gazdasági és társadalmi kereteket. Minden ember élete fontos, függetlenül gazdasági és társadalmi hasznosságától. A szocializmus évtizedeken át visszaélt a nagy igazságot kifejező jelszóval: *„Legfőbb érték az ember!”*

Ma viszont a féktelen liberalizmus hatására az a veszély fenyeget, hogy az anyagilag tönkrement embert szerencsétlen csődtömegnek tekintjük, mintha az ember személyi értékét anyagi sikerrel és pénzzel lehetne mérni.

A gazdasági konjunktúra hullámváltozásai, betegség, szerencsétlenség, vagy természeti csapás következtében nincstelenné vált ember is megőrzi személyi méltóságát és alapvető emberi jogait az élethez. Közben olyan szellemi értékek hordozója lehet, amelyek gazdagságot jelentenek az egész társadalomnak. Számítalan tudós és művész a legnagyobb nélkülözések között fejezte be életét.

Már XIII. Leó pápa a Rerum Novarum (1891) kezdetű körlevelében rámutatott a munkások, a munkaadók, a gazdagok és a szegények jogaira és kötelességeire (16–20. pontok). Az egyetemes emberi jogok összegezését az Egyház szociális tanításának megfelelően elsőként XXIII. János pápa Pacem in Terris körlevelében (4–13. pontok) találhatjuk.

Alapgondolata, hogy a világbékét, az emberiség legfőbb javát, csak az ember személyi méltóságát tiszteletben tartó jogrendre lehet építeni. A jogrend feltételezi az erkölcsi rendet. A jogok és a kötelességek szorosan összefüggnek egymással.

Az ember méltósága egyetemes, sérthetetlen jogaiban és kötelességeiben mutatkozik meg. Hozzáférhetővé kell tenni számára mindazt, ami a tisztas ember élethez szükséges: a táplálék, ruházat, lakás, az életállapot szabad választása, a családalapítás joga, jog a gyermekek nevelésére, a munkára, a jó hírnévre, megbecsülésre, a megfelelő tájékoztatásra, a lelkiismerete szerinti cselekvésre, a magánélete védelmére, a szabadságra, és a vallásszabadságra is (Vö. GS. 26).

A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanítása:

„A személy tisztelete, az emberi méltóság kijár minden embernek, bármennyire elesett réteghez tartozzon is, függetlenül attól, hogy az elesettség forrása a fizikai erő fogyatkozása, vagy a gazdasági és politikai hatalomnélküliség, a hajléktalanság, vagy éppen az illetőnek erkölcsi fogyatékosága és bűnei. Az Egyház kiáll a kiteszítottakért, a sehová sem tartozókért, sikraszáll minden diszkrimináció ellen az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében” (MKPK 24).

2. Az emberi munka elsőbbsége

A munka olyan fizikai vagy szellemi erőfeszítés, amit az ember valami anyagi vagy szellemi jónak létrehozására végez. Az ókori pogányság nem tartotta szabad emberhez méltónak a testi munkát, és ezért rabszolgákkal végeztette. A tudós méltóságos szemlélődésével („otium cum dignitate”) szemben állt a kézműves és a kereskedő tevékenysége („negotium”), amely kortársai szerint lehetlenné tette számára az erényes életet.

A testi munka megbecsülésére a kereszténység tanította meg az emberiséget. Jézus Krisztus földi élete legnagyobb részében fizikai munkával kereste meg kenyerét. Amikor a názáreti zsinagógában megjelent, és megmagyarázta a szent szövegeket, hallgatói csodálkozva kérdezték:

„*Honnét vette ezt? Hol tett szert erre a bölcsességre? Nem az ács ez, Mária fia?*” (Mk 6, 2-3).

Apostolai egyszerű halászberek. Az iskolázott farizeusból apostollá lett Pál is kétkezi munkával, sátokeztítéssel tartotta fenn magát és munkatársait (Vö. 1Tessz 2, 9; 2Tessz 3. 8).

A munka természetünkből folyó kötelességünk. Fizikai és szellemi képességeink beszédesen tárják elének a Teremtő Isten ezirányú akaratát. A feladatot, hogy uralkodjunk a teremtményeken, és hogy műveljük a földet, az isteni képmás mivoltunknál fogva kell teljesítenünk, hogy tökéletesítsük önmagunkat, és hogy felhasználjuk Isten adományait a földi és örök életünk céljaira (Vö. Bölcs 9, 2-3).

A technikai és technológiai fejlődés következtében manapság az ember termelői tevékenysége nagy fokban nem a fizikai erőfeszítésre épül. A dolgozók testi erejét az egyre inkább tökéletesített gépi berendezések váltják fel. A kimondottan fizikai munka hozzájárulása a termeléshez egyre csökken. Ennek ellenére az ember marad a munka alanya.

A legtökéletesebb termelőeszközöket is az emberi értelem és tapasztalat alkotja meg. Minden, ami az emberi munka termelékenységét emeli, még a legtökéletesebb gépi berendezés is, lényegében „szerszám”, az ember szellemi munkájának gyümölcse, ami már önmagában is igazolja az ember elsőbbségét az anyagvilággal szemben.

Így születhettek meg a történelem során nemcsak a halászat és a vadászat egyszerű munkaeszközei, hanem a legbonyolultabb automata berendezések, laboratóriumok és számítógépek is (Vö. LE, 18-19).

A dolgozó ember nemcsak a természetet alakítja a saját és embertársai szükségleteinek megfelelően, hanem önmagát is mintegy emberibbé teszi. Folytatja Isten teremtő munkáját, így aztán a munkája istenszolgálat is.

A munkának nemcsak egyéni, hanem társadalmi vonatkozásai is vannak. A közgazdaság jellegzetessége a munkamegosztás, amely egy nagy közösségbe forrasztja össze az egész társadalmat. A társadalom tagjai kölcsönösen függnek egymástól, és munkájukkal a közösség javát is szolgálják.

A gazdálkodás kezdetleges fokán az embernek csak két tényező állt rendelkezésére, a természet és a munka. Értelmes volta hamarosan ahhoz segítette, hogy megalkossa termelőeszközeit. Ezzel aztán megjelent a gazdálkodásban a harmadik termelési tényező, a *tőke*, amelynek fogalmát ma már nehéz meghatározni.

Az általános szóhasználat a tőke alatt egy nagyobb pénzmennyiséget ért, amely a termelés célját szolgálja. Mint termelési tényező, a természet és a munka között foglal helyet. Személyi vonatkozású, miként a munka, mivel a munka eredménye, de tárgyi jellegű is, mint a természet, mivel a termelés eszközéül szolgáló javakból (tőkejavak) áll. Szigorú értelemben az emberi képességek, a tudás, a szakképzettség és minden, ami a gazdasági tevékenységet elősegíti, tőke. Ebben az értelemben a nevelés, az iskolázás, a szakoktatás, a tudományos kutatás stb. a társadalmi tőkekepződés nélkülözhetetlen tényezője.

A közzgazdászok egy része a tőkét nem anyagi, hanem szellemi értelemben fogják fel. Szerintük a tőke a termelési tényezőkké válható lehetőségek felett való rendelkezési jog. Ennek az előfeltétele a személyi felelősségre és szabad csereforgalomra épülő gazdasági rendszerben egy meghatározott pénzösszeg. A tőkejavak a szellemi értelemben vett tőke tárgyalásai a vállalatok életében.

Ha a tulajdonos oldaláról nézzük a tőkejavakat, magántőkéről szólunk. Ha ugyanazokat a közzgazdaság szempontjából vizsgáljuk, a tőke társadalmi jellegét domborítjuk ki. A magántőke csak akkor jövedelmező, ha társadalmi jelleget kap, vagyis ha belekerül a gazdasági folyamatba, részt vesz a társadalom szükségleteinek és igényeinek kielégítésében, a már meglévő tőkejavakat mennyiségileg és minőségileg növeli, a munka termelékenységét fokozza, és az egész közzgazdaság lehetőségeit nagyobbítja. Enélkül terméketlen.

A tőke az Isten ajándéka és az emberi munka gyümölcse:

„Nyilvánvaló, hogy a mégoly hatalmas erőfeszítések is eredménytelenek lettek volna, ha a világot teremtő Isten a természetes gazdagságot, a természet javait, erőit, eszközeit bőségesen meg nem adta volna” (QA, 53).

A javak termelése a munka és a tőke együttműködésére épül. A kettő viszonyát már XIII. Leó pápa tárgyalta, majd pedig XI. Pius és II. János Pál pontosította. Az osztályharc, a gazdasági liberalizmus sajnálatos ténye, természetellenes. Ellenkezik a józan ésszel és az igazságossággal. A tőkejavak tulajdonosai és a munkavállalók a termelési folyamatban kiegészítik egymást:

„Sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg” (RN, 15).

Téves akár a tőkének, akár a munkának tulajdonítani azt a hozamot, amely valójában mindkettő együttműködésének az eredménye.

XI. Pius pápa rámutat arra is, hogy az összeredményből hosszú időn át a tőke túlságosan is nagy részt sajátított ki magának, sőt sokszor magának követelte a megtermelt javak és az azokból keletkezett jövedelmek egészét. Alig adott a dolgozóknak annyit, hogy a munkaerejüket újratermelhessék. Hamis elméletek alapján azt vélték, hogy valami „vastörvény” értelmében a tőkehalmozás őket illeti meg, amíg a munkások a létminimum bilincseiben kénytelenek élni. A szociális igazságosság és a jogszerűség tiltja, hogy az egyik osztály a másikat kizárja a termelés hozamából és a növekedésben való részesedésből (Vö. QA, 54, 57).

Ugyanígy igazságtalan, ha a munkásság mindent magának követel, ha minden nem fizikai munkával szerzett tulajdont, hasznot és jövedelmet, bármilyen jellegű és bármilyen feladatot lát is el a közösség életében, mindentől függetlenül, mint nem munkából származó jogcímet támad, és el akar törölni.

Tévedés ezzel kapcsolatban Szent Pál szavaira való hivatkozás: *„Aki nem akar dolgozni, ne is egyék”* (2Tessz 3, 10).

Ezek a szavak ugyanis azokra vonatkoznak, akik tudnának és kötelesek is lennének dolgozni, de ezt mégsem teszik, és így mások terhére vannak. Szent Pál a tétlenségtől óv, és nem azt tanítja, hogy a létfenntartás egyedüli jogcíme a munka volna (Vö. QA, 54-57).

XIII. Leó pápa világosan tanította, hogy a testi munka az értelem és a keresztény tanítás fényében nem lealázó, hanem felemelő, mert az emberi élet fenntartásának nemes eszköze. Szégyenletes és embertelen dolog az embert a haszonszerzés pusztá eszközeként használni fel és nem becsülni többre, mint amennyit a nyers munkaereje ér (Vö. RN, 2, 17).

XI. Pius pápa folytatta ugyanezeket a megfontolásokat. A munka nem áru, a munkás emberi méltósága nem lehet csere tárgya, mint akármilyen más termék. A „munkapiac” kifejezés szoros értelemben a munkás méltóságának meggyalázása és a munka elidegenedésének kifejezése, ami az embereket két pártra szakítja, és a „munkapiacot” csatatérre teszi, ami aztán az egész társadalmat pusztulásba sodorja (Vö. QA. 83).

II. János Pál pápa szerint az emberi munka, az Egyház szociális tanításának állandó eleme és sarkpontja, elsődleges jelentőségű. Annak ellenére, hogy korunkban már emberségesebben kezdenek gondolkodni és vélekedni a munkáról, ma is fennáll a veszélye annak, hogy a munkát sajátos árucikknek tartják, mivel a gazdasági kérdések értelmezése a materialista közgazdaságtan tételeiből indul ki. Az emberrel úgy bánnak, mint pusztá termelőeszközzel, habár függetlenül a munka fajtájától, az ember a munka cselekvő alanya, alkotója és mestere (Vö. LE, 10, 29-30).

II. János Pál pápa félreérthetetlenül tanítja:

„Emlékeztetnünk kell egy olyan elvre, amelyet az Egyház szüntelenül tanított. Ez pedig a munka elsőbbsége a tőkével szemben. Ez szorosan kapcsolódik a termelési folyamathoz, amelyben a munka az elsődleges létrehozó ok, míg a tőke a termelési javak összességében mindig csak eszköz. Minden, amit a tőke fogalma magába foglal, nem egyéb, mint a dolgok összessége. Csupán az ember a munka alanya” (LE, 51, 56).

Az alapvető tévedés abban áll, hogy az emberi munkát tisztán gazdasági szempontból nézik. Ez a materialista felfogás, amely szerint az ember az anyagvilág függvénye és az adott korszak termelési viszonyainak eredője. Ez a felfogás nemcsak a marxista történelmi materializmus végzetes tévedése, hanem a kezdeti liberális kapitalizmusé is, amely a munkásság soraiban igazságos ellenállásba ütközött.

A termelési folyamatban felhasznált nyersanyagok, gépek és szerszámok, az ún. tőkejavak szorosan kötődnek ugyan a munkához, de csak tárgyak, amelyek az embert szolgálják és nem fordítva. Az emberi személy a dolgokkal szemben elsőbbséget élvez. Föltétlenül szükséges, hogy mind elméletileg, mind gyakorlatilag *„elismerést nyerjen a személynek a dolgok feletti és az emberi személynek a tőkével, a termelést elősegítő javakkal szembeni elsőbbsége”* (LE, 61).

Az Egyház szociális tanítása nagy figyelmet szentel a munkakörülményeknek is. Már XIII. Leó pápa hangsúlyozta, hogy az államhatalomnak ügyelnie kell ezekre is. Az ünnepi munkaszünet nem henyélés, tétlenség, pazarlásra való ösztönzés, hanem szükséges pihenés, amelyet a vallás szentel meg.

A megszentelt nyugalom elvonja az embert a mindennapi munkától és az ügyes-bajos dolgoktól, hogy figyelmét az égi javakra irányítsa, és az Istennek köteles tiszteletre hívja fel a figyelmét.

A napi munkaidő megállapításánál tekintettel kell lenni a szükséges pihenésre a munka természetének, a helyi viszonyoknak és a munkások egészségi állapotának megfelelően. A gyermekeket tilos munkába állítani mindaddig, amíg a testi, szellemi és lelki képességeik nem fejlődtek ki eléggé. Ügyelni kell arra is, hogy bizonyos foglalkozások kevésbé felelnek meg a nőknek, akiknek legfőbb hivatása, amely a méltóságukat is védelmezi, a gyermekek nevelése és a családi otthon gondozása (Vö. RN, 32-33).

A II. Vatikáni zsinat azt is kívánja, hogy a munka tegye lehetővé az emberi személyiség kifejlesztését és tökéletesítését. A javak előállítására és cseréjére során, valamint a szolgáltatások terén végzett emberi munka előbbre való, mint minden más, amely nem több, mint eszköz, míg a munka személyi jellegű. A dolgozóknak maradjon elegendő szabadidejük a pihenésre, a családi, kulturális és vallási életükre, sőt még arra is, hogy képességeiket olyan téren is kifejlesszék, amelyre szakmai tevékenységük kevés lehetőséget biztosít (Vö. GS, 67).

VI. Pál pápa felhívja a figyelmet a munka kétirányú hatására és az elidegenedés veszélyére. A munka egyrészt pénzt, élvezetet és hatalmat ígér, egyeseket önzésre, másokat lázadásra csábít. Másrészt kifejleszti a hivatástudatot, a kötelességérzetet és a szerető szolgálat szellemét. Közben azzal a veszéllyel is jár, hogy az embert megfosztja méltóságától és rabszolgává teszi (Vö. PP, 28).

II. János Pál pápa külön figyelmet szentel a fogyatékosok és mozgássérültek munkájának, mivel ők is teljesértékű emberi személyek. Segíteni kell őket is, hogy képességeiknek

megfelelően minden szinten és minden vonatkozásban bekapcsolódhassanak a társadalom életébe. A munkát alá kell rendelni az ember méltóságának, vagyis a munka alanyának és nem a gazdasági haszonnak.

Megfelelő szakképzést a fogyatékosoknak és a rokkantaknak is biztosítani kell, és lehetővé kell tenni számukra a munkafolyamatba való bekapcsolódást számukra alkalmas munkahelyek felállításával. Ők is hivatva vannak arra, hogy lehetőségeik szerint hozzájáruljanak saját családjuk és az egész közösség jólétéhez (Vö. LE, 103).

Ami a mezőgazdaságot illeti, XIII. Leó pápa a magántulajdonjog tárgyalásánál főleg a földtulajdonra gondolt. Az emberek sokkal nagyobb szorgalommal dolgoznak a saját földjükön, megszeretik a kezük munkájával megművelt földet, és ragaszkodnak hozzá. Ahol az ember a világra jött, ahhoz a földhöz kötődik, és hazáját idegen országért soha nem cserélné fel, ha az legalább a megélhetéshez szükséges feltételeket biztosítani tudná.

XIII. Leó körlevelének központi tárgya az ipari munkásság helyzete volt, és így a parasztság problémáival különösebben nem is foglalkozott (Vö. RN. 35).

Ugyanezt mondhatjuk XI. Piusról, aki csak említést tesz arról, hogy a nincstelen proletárok számát növeli a zsellérek óriási serege, akik a legalacsonyabb életszínvonalon tengődnek, és semmi reményük sincs arra, hogy valaha is egy darab földet szerezhessenek maguknak (Vö. QA. 59).

XXIII. János pápa az első, aki nagy figyelmet szentel a földműves lakosság és általában a mezőgazdaság problémáinak. Világosan látta, hogy nemcsak az ipari munkások és munkaadók kapcsolatait kell újjáalakítani az igazságosság és a méltányosság követelményeinek megfelelően, hanem a gazdaság különböző szektorainak és ágazatainak kölcsönös kapcsolatait, sőt még nemzetközi téren is a gazdaságilag és társadalmilag eltérő fejlettségű országok viszonyát is.

A gazdasági fejlődéssel arányosan csökken a parasztság száma, és növekszik az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak létszáma. Ennek magyarázatát a gazdasági és technikai fejlődésben, a szabad életforma és a meggazdagodás utáni vágyban, de ugyanakkor abban is kell keresnünk, hogy a földművesek jelentős része életlehetőségét, munkája eredményességét és életszínvonala javulását kilátástalannak tartja.

Ez a probléma ma csaknem minden országban központi jelentőségűvé vált. Nagyon is megfontolandó, hogy milyen intézkedések szükségesek a mezőgazdaság, az ipar és a szolgáltatások közti feszültségek és aránytalanságok megszüntetésére.

XXIII. János pápa azt ajánlotta, hogy az államok vezetői a vidéken is biztosítsák az alapvető közszolgáltatásokat, az úthálózatot, a közlekedési, postai és távközlési hálózatot, az egészségügyi rendszert, a földművelést elősegítő intézményeket, a mezőgazdaság sajátos helyzetére alkalmazott hitel- és adórendszert stb. Mindebből az egész közgazdaság számára is sok előny származhat.

Ugyancsak szükségesnek tartja az egyes országokon belül a vidékek egyenletes fejlesztését, a népesség és a földterület közötti aránytalanságok megszüntetését. Különösen segíteni kell megfelelő szakképzéssel és termelési eszközökkel a világ azon részeit, ahol a föld termékenysége ellenére a kezdetleges és gazdaságtalan technológiák alkalmazása következtében a mezőgazdaság még a lakosság alapszükségleteit sem képes kielégíteni (Vö. MM. 123-155).

A Magyar Katolikus Püspöki Kar is külön figyelmet szentelt a mezőgazdaság problémáinak: a rendszerváltozással kapcsolatos remények és csalódások, a kárpótlás félmegoldása és bizonytalanságai, a birtokszerkezet felaprózottsága, az élelmiszeripar és a kereskedelem nagyrészének külföldi kézbe adása, a tőkehiány, a mezőgazdasági hitelek magas kamata, a támogatások leépítése, a magyar mezőgazdasági piac védelmének hiánya, a munkanélküliség, az európai integrációval kapcsolatos máris előrelátható súlyos problémák stb.:

„Előrelátó és pozitív stratégiára van szükség a mezőgazdaság (és az egész gazdaság) számára a csatlakozással kialakuló új helyzet kezelésére” (MKPK 47).

3. Az igazságos munkabér

A munkabér az a juttatás, amelyben az részesül, aki más személy vagy intézmény szolgálatában fizikai vagy szellemi erőfeszítést fejt ki.

A klasszikus közgazdasági iskola munkabérelméletének kiindulópontja a „természetes rend” és a „természetes ár”, amelynek megfelel a „természetes munkabér”. A munka árát a munkaerő-kereslet és kínálat törvénye határozza meg. A munkaerő piaci ára a „természetes ár” körül ingadozik, és megfelel a munkaerő újratermelésének. Ez biztosítja a munkáscsaládok létét és szaporodását olyan mértékben, hogy a munkaerő se ne csökkenjen, se ne növekedjék túlságosan. Ez az „egyensúlyi ár”.

F. Lassalle (1825–1864), a német munkásmozgalom alapítója ezt a munkabérelméletet „vastörvénynek” nevezte. A gazdasági és társadalmi fejlődés révén a munkások életszínvonala emelkedhet ugyan, de megmarad a létminimum körül. Nem követi a munka termelékenységét, és a terméseredménynek mindig kisebb hányadát képviseli.

K. J. Rodbertus (1805–1864) ezt a csökkenő bérhányad törvényének nevezte.

A gazdasági liberalizmus fénykorában a klasszikus iskola munkabérelmélete megfelelt a valóságnak, és a munkásrétegek siralmas helyzete igazolta a „vastörvényt”. Ha a gazdasági tevékenység egyetlen mozgatója az önérdék, és irányítója a korlátlan szabad verseny, amint azt a klasszikus iskola tanította, a munkabért valóban ez a törvény határozza meg.

Ennek a súlyos következményeit J. Ruskin (1819–1860), oxfordi katolikus tanár, aki a munka árjellegét határozottan elutasította és a munka erkölcsi értékét hirdette, keserűen állapította meg:

„Annyi orsó pereg Angliában, hogy megsüketülünk tőle, de népünk rongyokban jár. Annyi a szén, hogy feketébe borul tőle az ország, de népünk megfagy a hidegben. Jóllehet ez a nép már testét-lelkét eladta a nyereségért, mégis éhen pusztul.”

A 19. században elterjedt liberális felfogás szerint a munka nem több, mint áru, amit a dolgozó a munkaadójának elad. Ennek a felfogásnak megfelelően a közgazdászok jelentős része a munkát ma is sajátságos árucikknek tekinti, és a munkabér piaci elméletéből indul ki.

Így pl. a korunk gazdasági liberalizmusának egyik kimagasló képviselője, F. A. Hayek (1889–1992) szükségesnek tartotta, hogy a munkabérek állandóan alkalmazkodjanak a munkaerő piaci keresletéhez és kínálatához. Ezt látta egyetlen lehetőségnek a munkanélküliség problémájának megoldására. Az igazságos munkabér gondolatát fel sem vetette.

Az igazságos munkabér kérdése nagyon jelentős helyet kapott az Egyház szociális tanításában. Minden szociális kérdéssel foglalkozó pápai körlevél tárgyalja ezt a kérdést. Ennek a magyarázatát II. János Pál pápa adja meg:

„A társadalmi etika sarkponti problémája az elvégzett munkáért járó díjazás. A jelen körülmények között ugyanis nincs fontosabb módja az igazságosság megvalósításának, mint a munkabér. A munkabér az a konkrét út, amelyen keresztül az emberek zöme hozzáférhet azokhoz a javakhoz, amelyek közös használatra vannak rendelve, akár a természet javaihoz, akár a megtermelt javakhoz. Ebből következően pontosan az igazságos bér lesz minden esetben az egész társadalmi és gazdasági rendszer igazságosságának a bizonyosága és igazolja a rendszer helyes működését.” (LE, 87-88)

A piacgazdasági rendszerben a kereslet és a kínálat törvényszerűségeit nem lehet számításán kívül hagyni a munka vonatkozásában sem. Az emberi munka azonban semmi körülmények között sem tekinthető árucikknek, mert nem dologi, hanem személyi jellegű. Akár fizikai, akár szellemi munkáról van szó, a dolgozó ember személyisége mintegy

megtárgyiasul az alkotásában. Ezzel aztán személyi értéké válik és mint ilyen felülmúlja az anyagvilágot. A személyi érték nem azonosítható az anyagi javakkal, azok kínálatával és keresletével. A munkabér nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi kérdés is.

A társadalom számára közömbös lehet, hogy mi történik egy mázsa szénnel, de az nem, hogy mi az emberi munkaerő sorsa. A munkaszerződés különbözik minden dologi szerződéstől, csereüzlettől és bérlettől. Az ember a munkaviszonyban is megőrzi személyi méltóságát és áruba nem bocsátható jogait.

A szociális piacgazdaságban a munkabér nem a munkaerőpiac törvényszerűségén alapul, hanem a szociális partnerek megegyezésének az eredménye, a gazdasági növekedés átlagának, a kölcsönös felelősség és a társadalmi szolidaritás szellemének megfelelően. Az államhatalom csak akkor avatkozik be, amikor a szociális partnerek nem jutnak megegyezésre, vagy ha a közjó érdeke azt megköveteli.

A valóságos bér és az igazságos bér között csak viszonylagos az egyensúly, és állandó a feszültség. A gazdasági élet minden szektora számára érvényes és pontosan meghatározható munkabér nem létezik. A közgazdaság dinamikusan fejlődő folyamat. Az emberi szükségletek és igények is állandóan változnak.

XIII. Leó pápa felhívta a figyelmet arra, hogy az igazságos munkabér nem lehet tisztán a munkaadó és a munkás közötti megegyezés kérdése, mert szerződés esetén a munkaadó mindig előnyösebb helyzetben van, mint a munkás. A munkabérnek elégnek kell lennie a munkás és a családja tisztas megélhetéséhez. Ez a követelmény a természetjogon alapul, és erősebb a megegyezés szabadságánál. A megélhetésen kívül az igazságos bérnek lehetővé kell tennie a szellemi és kulturális javakban való részesedést és a biztonságot is a jövőre nézve (Vö. RN, 34).

XI. Pius pápa az igazságos munkabér megállapításánál három szempontot tart fontosnak: a munkás és családja tisztas megélhetését, a vállalat teherbíró képességét és a közjó érdekét. Külön hangsúlyozza azt is, hogy a különböző gazdasági szektorok és ágazatok, valamint a társadalmi rétegek között ne alakuljanak ki túlságosan is nagy jövedelmi különbségek.

Nem tartja jónak a túlzott bérköveteléseket sem, mert a vállalat tönkremenését okozhatják, a munkásokra is káros következményekkel. A munkabérnek ezenfelül alkalmazkodnia kell az általános gazdasági viszonyokhoz és a közjóhoz is. A közjó érdekében fontosnak tartja azt is, hogy a dolgozók a mindennapi élethez szükségeseken kívül valamit félre is tehessenek, vagyonra tehessenek szert, és ezzel kiemelkedjenek a proletársorsból.

A 30-as évek gazdasági válságában figyelmeztetett arra is, hogy nem szabad elfelejteni, hogy a megfelelő bér növeli a munkalehetőséget, míg a túlhajtott munkabér csökkenti azt. Kívánatosnak tartotta, hogy a munkások bizonyos mértékben társtulajdonosokká váljanak, részt vegyenek a vállalatok vezetésében, és részesedjenek a haszonban is (Vö. QA, 65-78).

XI. Pius pápa elgondolásai részletes kidolgozását és alkalmazását azok okosságára és belátására bízta, akik hivatva vannak arra, hogy a társadalmi és gazdasági életet a keresztény szociális tanítás szellemében átalakítsák. A haszonban való részesedésnél nincs arról szó, hogy a szokásos bérviszonyt elejtsük, hanem hogy a munkavállalókat valamilyen formában érdekeltté tegyük a vállalat életében, termelékenységére és jövedelmezőségére növelésében. A vállalatnak olyan munkaközösséggé kell válnia, amelyben mindenkit a szolidaritás szelleme hat át.

XXIII. János pápa szerint nem engedhető meg, hogy a munkabért a szabad verseny törvényei alá vessék, avagy tisztán a munkaadó döntésére bízzák. Mindenkor az igazságosság és a méltányosság szabályait kell figyelembe vennünk.

Az igazságosság azt követeli, hogy a munkabér elég legyen a munkás és családja tisztas eltartására. A méltányos munkabér megállapításánál pedig azt is figyelembe kell venni, hogy a dolgozó mennyivel járul hozzá a javak előállításához, valamint hogy milyen a foglalkoztató

vállalat anyagi helyzete, mi mindent követel a közgazdaság érdeke, különös tekintettel a foglalkoztatásra és végül mi az a nemzetközi gazdasági érdek, amely a több eltérő struktúrájú és volumenű nemzetgazdasági kapcsolatban mutatkozik meg (Vö. MM. 71).

XXIII. János pápa kívánsága arra nézve, hogy a méltányos munkabér megállapításánál vegyük figyelembe a dolgozó hozzájárulását a javak előállításához, a mai termelési viszonyok között nem valósítható meg. A termelés, amely az egyre inkább tökéletesített technikák felhasználásával történik, a vállalat egész közössége munkájának az eredménye.

A vállalkozó felállítja a termelési tervet és megszervezi a különböző termelési tényezőket a termék előállításához. A dolgozók egy része ellenőrzi az automatizált munkaprogram menetét, a másik gondoskodik a gépi berendezés karbantartásáról, ismét mások ellenőrzik a termék minőségét, raktározását és értékesítését. Minden egyes dolgozó hozzájárulásának a megállapítása önkényes lenne.

A termelés mindinkább kibővül az időben is. A termék megtervezése a piaci kilátásoknak megfelelően, az előkészítő szellemi-technikai munka, a termék tökéletesítésére irányuló kutatás, marketing stb. mind olyan tevékenység, amely nagy fokban befolyásolja a kivitelező munkát.

XXIII. János pápa is foglalkozik a dolgozók tényleges és felelősségteljes részvételével a vállalatok életében. Az a meggyőződése, hogy ezt joggal követelhetik a dolgozók. Kívánatos, hogy a vállalat az emberi együttélés magasabb formájának legyen a színtere, hogy a partnerkapcsolat határozza meg az együttműködést, a különböző szerepek és felelőségek elosztását.

A részvétel nem lehet mindenütt egyforma. A részvétel formáit az egyes vállalatok helyzete alapján lehet csak gyakorlatilag és részleteiben megállapítani. Biztosítani kell ugyan a vezetés hathatós egységét, de ez nem jelenti azt, hogy a dolgozókat a parancsok néma teljesítésére teremtett szolgálkként kezeljék. A dolgozók felelősségteljes részvétele megfelel az emberi természetnek, korunk gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének. Mindez feltételezi a dolgozók állandó képzését (Vö. MM, 91-96.).

A II. Vatikáni zsinat is foglalkozik ezzel a kérdéssel. A gazdasági vállalkozásokban személyek, vagyis Isten képmására teremtett, önálló emberek társulnak egymással. Elő kell segíteni, hogy mindannyian tevékeny szerephez jussanak a vállalatok irányításában. A dolgozóknak részt kell venniük, akár személyesen, akár szabadon választott képviselőiken keresztül a gazdasági döntésekben, amelyekről sokszor a saját és családjuk jövője függ (Vö. GS, 68).

II. János Pál pápa nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a javaslatoknak, amelyeket elődei terjesztettek elő a termelőjavak együttes birtoklására, a vállalatok irányításában és a haszon elosztásában való részvételre vonatkozólag. Eltekintve attól, hogy ezek a javaslatok mennyiben megvalósíthatók, nyilvánvaló számára, hogy a munkának és a dolgozó embernek a megbecsülése a termelési folyamatban reformokat igényel a termelőjavak tulajdonjogi kérdésében is (Vö. LE, 66).

Az egyház szociális tanításában a családi bér külön hangsúlyt kapott, ami jól érthető. A liberális gazdasági rendszer szétzüllesztette a családot. A családapa munkabére elégtelensége következtében a családanyákat, sőt sokszor még a gyermekeket is kiszakította természetes életkeretükből, és a „szabadság” nevében a munkapad mellé kényszerítette.

XIII. Leó pápa abból a feltevésből indult ki, hogy a családapa keresete biztosítja a család fenntartását és így elégségesnek kell lennie erre a célra. XI. Pius is állítja ezt, de árnyaltabban.

ő megfelelőnek tartja, hogy a család többi tagja is erejéhez mérten hozzájáruljon a közös háztartás szükségleteinek biztosításához, ahogy azt főleg a földműves, a kisiparos és a kiskereskedő családoknál láthatjuk. Követeli azonban, hogy a családanyák ne

kényszerüljenek házon kívüli kereső munkára, és el ne hanyagolják a gyermekek nevelését, ami az ő sajátos feladatuk (Vö. QA, 71).

II. János Pál pápa hangsúlyozza a családi bér és az egyéb szociális juttatások (családi pótlék, beteg- és balesetbiztosítás, fizetett szabadság és a nyugdíj) szükségességét. A szolgáltatások legyenek elegendőek a család tényleges költségeinek fedezésére a családtagok számának megfelelően mindaddig, amíg a gyermekek fel nem nőnek, és saját magukról nem tudnak gondoskodni. Különösen szükségesnek tartja az anyai hivatás társadalmi újraértékelését (Vö. LE 89-92).

Az igazságos munkabér kérdése szorosan összefügg a pénz értékállóságának problémájával. A nominális munkabér emelkedhet ugyan, de ha közben a termékek és szolgáltatások ára is növekszik, a reálbér (a pénz vásárlóértéke) ugyanaz marad, sőt esetleg még csökken is. A pénz csak akkor tölti be megfelelő módon szerepét, amikor, mint a csereforgalom eszköze, értékálló.

Az Egyház szociális tanítása mindeddig keveset foglalkozott pénzügyi problémákkal. A II. Vatikáni Zsinat felhívta ugyan a figyelmet erre is, de részletesebben nem foglalkozott vele. Megelégedett a következő megállapítással: „*A pénzügyi dolgokban ügyeljenek arra, hogy sérelem ne érje se a saját nemzetük, se más nemzet javát.*” (GS, 70)

Ez a figyelmeztetés az egyes országok pénze elleni spekulációra, a pénztőke egyik országból a másikba való jogtalan átmentésére és a tudatosan előidézett inflációra vonatkozik.

II. János Pál pápa szükségesnek tartotta a világ valuta- és pénzügyi rendszerének a reformját (Vö. SRS, 43). Ugyancsak felhívta a figyelmet a szegény népek eladósodásának problémájára (Vö. CA, 35), és elismeréssel szólt a szociális piacgazdaság azon törekvéséről, hogy a pénz értékállóságát biztosítsa (Vö. CA, 19).

A magyar gazdaság vizsgálatában a Magyar Katolikus Püspöki Kar részletesen foglalkozik az ország súlyos pénzügyi problémáival is:

- az államadósság óriási tehertétele mind külföldi, mind belföldi vonatkozásban,
- az infláció, ami nemcsak gazdasági szempontból káros, hanem folyamatosan szegényíti a bérből és fizetésből élőket, a nyugdíjasokat, a gyermekes családokat, és növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket,
- a kárpótlási jegyekkel való visszaélések stb. (Vö. PKPK 42-45).

4. A javak egyetemes rendeltetése

Már az első keresztény századokban egyes szekták az evangéliumi tanításra hivatkozva elítélték a magántulajdont. Velük szemben az egyházatyák, még azok is, akik legkeményebben ostromozták a gazdagok túlkapásait (Szent Vazul, Szent Ambrus, Szent Ágoston), ezeket a szektákat eretnekséggel vádolták. Az anyagi javak használatánál különbséget tettek az *evangéliumi tanácsok* és a minden keresztényre nézve kötelező *erkölcsi parancsok* között.

Az évszázadok során az egyház mindig hirdette a szabadon választott szegénység nagy lelki értékét, amelyet főleg a szerzetesrendek valósítottak meg. Ugyanakkor tanította a magántulajdon jogosultságát, a javakkal való rendelkezés jogát, mint az emberi személyiség kiterjedését, a család jelene és jövője biztosításának a garanciáját. Hangsúlyozta azt is, hogy normális körülmények között a javak társadalmi hasznossága is jobban érvényesül a termelőjavak magántulajdona révén, mint a közös birtoklás esetén.

XIII. Leó pápa a *magántulajdont* az ember természetadta jogának tekintette. Annak megszüntetése és köztulajdonná tétele igazságtalan és ártalmas, mind az egyénnek, mind a közösségnek.

Az ember munkájával jogot szerez magának nemcsak a munkabérre, hanem megtakarított keresete befektetésére is, amelyre a saját fizikai és szellemi képességei bélyegét rakta rá.

Magában a természetjogban találjuk meg a magántulajdonjog alapját. Az ember előbb van, mint az állam. Előbb volt már joga és kötelessége önmaga és családja jelene és jövője biztosítása. Az államhatalomnak nincs joga arra, hogy beavatkozzék a család belső életébe. A magántulajdon jogát nem törölheti el, csak annak alkalmazását szabályozhatja a közjó érdekében (Vö. RN 3-6, 35). A pápa véleménye szerint a föld azé, aki azt megműveli:

„Mivel az ember a természet javai megszerzésekor szellemi képességét és testi erejét fekteti az anyagba, és ilyen módon mintegy tulajdon személyiségének a bélyegét nyomja rá, teljes mértékben helyes és szükségszerű, hogy azt a darabot már sajátjaként bírhatta és ezt a jogot senki meg ne sérthesse.” (RN. 7)

A magántulajdonban lévő vagyon használatával kapcsolatban hivatkozik Aquinói Szent Tamás tanítására (Summa. II-II, Q. 66, a. 2).

„Az embernek nem szabad a rajta kívül álló dolgokat sajátjának tekinteni, hanem közösnek, azaz szükség esetén ossza meg másokkal. Ezért mondja az apostol: az evilági gazdagoknak parancsolt meg, hogy legyenek szívesen adakozók, osszák meg javaikat” (RN, 19). A gazdagok ezen kötelezettségét úgy érti, hogy senki sem köteles másnak adni abból, amivel a saját és az övéi szükségleteit elégíti ki, sőt még abból sem, amire tisztos és társadalmi helyzetéhez illő megélhetéshez igényt formál. Ha azonban szükségleteiről, illetve társadalmi helyzetének megfelelő életszínvonalról már gondoskodott, kötelessége, hogy a szűkölködőknek a feleslegesből adjon.

XIII. Leó pápa tanítása sok vitát váltott ki a keresztény szociális gondolkodók és vezetők soraiban. Voltak, akik azzal vádolták, hogy a tulajdonjog pogány fogalmát hirdette a keresztény szellemiségnek megfelelő felfogás ellenében. A gazdagok szűkölködőkkel szembeni kötelezettségének az értelmezése emlékeztet valóban a „caritas non obligat cum magno incommodo” elvre, amelyet az egyik századeleji moralista „principium solemne”-nek (ünnepélyes elvnek) nevezett. A szeretet jogilag valóban nem kikényszeríthető, de Krisztus legfőbb parancsa, amely mindig, mindenütt és mindenben kötelez.

XIII. Leó a valóságnak megfelelően elemezte kora szociális problémáit, főleg a munkáskérdést, és védte a magántulajdont, hivatkozva a természetjogra, de kívánni valót hagyott maga után a magántulajdon szociális funkcióját és a javak egyetemes rendeltetését illetően.

XI. Pius pápa védelembe vette XIII. Leót. Bizonyítottnak tekintette, hogy a hittudósok soha nem vonták kétségbe a tulajdon kettős jellegét, egyéni és közösségi rendeltetését. Azokat, akik azt állítják, hogy az Egyház eltúrte volna, hogy teológusai pogány fogalmat csempésszenek be a magántulajdonnal kapcsolatos tanításába, tudatlansággal vádolta (Vö. QA. 45-46).

XIII. Leó pápa körlevelétől a QA-ig negyven esztendő telt el. Ezalatt az idő alatt az Egyház és az állam viszonya sokban megváltozott. A történelmi fejlődés megmutatta a laicizált állam nehézségeit, belső zavarait és szakadékait. Az államok vezetői sokkal nagyobb megértéssel fogadták a harmincas évek súlyos gazdasági válságában XI. Pius pápa körlevelét, mint a 19. századvégi liberális kormányok a RN-ot. A javak igazságos elosztása a megváltozott körülmények között valóban fontosnak tűnt fel a társadalmi rend biztosítására. A korlátlan szabad verseny liberális elvének az érvényesülése monopolkapitalizmus kifejlődését idézte elő.

XI. Pius világosan látta, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés következtében korunkban a magántulajdonnal kapcsolatban nemcsak a munkás és családja jelene és jövője biztosításáról van szó, amiként XIII. Leó időszakában. Nemcsak családi vagyon, hanem roppant gazdasági hatalom halmozódott fel egyesek kezében, akik legtöbbször nem

tulajdonosai, hanem csak kezelői a rájuk bízott vagyonnak. Látta azt is, hogy főleg a pénztőke uralma veszedelmes lehet az egész társadalomra nézve.

XIII. Leó pápa tanítását követve először is megállapította, hogy az a gazdasági rendszer, amelyben a termeléshez szükséges tőkejavakat és a munkát más-más fél biztosítja, természeténél fogva nem rossz és nem is elítélendő. A nagyüzemi termelés, a tőkét biztosító hitelrendszer önmagában nem helytelen, hanem közömbös, azaz jóra és rosszra egyaránt felhasználható. A baj akkor kezdődik, amikor a tőke a vállalatok tevékenységét egyoldalúan a saját tetszése szerint irányítja, nem törődve sem a dolgozók emberi méltóságával és érdekeivel, sem a gazdálkodás természetes céljával, ami az emberi szükségletek és igények kielégítése, sem a szociális igazságosság és a közjó követelményeivel.

Külön kiemeli a magántulajdon kettős jellegét: az egyéni és közösségi rendeltetését. Miként XIII. Leó pápa, ő is különbséget tesz a magántulajdon és használata között. Amíg a munkás és családja tisztességes megélhetését szolgáló javak esetében a hangsúly a „magánon” van, a nagyvállalatok esetében, amelyek lététől vagy nem-lététől a családok százai és ezrei sorsa függ, a „közösségi” jelleg az uralkodó.

XI. Pius pápa még tovább megy, amikor hangsúlyozza, hogy a Teremtő a föld javait az egész emberiség nagy családja szolgálatára rendelte. Ezt kell szolgálnia a magántulajdon intézményének is, amelyet az államhatalom nem törölhet el, de amelynek használatát a közjó érdekeinek megfelelően szabályoznia kell. A tulajdonforma nem változatlan, és a történelem folyamán valóban változott is.

Nem hagyható minden további nélkül az ember egyéni döntésére szabad jövedelmének, vagyis a megfelelő és tisztességes életvitel biztosítása után is fennmaradó jövedelmének az elköltése. A Szentírás és az egyházatyák nagyon világosan kifejezték a gazdagok azon súlyos kötelességét, hogy bőkezűek és nagylelkűek legyenek. A nagy jövedelmek munkaalkalmat teremtő befektetése a nagylelkűség és a nagyvonalúság gyakorlásának korszerű módja (Vö. QA. 45-50, 101-105).

XXIII. János pápa külön foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy elődei tanításai a magántulajdonnal kapcsolatban érvényesek-e ma is, hogy a mai gazdasági és társadalmi viszonyok között nem veszítették-e el érvényüket, vagy legalább nem csökkent-e jelentőségük.

Tudatában volt annak is, hogy XIII. Leó pápa magántulajdonnal kapcsolatos tanításában elsősorban a földtulajdonról volt szó, és az időközben bekövetkezett változások a magántulajdon kérdésének újabb elemzését teszik szükségessé. Három jelentős változást említ meg.

– Amíg azelőtt az emberek a magántulajdonban látták jövőjük biztosítását, ma egyre többen az időközben kifejlődött társadalombiztosítási rendszertől várják ezt.

– Ma sokan a megfelelő szaktudás elsajátítására törekszenek inkább, mint a tulajdonszerzésre. Többre becsülik a munkával szerzett jövedelmet és a munkán alapuló jogokat, mint azokat, amelyek a tőketulajdonra épülnek.

– Főleg a nagyvállalatok életében egyre inkább elkülönül a tőketulajdon és a vezetés szerepe.

„Ez teljességgel megfelel a munka sajátos jellegének, hiszen a munka közvetlenül az ember természetéből vezethető le, magasabbrendű érték, mint az anyagi javak, amelyek természetüknél fogva eszközjellegűek. Ez a folyamat az emberiség fejlődésének a jele” (MM. 107).

Véleménye szerint a magántulajdon joga érvényes marad a tőkejavakkal kapcsolatban is, mert része a természetjognak, ami szerint az ember megelőzi a társadalmat, amelynek ő a célja. Az emberi szabadságjogok gyakorlásának ez is garanciája, és egyben ösztönzője a gazdasági tevékenységnek.

Helyesnek tartja azt is, hogy az államhatalom és általában a közintézmények tőkejavakat birtokoljanak, különösen akkor, amikor a birtoklás olyan nagy hatalommal jár együtt, hogy a közjó sérelme nélkül magántulajdonba nem engedhető át (Vö. MM. 109-116).

XXIII. János pápa nemcsak a természetjogra, hanem gyakorlati megfontolásokra is hivatkozik. Hiába ismerjük el az ember jogait a gazdasági tevékenységében, ha nem rendelkezik a jogai gyakorlásához szükséges eszközökkel. A történelmi tapasztalat igazolja, hogy ahol nem ismerik el az ember jogát a termelőjavak birtoklására, ott más alapvető szabadságjogokat is megsértene vagy eltörölnek.

Külön hangsúlyozza, hogy az állami és köztulajdon határait csak addig szabad kiterjeszteni, amíg a közjó nyilvánvaló és valóságos szükségletei azt indokolják. El kell kerülni azt a veszélyt, hogy a magántulajdon és a társadalom tagjainak kezdeményezései az indokoltnál szűkebb keretek közé szoruljanak, vagy esetleg teljesen megszűnjenek. Figyelmeztet arra is, hogy a köztulajdon kezelését csak megfelelő szaktudással és erkölcsi integritással rendelkező emberekre szabad bízni, és munkájukat rendszeresen ellenőrizni kell.

Ugyancsak kiemeli a pápa a tulajdon társadalmi szerepét és rendeltetését. Isten szándéka szerint a javak összességének a rendeltetése elsősorban az, hogy minden embernek életlehetőséget biztosítson.

Az állam és a közjogi intézmények nem pótolják a magán- kezdeményezéseket és a magántulajdonnal együttjáró kötelezettségeket. Számos rejtett és sürgős szükséglet is megmutatkozhat, amelyeket az állami gondoskodás nem tud megfelelő módon kielégíteni. A szellemi javak szolgáltatására is alkalmasabbak a magánemberek, mint az állami szervek (Vö. MM. 117-121).

A II. Vatikáni Zsinat tanítása a javak egyetemes rendeltetésére vonatkozólag nem kétséges:

„Isten a földet és annak javait minden ember és minden nép hasznára szánta mindennel egyetemben, ami hozzá tartozik. A teremtett javaknak méltányos arányban kell eljutniuk mindenkihez a szeretettől elválaszthatatlan igazságosság szabályai szerint. Bármilyen is legyen a különféle és változékony körülmények között az egyes népek jogrendjének megfelelően a tulajdon formája, a javak egyetemes rendeltetésére ügyelni kell” (GS, 69).

Ahol a javak egyetemes rendeltetésével nem törődnek, a tulajdon intézménye kapzsiságra és súlyos zavarokra ad alkalmat. Számos gazdaságilag kevésbé fejlett országban súlyos visszaélések tapasztalhatók a roppant nagy földbirtokokkal kapcsolatban: emberhez nem méltó munkabér, kizsákmányolás, égbekiáltó igazságtalanságok sorozata. A visszaéléseket határozottan meg kell szüntetni, a kellően meg nem művelt területeket pedig szét kell osztani azok között, akik ezeket megfelelően hasznosítani tudják. Ugyanakkor biztosítani kell számukra a megfelelő szakképzést és a földműveléshez szükséges eszközöket (Vö. GS. 69-71).

VI. Pál pápa nagyon is reálisan mutat rá azokra az életkörülményekre, amelyek elfogadhatatlanok, tűrhetetlenek és akadályai az emberiség fejlődésének: az anyagi javak hiánya, még a létminimumé is, az önzés, a hatalommal való visszaélés, elnyomás, kizsákmányolás, az egyre tökéletesedő gyilkos fegyverek nemzetközi kereskedelme stb. (Vö. PP. 21, 23, 53, 58).

Ő is világosan hirdeti a javak egyetemes rendeltetését:

„Ha a föld arra van teremtve, hogy mindenkinek biztosítsa a megélhetéshez szükséges javakat és mindenkit ellásson a haladás eszközeivel, akkor mindenkinek joga is van arra, hogy a földön megtalálja, amire neki szüksége van. (...) Minden más jog, a javak tulajdonához és szabad cseréjéhez való jog is, ennek alá van rendelve. A magántulajdon senki számára sem képez abszolút és feltétel nélküli jogot” (PP. 22-23).

II. János Pál pápa is nagy figyelmet szentel a magántulajdon kérdésének. Megerősíti elődei és a II. Vatikáni Zsinat tanítását.

A keresztény hagyomány a magántulajdon jogát nem tekintette sérthetetlen és abszolút értéknek, mert úgy értelmezte, hogy a föld javainak használata minden ember joga, és a magántulajdon alá van vetve a javak egyetemes rendeltetésű törvényének.

A magántulajdon felhasználásáról szóló keresztény tanítás súlyos köteleességet ró ránk a „strukturális bűn” állapotának megszüntetésére, mind az egyes országokban, mind az egész világon.

Ami a tőkejavakat illeti, a birtoklás egyetlen törvényes indoka, akár magán, akár közvagyonról van szó, nem a tulajdon maga, hanem az emberi munka szolgálata (Vö. LE, 62-63. SRS, 39).

A javak egyetemes rendeltetésének az elve különböző módon valósítható meg. A gazdaságilag kevésbé fejlett országokban ezt az elvet részben a közösségi szokásoknak megfelelően valósítják meg. A társadalom maga biztosítja tagjainak a legszükségesebbeket. Ezek a szokások azonban nem lehetnek akadályai a továbbfejlődésnek.

A gazdaságilag fejlett országokban a szociális intézmények és a társadalombiztosítási rendszer valósítják meg, legalábbis részben, a javak egyetemes elosztásának elvét. De itt is ügyelni kell ezen intézmények és rendszerek fejlesztésére, valamint a társadalom tagjainak aktív részvételére a szolidaritás és szubszidiaritás szellemében.

Azokban az országokban, ahol a társadalombiztosítási rendszer jól működik, a szegények száma csökkent, de nem tűnt el. Mi lesz a nem biztosítottak és a nincstelenek sorsa? A szolidaritás és a keresztény szeretet követeli, hogy nekik is biztosítsuk legalább a létminimumot.

A társadalombiztosítási rendszert megfelelő szociálpolitikával kell kiegészíteni. A magánszemélyek és csoportok közreműködésére is szükség van (szoció-profit szektor), már csak azért is, mivel a közszolgáltatások sokszor nagyon bürokratikusak. Az egyszerű ember alig tud tájékozódni bennük, és azok sajtóságos igényekre nem is reagálnak.

5. A szolidaritás és a szubszidiaritás

Szolidaritás, az újkori latin jövevényszava, inkább a francia „solidaire” és „solidarité” szavakból származik, mint a latin „solidus”-ból. A társadalombölcseletben az emberek egymástól való függését jelenti. Az egyik a másik nélkül nem élhet, nem fejlődhet, és nem lehet igazán boldog. Ennek a megfontolásnak alkalmazása az a rendszer, amely minden emberi közösség alapelveként tekinti a tagok jólétének természetes függését a közösségtől és a közösség jólétének függését tagjaitól. Ez a szolidarizmus rendszere, amelynek legjelentősebb teoretikusa a jezsuita H. Pesch (1854–1926).

Krisztus előtt a három nagy műveltségű nép, az egyiptomi, a görög és a római megvetette az idegeneket, és a rabszolgaság intézményével elnyomta a társadalom nagy tömegét. Ezzel szállt szembe Jézus, amikor meghirdette az általánosan kötelező emberszeretetet, az ellenség szeretetét is. Hegyi beszéde is főleg szociális erényeket hirdet és alig van Jézus szemében bűn, amelynek ne lenne társadalmi vonatkozása.

Az egyén és közösség mindmáig érvényes és hiteles harmóniáját csupán a keresztény társadalombölcseletben találhatjuk meg. Amíg a reneszánsz humanizmusában és a felvilágosodásban, majd pedig a liberális társadalmi és gazdasági rendszerben az egyéni jogok és érdekek kerültek túlsúlyba, a keresztény felfogásban egyensúlyban áll az egyéni felelősség és a közösségi kötelezettség. Az egyensúly megbomlása, amint azt az utolsó két században tapasztalhattuk, súlyos társadalmi bajokhoz vezetett.

Az egyéni érdek előtérbe állítása a liberális társadalmi és gazdasági rendszerben tragikus következményekkel járt a munkásságra nézve. A közösségi érdekek túlzásának szomorú példája a faszizmus és a kommunizmus, amely milliók életébe került.

Megtaláljuk ezt a túlzást a politikai szférán kívül is minden olyan esetben, amikor erkölcsi, szellemi vagy fizikai nyomást gyakorolnak az egyénre, hogy a közösség érdekeit szolgálja. Így pl. az erőszakosan terítő szekták valójában alközösségek, mert elnyomják tagjaik szabadságát, „agymosást” folytatnak, bitorolják az emberi összetartozás legszebb értékeit, és ezért ember- és társadalomellenesek.

A szolidaritás (összetartás, összefogás) az ember létalapja. Az ember két másik ember szeretetközösségébe születik, abban növekszik, abban éri el testi-lelki kiteljesedését. Az emberi személy a közösségben válik személyiséggé. A legigazibb emberi tulajdonságai, a bizalom, a hála és a szeretet a közösségben bontakoznak ki. A közösségben találja meg boldogulását és boldogságát. A közösségből való kiszakadás az ember testi-lelki lerongyolódásához vezet.

A szolidaritás a közösségnek is létalapja. Nincs közösség az emberek összetartása, közreműködése, kölcsönös segítőkészsége és felelősségvállalása nélkül. Az egyéni jólét és a közjólet kölcsönösen függenek egymástól. A közösség nem elméleti képződmény, hanem az emberek életközössége, amely addig áll fenn, amíg tagjait a szolidaritás szelleme hatja át.

Az ember nemcsak egyén, hanem személy is. Nem olvad fel mindenestül a közösségben. Legmélyebb énje, szellemisége túllépi a közösség kereteit, és a végső céljára, Teremtőjére irányul. Semmiféle közösség nem kényszerítheti arra, ami végső céljával ellenkezik. Személyi szabadsága nem társas voltán, hanem szellemi létén alapul. Saját felelőssége tudatában szabadon választhat a jó és a rossz között. A szabadság és a felelősség fogalma először a keresztény antropológiában került előtérbe. Az ember szabad, de felelős tetteiért Isten és az emberek előtt.

Az ember és a közösség viszonyában mindig megmarad bizonyos feszültség. Minél erősebb az ember személyisége, annál nehezebben rendeli magát alá a közösségnek, és minél hatalmasabb a közösség, annál inkább hajlamos arra, hogy az embert a maga szolgálatába kényszerítse. Mivel a közösség nem fizikai, hanem erkölcsi egység, a feszültség elkerülhetetlen.

A szabadság és a kötöttség egyéni és közösségi létünk állandó adottsága, de egyben előrehaladásunknak is az egyik legfőbb tényezője. Ez biztosítja számunkra és a társadalom számára is a nélkülözhetetlen dinamikát.

A személyi szabadság és a közösségi étellel szükségképpen együttjáró feszültségek mérséklésére és feloldására szolgál a szubszidiaritás (kisegítés) elve. Ez szabályozza az egyes emberek, a kisebb-nagyobb közösségek és a társadalom viszonyát. Ez biztosítja az embernek a társadalom keretei között a lehető legnagyobb szabadságot és a lehető legkisebb kötöttséget. Ennek megfelelően határozzuk meg az államhatalom szerepét is a közjó biztosításában.

A szubszidiaritás fogalmát XI. Pius pápa határozta meg a legvilágosabban:

„A társadalomelmélet szilárd és örökérvényű elve az a rendkívül fontos alapelv, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehet, így szól: amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivonni és a közösségre bízni tilos. Éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos igazságtalanság, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel a társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben sohasem szabad bomlasztani vagy bekebelezni azokat” (QA. 79).

A szubszidiaritás elvének kettős tartalma van:

– A saját teljesítmény, az egyes személyek és kisebb közösségek joga és kötelessége, hogy saját felelősségükre tevékenykedjenek, és magukról gondoskodjanak.

– A segélynyújtás, a nagyobb közösség, végső soron az állam részéről, amennyiben az egyes személyek és a közösségek ezt igénylik.

XIII. Leó pápa az ember természetes törekvésének tartotta nemcsak, hogy államot alkosson, hanem azt is, hogy polgártársaival másfajta társulásokat alapítson, amelyek ugyan kisebbek és nem teljes körűek, de mégis természetes közösségek. Amíg az államhatalom feladata a közjó szolgálta, az az államon belül keletkezett magántársaságok közvetlen célja a társult egyének javának az elősegítése. Az államnak nincs joga arra, hogy a társulások létét megakadályozza, kivéve, ha azok ellenkeznek az erkölcsiséggel, a jogszerűséggel vagy a közbiztonsággal. (Vö. RN. 37-38).

A pápa ezen állásfoglalása nagy feltűnést keltett. Mindenki megértette, hogy a munkásság egyesülési jogát védi a liberális társadalmi és gazdasági rendszerrel szemben.

XIII. Leó pápa újra előtérbe állította Aquinói Szent Tamás tanítását a közjóról. Ezért a világi hatalom felelős, amit a liberalizmus tagadott. A közjó ezen fogalma feltételezi az egyén és a közösség viszonyában az egyenjogúságot.

Szent Tamás szükségesnek tartotta a keresztény életszférát, amely az egyházi közösségben valósul meg, és ugyanakkor a szolidaritás szellemétől áthatott természetes rendet az egyén szabad kibontakozása biztosítására.

Ebből következnek az ember jogai a közösséggel szemben és a közösség jogai a társadalom életében résztvevő egyén kötelességeinek meghatározására. A kettő helyes egyensúlya biztosítja a közjót.

XIII. Leó pápa joggal hivatkozott Aquinói Szent Tamásra, amikor azt tanította, hogy az államhatalom felelős a közjóért és ezért joga és kötelessége, hogy beavatkozzék a gazdasági életbe. Ebből a tanításból azonban nem vont le minden következtetést, mivel attól tartott, hogy azokat olyan értelemben magyarázzák, mintha a kollektívizmust vagy a szocializmust helyeselné.

XI. Pius pápa megállapítja, hogy az individualizmus következtében odáig fajult a helyzet, hogy az egykor változatos formákkal harmonikusan tagolt és sokszínű társadalmi élet darabjaira hullott szét, és mintha csak az egyes ember és az állam maradt volna meg belőle. Ez veszteség az államnak is, mert elveszítette ezeket a társadalmi életet szabályozó formákat, és vállalnia kellett azokat a terheket is, amelyeket azelőtt ezek a természetes egyesülések viseltek.

Megoldásnak azt tartja, hogy az állami vezetés a kisebb jelentőségű teendők elvégzését és problémák megoldását engedje át az alacsonyabb szervezetszintű csoportosulásoknak, hogy jobban tudja elvégezni azokat a feladatokat, amelyek kizárólag az ő hatáskörébe tartoznak. Az egymással szemben álló „osztályok” harcán túl kell emelkedni, és ki kell bontakoztatni a hivatásszervezeti együttműködést.

A tőke és a munka ellentétét csak úgy lehet valóban feloldani, hogy a társadalom különböző elemei egy jól felépített rendszerré, hivatásrendekké állnak össze, amelyekbe az egyének nem a munkapiacra betöltött szerepük szerint, hanem a ténylegesen gyakorolt társadalmi funkciójuknak megfelelően tagolódnak be, és ezzel a közjót is a legeredményesebben szolgálják. A hivatásrendekhez való csatlakozásnak teljesen szabadnak kell lenni, amiként a szakszervezetek esetében is (Vö. QA. 78-87).

XI. Pius pápa határozottan elhatárolta magát a fasiszta korporációktól, amelyek tagjai kimondottan pártpolitikai célokat szolgáltak. Tudatában volt annak is, hogy javaslata a társadalmi és gazdasági rend gyökeres megújítására megvalósíthatatlan az ugyancsak gyökeres erkölcsi megújulás nélkül (Vö. QA. 91-97).

Minden elővigyázatossága ellenére, elgondolásait sokan azonosították a különböző fasiszta korporációs kísérletekkel. Javaslatait a továbbiak során elejtették. Alapgondolata azonban tovább él az Egyház szociális tanításában a társulások szerepének a

hangsúlyozásával a társadalmi élet minden területén a szolidaritás és a szubszidiaritás szellemében.

XXIII. János pápa az egyesülési szabadságot alapvető ember jognak tartja (Vö. PT. 23). Ugyanakkor korunk sajátos jellemzői közé sorolja a társadalmi kapcsolatok bővülését, amit „szocializálódásnak” nevez. Ennek a magyarázatát a tudományos és műszaki fejlődésben, a munka termelékenységében és a közösségi élet kulturáltságának növekedésében látja. Ez nem kis veszéllyel jár, amennyiben az államhatalom beavatkozik az emberi személy belső életébe, és szűkebb határok közé szorítja az ember szabad cselekvési lehetőségeit a képességei kifejlesztésére.

Ezért aztán sürgeti, hogy a társadalmi kapcsolatrendszer fejlődését olyan módon biztosítsák, hogy az ember javát mozdítsa elő, a hátrányokat pedig kiküszöbölje vagy legalábbis csökkentse. Az állam rendjének biztosítása feltételezi a helyes egyensúlyt az egyének, azok társulásai és az államhatalom tevékenysége között. Biztosítani kell az egyének és a kisebb-nagyobb közösségek autonóm működését, a saját szabályaik szerint, a többiekkel való kölcsönös viszonyban. Ugyanakkor az államhatalomnak a magánszemélyek és a közösségek tevékenységét a közjó érdekében koordinálnia és segítenie kell (Vö. MM. 59-66).

Az utolsó évtizedekben az állam hatásköre szerte a világon kiszélesedett, ami nem ellenkezik szükségképpen a szubszidiaritás elvével. A megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok között szükséges lehet, hogy bizonyos feladatokat, amelyeket azelőtt a kisebb közösségek is el tudtak látni, a közjó érdekében, részben vagy teljesen, az állam vállalja magára. Így pl. a közegészség, alapvető tudományos kutatás, a szükséges infrastruktúra kiépítése stb.

Állandóan ügyelni kell azonban arra, hogy a közigazgatás ne váljék áttekinthetetlen, túlságosan is terhes és költséges vízfegyvé, amely nemcsak hogy nem segíti, hanem még akadályozza is, és lehetetlenné teszi a társadalom tagjainak és a kisebb közösségeknek öntevékenységét.

A II. Vatikáni zsinat az emberek számára nagy jót lát a kisebb-nagyobb közösségek életében emberségük, kultúrájuk kifejlesztésére és jogaik védelmére. A vállalatoknak is arra kell törekedniük, hogy valóságos emberi munkaközösségekké váljanak. A szocializálódásban veszélyek rejlenek, de előnyök is, a személy értékeinek megszilárdítása és növelése szempontjából (Vö. GS. 25, 68). Ez az álláspont nagy jelentőségű az Egyház szociális tanítása továbbfejlődése szempontjából.

A gazdasági élet nemzetközi dimenziója nem került előtérbe XIII. Leó pápa körlevelében. XI. Pius már világosan látta, hogy a különböző népek és nemzetek gazdaságilag függnek egymástól, és egymásra vannak utalva. Ezért aztán sürgette, hogy közös erőfeszítéssel arra kell törekedni, hogy bölcs megállapodásokkal és intézkedésekkel elősegítsék a népek gazdasági együttműködését. A nemzetközi intézményeknek kötelességük az emberiség életét az általános közjó szükségleteinek megfelelően alakítani (Vö. QA. 89, 100).

Sokan csodálkoztak azon, hogy XII. Pius pápa minden várakozás ellenére nem irt szociális tárgyú körlevelet. Ennek magyarázatát főleg abban kereshetjük, hogy a II. világháború alatt szinte lehetetlen volt a körlevelek szétküldése. Ez volt a helyzet a kommunista államokban a háború után is még évtizedeken keresztül. Ezért aztán főleg a rádiót használta fel tanítása közlésére. Rádiószózatái és a háború után írt pásztorlevelei több ezer oldalt tesznek ki.

Ezekben fejtette ki gondolatait a szociális kérdéssel és az igazságos békével kapcsolatban. Minden tőle telhetőt megtett arra, hogy a népek viszonyában az igazságosságra épülő béke érvényesüljön. Jelszava: *Opus justitiae Pax*.

Az 1942 karácsonyán mondott rádiószózatában megjelölte a béke alapfeltételeit:

- Az ember méltóságának és jogainak elismerése.
- A társadalom egységének, főleg a családnak védelme.

- A jogrend helyreállítása.
- A keresztény társadalom- és állambölcselet elfogadása.

Gondolatai csírájukban magukban foglalják a későbbi pápai körlevelek témáit.

1944 karácsonyán kifejti az Egyház álláspontját a demokráciáról: „*A jövő a demokrácia felé halad. Minden demokráciának alapfeltétele az istengyermekség elismerése minden emberben, amely az emberi méltóság alapja.*”

Már sürgette akkor az európai államok integrációját.

XXIII. János pápa szintén nagy figyelmet szentelt a nemzetközi gazdasági együttműködésnek. A fejlett és a fejlődésben elmaradt országok közti viszonyt korunk legsúlyosabb problémájának tartotta, mivel látta, hogy az utóbbiak a legsötétebb nyomorban élnek. A kölcsönös függés napról-napra növekszik. Lehetetlen a béke fenntartása ilyen társadalmi és gazdasági körülmények között (Vö. MM. 157, 200-204).

A II. Vatikáni zsinat konstitúciója (GS), VI. Pál körlevele (PP) és II. János Pál körlevelei (SRS, CA) a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó keresztény tanítás alapvető dokumentumai. Az Egyház az egyes országok és népek helyzetének különbözősége ellenére hirdeti a kölcsönös társadalmi és gazdasági függést. Ezért sürgeti a szolidaritás megvalósítását nemzetközi viszonylatban is. A szolidaritás nem valami szánalom a szenvedő ember iránt, hanem eltökélt akarat a közjóra, mindenkiért, külön-külön és összességben, mert felelősek vagyunk egymásért.

„*Nem kétséges, hogy a szolidaritás keresztény erény, kapcsolatban a szeretettel, amely Krisztus tanítványai ismertetőjele. A hit fényében a szolidaritás arra törekszik, hogy felülmúlja önmagát, hogy felöltse a sajátos keresztény vonásokat, a teljes odaadást, a megbocsátást és a kiengesztelődést*” (SRS 40).

A szabad csoportosulások hozták létre a társadalmi szolidaritás különböző formáit, a keresztény szociális gondolkodók és mozgalmak tevékenységét, a termelői és fogyasztói hitelszövetkezeteket, az általános iskolázás, szakmai képzés intézményeit, az üzemek életében való részvételt, és ezzel nagyban elősegítették egész társadalom fejlődését.

A szolidaritás és a szubszidiaritás elve érvényes az egész világ vonatkozásában is. Egyetemessé vált és az egész emberiség közjavát érintő jogokat és kötelességeket is tartalmaz (Vö. PT 140. GS 26. SRS 33).

Az emberiség problémáinak megoldása az egyes népek és országok felett álló tekintélyt feltételez: ennek a nemzetközi tekintélynek a tevékenységét ugyancsak a szubszidiaritás elvének kell irányítania. Tiszteletben kell tartania minden nép azonosságát, történelmi és kulturális hagyományait.

A szolidaritás a hit fényében szeretetté válik, egészen a hősi önfeláldozásig. Jézus minden igazi tanítványának ismertetőjele az áldozatos szeretet.

6. A szociális igazságosság és a szeretet

Az Ószövetség népe számára Isten állandóan említett tulajdonsága az *igazságosság* (Vö. MTörv 33, 21; Bir 5, 11; Mik 6, 3; Jer 9, 23; 11, 20). Ez a messiási jövendöléseknek is egyik jellemző motívuma: a Messiás, aki úgy jön el, hogy majd igazságot szolgáltat az elnyomottaknak (Vö. Iz 9, 6; Jer 23, 5.).

Az „*igaz*” ember elsősorban vallásos, istenfélő ember, aki az Isten törvényei szerint él és akit ettől még a legsúlyosabb megpróbáltatások sem térítenek el (Vö. Jób 17, 19). Az „*igaz*” jelzőt alkalmazza az újszövetségi Szentírás Zakariásra, Erzsébetre (Lk 1, 6), Simeonra (Mt 1, 19) és Szent Józsefre (Mt 1, 18) Jézus kivégzését vezénylő százados ezt mondta róla: „Ez az ember valóban igaz volt” (Lk 23, 47).

Platón (Kr. e. 427–347) az igazságosság fogalmát valami messzi múltból származónak mondja. A fogalom lényege: kinek-kinek meg kell adni a magáét. Minden jogtalanság abban

áll, hogy elveszik vagy megtagadják az embertől a sajátját, és hogy ez nem szerencsétlenség következménye, hanem egy másik ember tette.

Ulpianus (170–228), római jogász ugyanezen értelemben határozza meg az igazságosság fogalmát: „constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi” (tartós és állandó akarat arra, hogy mindenkinek megadjuk azt, amire joga van).

A katolikus erkölcsstan az igazságosságot Aquinói Szent Tamás nyomán sarkalatos erénynek tartja, amely arra készíti az embert, hogy a hit által megvilágított és a szeretettel párosult okosság mértéke szerint mindenkinek megadja azt, ami megilleti (Vö. *Summa theol.* II-II q 58 a 1.).

A keresztény társadalombölcselet legismertebb fogalmi megkülönböztetései az igazságossággal kapcsolatban:

– *Az egyetemes* (törvényes) *igazságosság*, amely az egyes embernek a közösséggel szembeni jogviszonyát rendezi, és arra készíti, hogy mindent megtegyen, amit a közjó kíván. Az igazságosság ezen formáját alapvetőnek kell tekintenünk. Ez megköveteli a közjót szolgáló igazságos törvények megalkotását és ugyanakkor a közösség tagjainak törvényhűségét.

– *A büntető igazságosság* ügyel arra, hogy a közjót sértő személy megfelelő büntetést kapjon, és arra is, hogy a kiváltságos társadalmi helyzetben lévő ember bűncselekmény esetén ne kerülhesse el a megérdemelt büntetést.

– *A kereskedelmi* (csere-) *igazságosság* arra törekszik, hogy az adás-vétel területén megfékezze az emberi kapzsiságot, a kizsákmányolást, mások megkárosítását és becsapását.

– *Az osztó igazságosság* a közösség tagjai egymásközti viszonyát, a vezetők és vezetettek jogait és kötelességeit szabályozza, a közös javak és terhek igazságos elosztását, hogy a javakból mindenki megkapja azt, ami neki jár, de ugyanakkor vegyen részt a közterhek viselésében is lehetőségei szerint.

A szociális igazságosság fogalmát XI. Pius pápa vezette be az Egyház szociális tanításába:

– „*A gazdasági és társadalmi fejlődéssel párhuzamos gazdagodásból úgy kell részesíteni az egyes embereket és csoportokat, hogy a társadalom egészének java, a közjó sértetlen maradjon. A szociális igazságosság és a jogszerűség tiltja, hogy az egyik osztály kizárja a másikat a termelés növekedésében való részesedésből. Ha tehát a gazdagok osztálya jódollgában mit sem törődve a dolgok helyes rendjével azt véli, hogy neki minden, a munkásoknak pedig semmi sem jut, nem kevésbé sérti meg ezt a törvényt, mint a munkásosztály, ha az őt ért jogsérelem miatti haragja tüzébe és jogának tudatában saját magának igényli mindazt, ami saját keze munkájának eredménye, ha minden nem munkával szerzett tulajdont és jövedelmet, bármilyen jellegű is, bármilyen funkciót is lát el a közösség életében, minden egyéb körülménytől függetlenül, csak mint ilyent, mint nem munkával szerzett jogot, támad és el kíván törölni (...)*”

– „*Mindenkinek meg kell kapnia a javakból az őt megillető részt, el kell érni, hogy a megtermelt javak elosztása a közjó, vagyis a szociális igazságosság szabályainak megfelelően álljon helyre, és azokhoz igazodjék, mert minden józan ember tudja, hogy ma az elosztás rendjét néhány dúsgazdag és számtalan szegény ember közti mérhetetlenül nagy különbség következtében súlyos mértékvesztés nyomorítja meg.*” (QA. 57-58)

A neoliberális közgazdász, F. A. Hayek a szociális igazságosságot „déliabáknak” nevezte. Véleménye szerint a gazdasági hatékonyság kizárja a piac mindennemű korlátozását. Úgy látja, hogy az egyháziak (főleg a katolikusok) szövetkeztek a szocialistákkal... Miután az Egyház papjai elveszítették hitüket az isteni kinyilatkoztatásban, menedéket keresnek egy új szociális vallásban, a mennyei igazságosság reményét a földivel cserélik fel...

Hayek nem zár ki minden erkölcsi szempontot, de úgy véli, hogy eleget teszünk az erkölcsi követelményeknek, amikor szigorúan ragaszkodunk a szabadpiaci rendszerhez.

Feltételezi, hogy ezzel mindenki számára a lehető legjobban biztosítjuk szükségleteinek kielégítését. Érhetetlen számára, hogy az Egyház, ha valóban meg akarja oldani a szegénység problémáját, miért nem szövetkezik a liberális kapitalizmussal. Hayek nem értette meg a szociális igazságosság fogalmát. Azt hitte, hogy a szociális igazságosság a termelt javak egyenlő elosztását, az egalitarizmust jelenti, amiről pedig szó sincs.

A szociális igazságosság fogalma a katolikus társadalombölcselek köreiben is sok vitát váltott ki.

Sokaknak úgy tűnt, hogy a szociális igazságosság fogalma az egyetemes (törvényes) igazságosság fogalmát váltotta fel. A 19. század folyamán ugyanis a keresztény társadalomtudomány használta ugyan a skolasztikus teológia terminológiáját az igazságosság fogalmának meghatározásánál, de nem értette meg annak igazi tartalmát. Így pl. az egyetemes igazságosság fogalma elveszítette eredeti értelmét, és pusztán pozitív értelmet kapott a természetjogra való hivatkozás nélkül. Az ugyanakkor megmutatkozó súlyos szociális igazságtalanságok szinte önmaguktól követelték a szociális igazságot, amelynek a fogalma nem volt ugyan tisztázva, de megfelelt a kor követelményeinek.

A keresztény szociális tanítás neves képviselői, G. Gundlach, O. Nell-Breuning, J. Messner és J. Pieper a szociális igazságosság sajátos területét a társadalmi és gazdasági életben jelölték meg. Különbséget tettek a politikai, társadalmi és gazdasági rend között. Az egyetemes (törvényes) igazságosság biztosítja a politikai rendet, míg a közösségen belül a társadalmi és gazdasági jólét megvalósítása elsősorban a társadalmi közösségek és csoportosulások feladata.

Az államhatalom köteles ugyan a szubszidiaritás elvének megfelelően a társadalmi csoportosulások tevékenységét elősegíteni, de a munkájukat nem sajátíthatja ki önmagának. A szociális igazságosság nem azonos az egyetemes (törvényes) igazságossággal, hanem az egyesek és a társadalmi közösségek tevékenységét, valamint az államhatalomhoz való viszonyát szabályozza.

Még mindig vannak, akik kételkednek a szociális igazságosság ezen meghatározásában. A lényeg: a kölcsönös jogok és köteleességek, amelyek abból fakadnak, hogy az emberek közösséget alkotnak. Ez a szociális igazságosság magva.

A jogok és köteleességek meghatározása a közösség tagjai és azok szabadon választott képviselőinek a feladata. A politikai, társadalmi és gazdasági rendszer megfelel a szociális igazságosságnak, ha biztosítja a közjót, vagyis olyan előfeltételeket teremt, amelyek mind az egyénnek, mind a kisebb-nagyobb közösségeknek lehetővé teszik, hogy megfelelő módon elláthassák a feladataikat.

Ami az igazságosság és a szeretet viszonyát illeti, sokan úgy vélik, hogy az igazságosságra való hivatkozás teljesen felesleges, hiszen Isten és az embertárs szeretete elválaszthatatlanok egymástól. Kell, hogy a társadalmi viszonyokban is ez az egyetemes szeretet uralkodjék.

XI. Pius pápa hangsúlyozta, hogy a társadalmi és gazdasági élet irányító elve az igazságosság és a szociális szeretet:

„A népek és az egész társadalmi élet intézményeit teljesen az igazságosságnak kell áthatnia, mégpedig úgy, hogy valóban hatékonyan érvényesüljön bennük, és főleg, hogy megnyilatkozzék olyan jogrend és társadalmi rend megteremtésében, amely az egész gazdasági életet alakítja. Ami a szociális szeretetet illeti, kell, hogy ennek a rendnek a lelke legyen, amelyet a közhatalomnak oltalmaznia és hatékonyan védelmeznie kell” (QA. 88).

Az igazságosság és a szeretet valóban elválaszthatatlanok a társadalmi és gazdasági élet valóságában, miként az Isten és az embertárs szeretete. A szeretet minimuma az igazságosság, ami az ember jogainak elismerését és tiszteletben tartását jelenti. Az igazságosság csak a szeretet által éri el a maga teljességét. A szeretet és emberbecsülés hazug

közhely és botránys képmutatás mindaddig, amíg a szociális igazságosságnak a társadalmi élet minden vonalán, de legfőképpen a gazdaságpolitikában érvényt nem szerez.

7. A szegények iránti elkötelezettség

A szó mindennapi értelmében a szegénységen sokan azt értik, hogy valaki fázik, éhes, rongyos, vagy emberhez méltatlan körülmények között lakik. A szociológusok manapság megkülönböztetnek abszolút és relatív szegénységet.

Az *abszolút szegénységen* azt értik, ami a mindennapi szóhasználathoz közel van. Ebben a szegénységben szenvedőknek a minimális szintű létfenntartás is súlyos problémát jelent, vagy legalábbis csak nagyon alacsony szinten elégíthetik ki azt.

Relatív szegénységről azok esetében beszélhetünk, akik nem rendelkeznek elegendő anyagi lehetőséggel ahhoz, hogy úgy éljenek, olyan tevékenységben vegyenek részt és olyan javakhoz jussanak, amelyek abban a közösségben, amelyben élnek, általánosan elfogadottak és helyeslésre találnak.

Meg kell különböztetnünk az objektív és a szubjektív szegénységet is. A kettő nem mindig azonos. Lehet valaki abszolút vagy relatív szegény anélkül, hogy ő önmagáról ezt gondolná, mivel kevéssel is megelégszik. Az is lehetséges, hogy társadalmi mércével mérve nem szegény, mégis annak érzi magát.

A szegénység nemcsak a nélkülözéssel, hanem az egyenlőtlenséggel is összefügg. Nagyon fájdalmas lehet, ha valaki úgy érzi, hogy megfosztották valamitől, amire joga lenne. Szegénynek érezheti magát, aki hirtelen sokat veszített, még ha maradt is valamije, pl. az a tanár, aki elveszítette állását. A szubjektív szegénység is kínos lehet, még ha nem is jár éhezéssel.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele szerint hazánkban a legsúlyosabb problémák közé tartozik az egyre növekvő szegénység. Egyre többeknek hiányzik a megfelelő lakás, ruházkodás, táplálék és az emberhez méltó élet többi feltétele.

1989-ben a Világbank vizsgálata szerint 5% volt a szegények aránya az összlakossághoz képest. 1993-ra ez a szám megötszöröződött. A KSH létminimum számításait alapul véve az 1980-as években egymillió, 1992-ben kétmillió, 1995-ben pedig már csaknem 3,5 millió ember élt a létminimum alatt.

A gyökeres társadalmi, politikai és gazdasági átalakulás áldozata a betegségtől, magánytól, létbizonytalanságtól, megélhetési gondoktól, nem ritkán jogfosztottságtól, a munkanélküliségtől és kizártságtól szenvedő sok-sok ember. A nyomor az embereket az alkohol, a kábítószer, a szerencsejátékok szolgálatába, sőt nemegyszer öngyilkosságba hajtja és sokszor a családok szétesését idézi elő (Vö. MKPK 13-14).

A társadalombiztosítási rendszer lehetővé teszi, hogy a munkanélküliek ne jussanak a nyomorúság mélyére. Ennek a rendszernek megvan azonban az ördögi köre. Ahhoz, hogy a termelési folyamatból kizártságtól tisztos létminimumot biztosíthassanak, szükséges, hogy a gazdaságpolitika a gazdasági növekedésre, a munkatermelékenység fokozására és állandó technikai felújításra törekedjék. Ez viszont azoknak a termelési folyamatból való kizártságot is jelenti, akik már nem képesek a továbbképzésre és az alkalmazkodásra.

A túlhajtott technokrácia következménye, hogy az emberi személy egy számmá, a társadalmi gépezet személytelen és apró alkatrészévé válik. A bonyolult társadalmi mechanizmus egyre inkább Newton órájához hasonlít, amelyben minden mozgás meghatározott és determinált.

Évszázadokon át főleg a család és a rokonság feladata volt a betegekről, az öregekről és a szerencsétlenül jártakról való gondoskodás. Ez a családon alapuló segítő rendszer az ipari társadalom kiépítésével jelentősen leépült. Ez együtt járt az urbanizációval és a családi közösségek szétesésével, miközben a veszélyek egyre inkább növekedtek: balesetek,

munkaképtelenség, munkanélküliség, újabb és újabb betegségek a környezetszennyeződés következtében stb. Az állami szociálpolitika feladatai állandóan növekedtek az aktív lakosság arányának csökkenése és az eltartásra szorulóknak számának állandó emelkedése miatt.

A gazdaságilag fejlett országokban a társadalombiztosítási rendszer finanszírozása egyre súlyosabb problémát jelent. A szubszidiaritás elvének alkalmazása, a személyes (rokonai és baráti) segítség újra előtérbe kerül. A társadalmi közösségek szerepe is állandóan növekszik.

Az Egyház szociális tanításának az utolsó évtizedek során különösen hangsúlyozott egyik alapelve a szegények iránti elkötelezettség. Lehetetlen, hogy tudomást ne vegyünk az éhezők, a koldusok, a hajléktalanok, a betegek és a kilátástalanságban élő emberek tömegeinek sorsáról szerte a világon, mind a fejlődő, mind a fejlett országokban. Erről az elkötelezettségről az első keresztény századoktól kezdve a napjainkig tanúskodik a történelem.

Az ószövetségben a szegénygondozást törvényes előírások szabályozták (Vö. Ter 2, 22, 25; 23, 6, 11, 22). A kereszténység a felebaráti szeretet parancsát, a vagyonnal való felelős sáfárkodást és az irgalmasság testi cselekedeteinek gyakorlását állította az előtérbe, Jézusnak a szamaritánusról szóló példabeszéde szellemében.

Az első jeruzsálemi hívek birtokuk jövedelmét az apostoloknak adták át a szegény hittestvérek támogatására. A szeretetszolgálatot diákonusok végezték, akik mellett női segéderők is működtek (Vö. ApCsel 6, 1-4; Róm 16, 1; 1Tim 5, 9). A kisázsiai hívek a jeruzsálemi keresztény közösség szegényeinek megsegítésére külön gyűjtést is tartottak (Vö. 1Kor 16, 1-4, 2Kor 8, 1-15). A hitehagyott Júlián maga is tanúsítja, hogy a keresztények között nem voltak koldusok. A szegények iránti szeretetet Jézus példája táplálta:

„Noha gazdag volt, értetek szegénnyé lett, hogy szegénysége által meggazdagodjatok” (2Kor 8, 9).

Az egyházatyák korában már keresztény kórházak, szegény- és árvaházak is léteztek. Nagy Szent Gergely pápa kerületekre osztotta Rómát és regisztráltatta a rászorulókat a rendszeres támogatás céljából. Az egyházüldözés megszűnése után egyre több alapítvány jött létre ugyanerre a célra, és az ún. papi tized negyede a szegényeké volt. A városokban a hajléktalanoknak szállást biztosítottak.

A középkorban a keresztény királyi családok tagjai a szegények támogatásában jó példával jártak elől. Szent István király éjjelenként álruhában járta a szegények tanyáit. Árpádházi Szent Erzsébet a felebaráti szeretet hőse. Életét a szegényeknek szentelte, és minden vagyonát nekik ajándékozta. A középkori céheknek elsőrendű kötelességük volt a szegények gondozása. A kolostorok is sokat tettek e téren.

A 11. században a szegénység mint különleges lelki érték került az előtérbe. Egymás után alakultak meg a szegénységre épülő koldulórendek és a szegényeket gondozó intézmények. A szegénység és a szeretetszolgálat látszott a legbiztosabb útnak az örök üdvösség megszerzéséhez. A szegények társadalmi szerepe is elismerést kapott. Ennek ellenére a szegények helyzete nyomorúságos maradt, és sokan közülük az önkéntes jobbágyságot választották, hogy enyhítsék a létbizonytalanságot.

A 14. század közepén, az egész Európában pusztító pestisjárvány után, mindenütt nagy munkaerőhiány mutatkozott, és javult a szegények helyzete, mivel mindenütt emelkedtek a munkabérek. Az illegális koldulást és a csavargást megtiltották, és a munkavállalást kötelezővé tették. Ezt az időszakot nevezték a munkások „aranykorának.”

A hitújítás a kolostori élet hanyatlásával és az egyházi javak elkobzásával nagyban visszavetette a szegénygondozást, miközben a szegénységgel együttjáró társadalmi feszültségek egyre inkább arra kényszerítették az állami hatóságokat, hogy adót vessenek ki a szegények segítésére. Erre a célra először Angliában vetettek ki adót 1572-ben.

A 16. század folyamán a nemesfémek egyre növekvő behozatala Amerikából a pénz elértéktelenedésére vezetett, miközben a mezőgazdaság stagnált (parasztlázadások mindenütt

Európában). A városi lakosság jelentős része szegénnyé vált, és egyes helyeken valóságos éhínség uralkodott.

A szegénygondozás terén főleg *Páli Szent Vince* (1576–1660) és Irgalmas Nővérei munkája vezette be az új korszakot. Az ő példájukra több szerzetesrend is alakult erre a célra. A múlt század közepétől a Szent Vince Konferenciák tűntek ki a szegények gondozásában. Az első katolikus Karitás-szervezet 1897-ben alakult meg Németországban azzal a céllal, hogy összefogja a különböző szeretetszolgálatokat, és munkájukat hatékonyabbá tegye.

Magyarországon az első világháború, az ország megcsonkítása, a megbénult ipar, a piacát vesztett mezőgazdaság és a tömeges munkanélküliség kitermelte a szegények addig ismeretlen méretű seregét. A szegénygondozásra az ún. Egri Norma bizonyult a legcélszerűbbnek. Megindítása és megszervezése *Oslay Osvald* ferences atya nevéhez fűződik.

A Szegénygondozó Nővérei alamizsnálkodás helyett egységes, környezettanulmányon alapuló és szakszerű rendszert vezettek be, és ezzel véget vetettek a visszaéléseknek. Munkájuk olyan sikeres volt, hogy a magyar városok egymás után bízták rájuk a szegények gondozását. A városi hatóságok a szegényeknek juttatandó segélyösszegeket a Normának utalták át, az egyéni adakozók pedig a heti vagy havi megajánlásukról szóló igazolást kifüggesztették a bejáratukra, és ezzel megszabadultak a házi kérégetőktől.

A gazdasági világválság idején *Mihalovics Zsigmond* 1931-ben szervezte meg Budapesten a Katolikus Karitást, amely ma, több mint negyven esztendő elnyomása után, minden magyar egyházmegyében újra folytatja áldásos működését.

Amint már láttuk, a múlt század végén XIII. Leó pápa feltűnő keménységgel vádolta a liberális társadalmi és gazdasági rendszert, mert „*az emberiség nagy része méltánytalanul szomorú és nyomorúságos viszonyok között tengődik*” (RN 2). XI. Pius pápa külön is kiemelte ennek a vádnak jogosultságát. A 19. században az új gazdasági rendszer és az iparosodás fejlődése a legtöbb országban oda vezetett, hogy a társadalom egyre inkább két osztályra bomlott. Az egyik, bár csekély számú volt, úgyszólván minden előnyt élvezett, amit a modern tudományok nagy bőségben nyújtottak, míg a munkások mérhetetlen tömegeit magába foglaló másik osztály nyomorban tengődött, és hasztalan igyekezett kitörni a szegénységéből.

Akik bővelkedtek a javakban, a gazdasági törvények elkerülhetetlen következményének tartották a munkásság sanyarú helyzetét, és a nyomor enyhítését az alamizsnálkodó szeretet körébe kívánták utalni, mintha a szeretet arra lenne hivatva, hogy elleplezze az igazságnak a törvényhozás által megtűrt, sőt esetenként szentesített megsértését (Vö. QA 3-4).

A II. Vatikáni zsinat így figyelmeztet:

„*Amikor a világon olyan sokan éheznek, jusson eszünkbe az egyházatyák tanítása: adj annak, akit az éhhalál fenyeget, ha nem adsz, gyilkosa vagy*” (GS 69).

Minden embertársunkat úgy kell tekintenünk, mint önmagunkat, és segítenünk kell arra, hogy emberhez méltóan élhessen, legyen az elhagyott öreg ember, lenézett vendégmunkás, vagy hontalan, akár egy házasságon kívül született gyermek, vagy éhező, aki kell hogy eszünkbe juttassa Jézus szavait:

„*Amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek*” (Mt 25, 40).

Az Egyház aggódó figyelemmel kíséri az új szegények sorsát, akik a gazdasági konjunktúra hullámvásárai és a technikai változások következtében a társadalom peremére szorulnak, akik csökkent munkaképességűek, beilleszkedési zavarokkal küzdenek, támogatásra szoruló idősök stb. Helyzetük egyre nehezebbé válik az olyan társadalomban, amely a versengés önző szelleme és a siker hajszolása következtében szinte kivetkőzni látszik minden emberségből (Vö. OA 15).

Az Egyház a szűkséget szenvedők támogatásában a szubszidiaritás elvét követi, hogy szükséghelyzetükből minél előbb kiszabaduljanak, és önfenntartókká váljanak. Az

individualizmussal és a féktelen önzéssel szemben a szolidaritás és az áldozatos szeretet szellemét hirdeti.

A Magyar Katolikus Püspöki Kar rámutat arra, hogy hazánkban társadalom szegényebb rétegei évek óta egyre súlyosabb terheket hordanak, és felszólítja a jó gazdasági és politikai helyzetben lévőket, hogy az eddiginél sokkal nagyobb szolidaritást tanúsítsanak a szegények iránt, fogyasztásuk visszafogottabb legyen, és jövedelmük nagyobb hányadát fordítsák mások megsegítésére. Ugyancsak felhívja a híveket és minden jóakarátú embert az elesettek, a kirekesztettek és a sanyarú sorsban élők támogatására (Vö. MKPK 36, 62).

Jézus Krisztus minden igazi követője azonosítja magát a gyengékkel, a szegényekkel, az éhezőkkel és az elesettekkel. Mind a földi, mind az örök életének meghatározója az áldozatos szeretet (Vö. Mt 25, 35-40).

8. Az erkölcsi megújulás

Max Weber (1864–1920), a századforduló egyik legismertebb szociológusa különbséget tett a „meggyőződés” és a „felelősség” etikája között. Ez a kettő véleménye szerint szinte összegeztethetetlen. A meggyőződés „akozmikus”, abszolút, a felebaráti szeretetre épül, és nem ebből a világból való. Ezzel szemben a felelősség etikája olyan magatartást jelent, amelyben az ember a saját meggyőződését sohasem tudja teljesen érvényesíteni. Ki kell egyeznie bizonyos adottságokkal és nem egyszer a jó helyett a kisebb rosszat kell választania.

A „felelősség” etikája, ahogy azt Weber meghatározta, könnyen értékrelativizmushoz, cinizmushoz, sőt nihilizmushoz és elnyomáshoz vezet. Korunk problémái megoldásához nélkülözhetetlen az olyan erkölcs, amely az ember méltóságát és jogait tiszteletben tartja, és tekintetbe veszi élete horizontális és vertikális dimenzióját egyaránt.

A horizontális dimenzió az embert mint természete szerint társas lényt határozza meg. Reflektálva önmagára és közösségi létére olyan értékek felismerésére jut, amelyeket magához méltónak, kívánatosnak, sőt szükségesnek tart, mind egyéni, mind közösségi életére nézve, olyannyira, hogy azokat a saját természete megtagadása nélkül fel nem áldozhatja. Ilyen értékek a jóság, a bizalom, az igazmondás, a hűség, a becsületesség, az igazságosság és az embertársakkal való szolidaritás.

Ezek az erkölcsi értékek, amelyek az ember és a közösség éltető és rendező erői, az emberi lét legmélyebb rétegeiben gyökereznek. Térben és időben változhatnak ugyan, de lényegükben maradandó természetűek, miként az emberi természet maga. Nem létezett és nem is létezik a világon sehol olyan emberi közösség, bármennyire primitív legyen is, amely nem ismerné ezeket a természetes erkölcsi értékeket, és ne tenne különbséget a jó és a rossz között.

Ez az emberi valóságra épülő természetes (horizontális) erkölcs a hit fényében világosabbá válik, megerősödik, vertikális és eszkatologikus jelleget kap. A szolidaritás szeretetté válik, egészen az önfeláldozásig. A végtelen jóság, igazságosság és szépség maga az élő Isten, az ember pedig az ő képmása. A vertikális dimenzió nem lehet ellentétben a horizontális dimenzióval, mert ez is az Isten által teremtett emberi természetre, az ember Hozzá való viszonyára épül.

A gazdálkodó ember általában idegenkedik minden bölcséleti vagy teológiai megfontolástól, ami emberileg érthető is. Meg van győződve arról, hogy az eszmélődés nem sokat ér, csak a cselekvés termékeny. A vállalkozó, az iparos, a kereskedő és pénzember „realista”. Az olyan gazdaság, amelyből hiányzik az erkölcsnek még a fogalma is, erre mintegy rákényszeríti. Annak, aki napról-napra az anyagi javak előállításával és értékesítésével foglalkozik, a valóság talaján kell állnia.

A gazdálkodó realizmusát az anyagok átformálása és kezelése határozza meg. Realizmusa erre és nem többre vonatkozik. Ha az erre vonatkozó képességét olyan létezők

vonatkozásában is érvényesíteni akarja, amelyekre nincs megfelelő képessége, vállalkozása sikertelen. A teljes valóságot, amelynek az anyag csak egyik alkatrésze, nem lehet egyszerűen „kezelni”. Ilyen valóság az ember és a társadalom, amely nem érthető meg erkölcsi, szociális és politikai problémáitól függetlenül, pusztán gazdasági tevékenysége alapján. Az igazi realizmus arra irányul, hogy a gazdasági cselekvést beállítsuk a teljes emberi és társadalmi valóságba.

A gazdálkodás az emberi szükségletek és igények kielégítésére irányuló tevékenység, az emberi élet igen jelentős, de csak egyik dimenziója. Ha az embert csupán termelőnek és fogyasztónak tekintjük, megcsonkítjuk. Az anyagi javak halmozása nem elégíti ki és nem boldogítja.

A tudomány és a technika képtelen arra, hogy az embert kiemelje a szolgaságból. A gazdasági elmaradottság nyomorúságra vezet, de a túlfejlettség is ellentétes lehet az igazi jóléttel és boldogulással, mert a pénz és a hatalom szolgaságba hajthatja az embert.

A gazdálkodás feltételezi az erkölcsi rendet, és azt etikai tartalom nélkül csak az képzelheti el, aki sem a gazdálkodás, sem az erkölcs fogalmával nincs tisztában.

A különböző termelési tényezők harmonikus együttműködése nélkül lehetetlen a javak és szolgáltatások előállítását. Az együttműködés feltételezi az egyetértést, a kölcsönös bizalmat és a felelősségvállalást. A vállalat nemcsak anyagi javakat termel. A mindennapi közös munka emberi kapcsolatokat hoz létre, amelyek hatása megmutatkozik a termékek előállításában is.

A csereforgalom alapját sem csak az önérdek képezi, hanem a kölcsönös bizalom. A hitel (credit, credere, hinni) nélkülözhetetlen a gazdasági életben. Hazugságra és csalásra nem épülhet ésszerű és célszerű gazdasági tevékenység. Becsületesség a legjobb reklám. A piaci felek érdekét is ez szolgálja a legjobban. Az ügyeskedő, a csaló pillanatnyilag kielégülhet, de hamarosan kiesik a gazdasági körforgásból.

A keresztény világban évszázadokon át, legalábbis elvben, egyetértés uralkodott az ember egyéni és közösségi életét meghatározó erkölcsi értékek tekintetében. Ezek alapján határozták meg, hogy mi a jó, a helyes és megengedett, és mi a rossz, a helytelen és tilos a gazdasági tevékenységben is.

Ezt az egyetértést ma hiába keressük. Korunk erkölcsi értékelése bizonytalanná és kérdésessé vált. A közgazdaságtan művelői, a javak termelői és a gazdasági élet irányítói általában elzárkóznak minden erkölcsi megfontolástól. Közben nemcsak Amerikában, hanem Európában is gomba módra szaporodnak az „üzleti etika” tanszékei... De ne legyünk naivak! A szépen hangzó szavak háttérben sokszor utilitarista megfontolások állnak a gazdasági hatékonyság növelésére.

Az Egyház világosan látja, hogy a társadalmi és gazdasági élet megújítása feltételezi az erkölcsi megújulást.

„Enélkül a megújulás nélkül – írta XI. Pius pápa – minden próbálkozásunk semmibe hullik, a házunk nem kősziklára, hanem futóhomokra épül. (...) Mit használ, ha az ember megtanulja a kemény gazdasági törvényszerűségeket, ha a zabolátlan, piszkos kalmárszellem, a pénz utáni hajsza arra ragadtatja, hogy – bár hallja az Úr szavait – mindenben az ellenkezőjét tegye” (QA 127, 131).

A kereslet és a kínálat két döntő jelentőségű tényezője a közgazdaságnak. Amiként a termelés, úgy a fogyasztás etikája is különös jelentőséget kap. Az ún. jóléti társadalmat nagyarányú fogyasztói törekvés jellemzi. Az államot is olyan intézménynek tekintik, amely minden szolgáltatást finanszíroz, és a lehető legkevesebb adót vet ki. Miközben az önzés különböző formái egyre inkább terjednek, a személyi felelősség és a szolidaritás tudata gyengül. Az életstílus nem a létre, hanem a birtoklásra irányul:

„Az ember többet akar, de nem azért, hogy jobb legyen, hanem hogy az életet élvezhesse. Ezért fontos olyan életvitel felépítése, amelyben a valóság, a szépség, a jó utáni vágy és a

másokkal való együttműködés minden egyes résztvevő közös növekedését eredményezi, a fogyasztás, a tevékenység és a beruházás döntéseit meghatározza” (CA 36).

Miután a nyugati világ nagyban elanyagiasodott, egyre több ember meghasonlik önmagával és a társadalommal, testileg-lelkileg lerongyolódik, és pusztulásába rohan. Minden anyagi jólét ellenére a gazdaságilag fejlett országokban is váratlanul súlyos problémák merültek fel: cinizmus, nihilizmus, elmagányosodás, kábítószeres, gyermekprostitúció, öngyilkosság és a banditizmus különböző formái. Megoldást csakis az erkölcsi megújulás hozhat. Minden más önbecsapás.

Ami a volt szocialista országokat illeti, évtizedeken át generációk meghatározó élethelyzetévé vált a rettegés, a hazugság, az ügyeskedés és a lopás, a „túlélés” érdekében. A lopás szinte természetes volt, „kárpoztás” a kisajátított javakért és a meg nem fizetett fizikai vagy szellemi munkáért.

Az évtizedes hazugságélményből következően ezeket az országokat jellemzi az értékrelativizmus és a nihilizmus. Magyarországon sem a gazdasági problémák a legnagyobbak, hanem az erkölcsi válság. A válság kezelésére szerencsére az ország minden részén terjedőben vannak az erkölcsi értékek alapján szerveződő csoportok is.

II. János Pál pápa írja:

„Nagy erőfeszítést kell tenni a kommunizmust levetkőzött államok erkölcsi és gazdasági talpraállítására érdekében. Régóta eltorzultak a legalapvetőbb gazdasági kapcsolatok, és kihaltak a gazdasági élethez tartozó erények, mint az igazmondás, a megbízhatóság és a szorgalom. Türelmes anyagi és erkölcsi újjáépítésre van szükség” (CA 27).

A Magyar Katolikus Püspöki Kar is világosan látja, hogy az elmúlt évtizedek súlyos károkat okoztak népünk testi-lelki egészségében. Sokakban megtépázták az eszmények és az értékek rendjét. A közerkölcsök megromlása, a korrupció, a politikai hatalommal való önző visszaélés, egyesek tisztességtelen meggazdagodása súlyos teherként nehezedik az országra.

Megcsappant az élet tisztelete. A lakosság számottevő része egészségtelen, önpusztító és embertelen életmódba kényszerült, és csak magával törődik. Romlott az élet minősége nemcsak anyagiakban, hanem a kulturális és morális értékek tekintetében is.

A megújulás előfeltétele, hogy Isten előtt megvizsgálva a lelkiismeretünket, számot vessünk magunkkal, és felülvizsgáljuk eszményeinket, s ahol szükséges, változtassunk magatartásunkon, szemléletünkön vagy torzult értékrendszerünkön (Vö. MKPK 80-83).

Az Egyház állandóan követelte, hogy az erkölcs mércéjével mérjük a technikai vívmányokat. A technikának eszköznek kell lennie az ember szolgálatában és nem fordítva, hogy tönkre ne tegye. Sokszor szemére vetették az Egyháznak, hogy a haladás kerékkötője, miközben a történelem igazolta tanítását.

A német író, *Novalis* (Friedrich von Hardenberg, 1772–1801) csaknem kétszáz évvel ezelőtt leírt szavai ma is érvényesek:

„Ha az emberek egyetlen lépést akarnak tenni abba az irányba, hogy az organizáció és a technika segítségével uralkodjanak a külső természet felett, akkor három lépést kell tenniük befelé az erkölcsi elmélyülés irányába.” (Die Christenheit oder Europa, 1799.)

V. Korunk szociális problémái

A társadalmi és gazdasági rend emberi alkotás, nem fizikai törvények által irányított gépezet, és ezért magán viseli az emberi lét tökéletlenségeit, amelyek legfőbb okát az Egyház az eredeti bűnben látja. Erről szólni napjainkban idejétmúltak látszik.

Számos elmélet létezik, amely szerint a rossz az emberiség történelmében nem több, mint egy változó tényező. Egyszer felbukkan, utána éppúgy el is tűnik, hála a folytonos társadalmi és gazdasági fejlődésnek. Az ember alapjában véve jó, és a minden kényszer alól való felszabadulás az egész emberiséget az egyetemes világbéke állapotába vezeti...

Szép elmélet, de nem felel meg az emberi valóságnak. A bűn következménye, a veszekedés, a gyűlölködés, az öldöklés, a rablás, a háborúskodás és a kegyetlenkedés ezernyi formája századokon át megmaradt egészen napjainkig. A gonoszság nem tűnt el, csak más formákat és méreteket öltött a pusztító fegyverek tökéletesítése által. Hogy mit tulajdoníthatunk a történelemben működő Gonosznak és mit az emberi gonoszságnak, az a gonoszság misztériuma. A búzával együtt növekszik a konkoly a végső aratásig.

A Gonosz működése szinte napról-napra tapasztalható. Életünk tele van meghökkentő gonoszsággal. Nincs vérengző vadállat, amely olyan kegyetlenségre képes, mint az ember. Különösen megnyilvánul ez a sátáni gonoszság a hit, az erkölcsi tisztaság és az Egyház ellen. Tudjuk, hogy végül is Krisztus győzedelmeskedik: „*A világban üldözést szenvedtek, de biztatok, én legyőztem a világot*” (Jn 16, 33).

Az erkölcsi rend egyetlen szilárd alapja Isten. Nélküle a tudomány és a technika világméretű szörnyűségekre sodorja az egész emberiséget. Ez a mi világunk, amely súlyos és nagy problémák és bajok terhe alatt nyög, a szenvedélyek és zavarok viharai tépázzák, de mégis ez az a világ, amelyben Jézus tanítványai előtt tág tér nyílik a keresztény tanúságtételre.

A gazdasági liberalizmus a múlt század óta kétségkívül megsokszorozta az anyagi javak termelését. A munka és a termelt javak elosztását azonban a piaci mechanizmusok törvényeinek vetette alá, és ez égbekiáltó igazságtalanságokhoz vezetett. Mindez nemcsak a 19. századi gazdasági liberalizmus szomorú ténye. A világ sok részén *ma* is ez a helyzet. Nem véletlen, hogy a multinacionális vállalatok előszeretettel telepednek le az olyan országokban, ahol a munkabérek alacsonyok, és a szociális viszonyok nagyjából hasonlítanak a múlt században az európai országokban uralkodó állapotokhoz.

Másutt, ahol a föld még mindig a gazdasági élet meghatározó tényezője, a földműves lakosság csaknem rabszolgasorsban sínylődik, és ki van szolgáltatva a földbirtokosok kénye-kedvének. Itt is igazságtalan kizsákmányolásról van szó *ma* is, úgy mint a RN idején.

A Nemzetközi Munkahivatal legújabb (1996) becslése szerint szerte a világon 250 millió 5-14 éves gyermeket foglalkoztatnak fillérekért a különböző üzemekben vagy pedig áldozatai a prostitúciónak. Mindennek magyarázatát a féktelen nyereségvágyban, a megfelelő törvényhozás, a közoktatás hiányában és a munkás családot nyomorúságában kell keresnünk.

„*A szociális kérdés – írta VI. Pál pápa – világméretű problémává vált*” (PP 3).

Egy-egy régió vagy országon belül nem vizsgálható elszigetelten, mert olyan tényezőktől is függ, amelyek túllépik az egyes tartományok és országok kereteit. A világméretű kölcsönhatás a fejlődés fogalmában is jelentős változást hozott. A fejlődés nem szorítkozhat pusztán az anyagi javak és szolgáltatások növelésére. Figyelembe kell venni az emberek jogos szellemi, kulturális és társadalmi igényeit is.

A szociális kérdés jellegzetessége *ma* az is, hogy méreteiben és mélységében kiterjed nemcsak egy-egy társadalmi rétegre, miként XIII. Leó pápa korában a munkásosztályra, hanem az egész emberiségre. Amíg az akkori igazságtalanságok bizonyos formái *ma* is

tovább élnek, újabb súlyos szociális problémák merülnek fel: munkanélküliség, éhínség, a természet mértéktelen kizsákmányolása, a nyersanyagok és erőforrások pocsékolása, a fejlődő népek népesedési dinamikájának erőszakos megfékezése stb.

II. János Pál pápa külön figyelmet szentelt a szegény népek eladósodása problémájának (Vö. SRS 19). 1991-ben visszatért ugyanerre a kérdésre.

Azok a hitelek, amelyeket a gazdag országok, főleg a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap éveken át a szegény országok kulturális és gazdasági fejlődésének elősegítésére folyósított, a valóságban a fejlődés kerékkötőivé váltak. Ezek az országok ugyanis a termékeik kiviteléből származó jövedelmüket a hitelek kamatainak törlesztésére kénytelenek fordítani. Nagyon is megfontolandó a pápa álláspontja ebben a súlyos, hazánkat is érintő kérdésben:

„Az az elv, hogy az adósságot vissza kell fizetni, természetesen igaz, de nem szabad adósságviszafizetést kérni és követelni akkor, amikor az valójában olyan természetű politikai választást jelent, amely az egész népet éhezésbe és reménytelenségbe taszítja. Meg kell találni a könnyítési módokat, az adósság elengedésének vagy átütemezésének a módzatait, amelyek összhangban állnak a fennmaradásért és a fejlődésért küzdő népek alapvető jogaival” (CA 35).

A pápa foglalkozik az elidegenedés problémájával is. A marxizmus az elidegenedést a tőkés termelési és tulajdonviszonyokból vezeti le, vagyis materialista értelemben fogja fel. A kollektív társadalmi és gazdasági rendszerben sem szűnt meg az elidegenedés, hanem még inkább fokozódott, kiegészült a javak hiányával és az egész gazdaság eredménytelenségével.

Közben nyilvánvaló az is, hogy az elidegenedés a nyugati társadalmakban is létezik. Alapja az élet igazi értelmének elvesztése. Az embereket egy hamis és felületes igénykielégítés hálójába sodorja a tömegtájékoztató eszközök manipulációja, amely a valóságos életszükségletek és igények tárgyilagos vizsgálata helyett akadályozza az embert személyisége hiteles megélésében. Az elidegenedés elemzése a pápát a következő következtetéshez vezeti:

„Az ember elidegenedik, amikor nem hajlandó túllépni önmagán, és megélni az önátadást, amikor elutasítja a hiteles közösség kialakítását, amely végső célként Istenre irányul. A társadalom elidegenedik, ha a társadalmi berendezkedés, a termelés és a fogyasztás formái megnehezítik az önátadás megvalósítását és az emberek közötti szolidaritás kialakulását” (CA 41).

A mai gazdasági rendszerben hiányoznak az olyan ismérvek, amelyek segítenék az embereket a valódi emberi szükségletek és a személyiség kifejlődését akadályozó, divatos igények közti helyes megkülönböztetésben.

A fogyasztói társadalom kirívó fogyatékosága a kábítószeres és a pornográfia terjedése, ami a társadalmi rendszer súlyos zavarának a jele.

A szabadpiaci rendszerrel, a féktelen nyereségvágygal való romboló visszaélés ez, amellyel kihasználják a gyengék törékenységét és lelki ürességét, amelyet a rendszer maga hozott létre.

Az *ökológiai* rendellenességek is súlyos gondot okoznak. A környezet esztelen rombolása mögött az a sajnálatos tévedés áll, hogy az ember önkényesen rendelkezik a földdel, tekintet nélkül a Teremtő akaratára. Az ember nem korlátlan ura a földnek és nem tehet vele azt, amit akar. A föld Isten tulajdona. Az ember sáfárkodásra kapta, hogy művelje, gondozza, őrizze és felhasználja a földi és örök élete szolgálatára (Vö. Ter 2, 15. 9, 3.).

A fogyasztói társadalom hulladékot termel, pocsékol és nem törődik azzal, hogy az eldobott holmi a szegényeknek még használható lenne. A reklám hatására mindig mást és többet kíván, mint amije van, miközben a legnemesebb vágyai talán teljesen elfojtódnak.

Korunk egyik legnagyobb igazságtalansága, hogy kevesen sokat birtokolnak, míg az emberek tömegei éheznek. A városainkban egymás mellett él a fényűzés és a nyomor. Egy

kisebbség kezében lévő gazdasági hatalom nagyban befolyásolja a politikai vezetést is, amíg a tömegek embertelen körülmények között élnek.

A fejlett országok alig egymilliárd lakosa élvezi és pocsékolja a világ javainak kétharmadát, míg a négymilliárdnak csak egyharmada áll a rendelkezésére. Az ilyen körülmények között el sem képzelhető, hogy a jelenlegi gazdasági vilárendszerben a fejlődő népek életszínvonala valaha is elérje a gazdag országokét. A technológiai, technikai és gazdasági fejlődés lehetővé tenné az égbekiáltó nyomor megszüntetését vagy legalábbis jelentős enyhítését, ha a gazdálkodás természetes célját, vagyis a szükségletek kielégítését és nem a haszon maximalizálását tartanák szem előtt.

Egyre súlyosabb gondot jelent a természet mértéktelen kizsákmányolása és rombolása, a nyersanyagok és az erőforrások pocsékolása. Ezenfelül a légszennyeződés rontja az ember természetes életterét, és új betegségek forrásává válik. A mezőgazdaság túlhajtott kemizálása tönkreteszi az ember egyik legfőbb életszükségletét, az ivóvizet, és veszélyezteti a halászatot és az állattenyésztést egyaránt. Az ipari és háztartási hulladék kezelése egyre súlyosabb problémát jelent, főleg a fejlett országokban.

Vannak, akik úgy látják, hogy az emberiség az öncsonkítás és önpusztítás logikájának rabja lett. A féktelen, világméretű pénz- és csereforgalom, a kegyetlen harc a nyersanyagokért és az energiahordozókért, a zabolátlan szabad verseny, a genetikai manipuláció stb. tönkreteszi nemcsak a természetet, hanem magát az embert is. Mozzgóerő a pénz- és hatalomvágy, törvény a darwini „természetes kiválasztódás”: az erősebb győz, a gyöngébb elpusztul.

A szegény népek fejlődésébe vetett remények, minden dicséretes erőfeszítés ellenére sem valósultak meg. A világ sok részén az emberek tömegei a nyomor súlya alatt görnyednek. A fejlett Észak és az elmaradt Dél közti szakadék még inkább elmélyült, miközben a fejlődésben elmaradt országokban is nem ritkán tapasztalhatjuk az önzést és a gazdagság fitogtatását.

Az írástudatlanság lehetetlenné teszi a megfelelő képzést, míg az igazságtalanság különböző formái világosan megmutatkoznak: jogfosztottság gazdasági, társadalmi, sőt még vallási téren is, kizsákmányolás, mindenféle hátrányos megkülönböztetés, az alkotószellem megbénítása, a bürokrácia túltengése és az emberi jogok gyakorlásának a megakadályozása.

II. János Pál pápa ezt a helyzetet a következő okokkal magyarázza:

– Súlyos mulasztások és visszaélések a gazdasági és politikai hatalom birtokosai részéről magukban a fejlődő államokban.

– A fejlett országok által nyújtott támogatások hiányosságai.

– Olyan pénzügyi mechanizmusok, amelyek az egyesek gazdagságát növelik, míg a tömegek szegénységét fokozzák.

Ezeket a mechanizmusokat, amelyek a valóságban nem is azok, hiszen az emberektől függenek, felül kell vizsgálni. Ha a kölcsönös összefüggésekből kikapcsoljuk az erkölcsi követelményeket, a leggyengébbeket súlyos veszélybe juttatjuk, sőt a kölcsönös függésnél fogva a gazdag országokban is negatív eredményekre jutunk (Vö. SRS 12-18).

Korunk pozitív vonásaihoz sorolhatjuk, hogy egyre több emberben tudatosul a rendelkezésre álló nyersanyagok és erőforrások korlátozott volta, és felébred a természet megőrzésére, valamint a környezetszennyeződés megakadályozására irányuló törekvés. Egymás után jelennek meg tudományos jelentések az erdőirtás, az erózió, a sivatagosodás, a légköri zavarok és a nyersanyagokkal való rablógazdálkodás súlyos következményeiről. Az emberiség történelmében először tudatosul a meggyőződés, hogy a kultúra és a gazdaság áldásait ki lehet és ki kell terjeszteni az egész emberiség nagy családjára is.

Az *informatika* rohamos fejlődése a múlt században megindult ipari forradalom legújabb fázisa. A tömegtájékoztatási eszközöknek számos pozitív hatása lehet. Legyőzik a távolságot és kapcsolatot teremtenek a világ népei között. Veszéllyel is járnak a kultúra eltömegesítését

illetően, amely révén az emberiség útja egy óriási kapitalista világvárosba vezetne: mindenütt ugyanaz a tudomány és ugyanaz a technika, ugyanazok a mítoszok és sóvárgások a lehető legnagyobb anyagi jólét után...

A tömegtájékoztató eszközök tulajdonosait és irányítóit súlyos felelősség terheli a tájékoztatás hitelességét, az általuk felkeltett igények és azok népszerűsítését illetően.

Korunk két súlyos gondjával külön is kívánunk foglalkozni: A munkanélküliséggel és a népesedés kérdésével.

1. A munkanélküliség

A munkanélküliség az egyik legsúlyosabb baj, ami az embert érheti. A munka lehetővé teszi az emberhez méltó életet. A munkajövedelem révén bejuthatunk a javak és a szolgáltatások piacára, biztosíthatjuk önmagunknak és családjunknak a tisztas életfenntartást. Ezenfelül a munka lehetőséget nyújt fizikai és szellemi képességeink tökéletesítésére, és arra is, hogy másokkal együttműködve a társadalom javára, felülmúljuk önzésünket, felemelkedjünk a szellemiség és az erkölcs magaslatára.

Ezzel szemben a munkanélküliség kérdésessé teszi magunk és családjunk létét, és a társadalom életéből való kiszakadás, a marginalitás veszélyével jár olyannyira, hogy emberségünkben sérülünk meg, és testileg-lelkileg lerongyolódunk. Az alkoholizmus jórészt ennek súlyos következménye. A szegény ember kábítószere az alkohol. Nem csoda, hogy századunk elején Európa egyes országaiban a szocialisták követelésére tiltották be a bor és az erős italok kocsmái kimerését.

Az Európai Unió országaiban a munkanélkülieknek csaknem a fele több mint egy éve munkanélküli. A felmérések szerint ezek egészségi állapota egyre rosszabb, és a halálozási arányszáma általában 50%-al magasabb, mint a hasonló életkorú aktív dolgozóké.

A neoklasszikus liberális gazdasági elmélet szerint a munkanélküliség átmeneti jelenség, amelynek oka a gazdasági egyensúly időleges megbomlása. Ez az egyensúly, hála a munkapiac mechanizmusának, hamarosan helyreáll. Ha ugyanis túlságosan nagy a munkaerő-kínálat, a piac maga gondoskodik arról, hogy a munkabérek csökkenjenek, és a munkaerő-kínálat és kereslet között új egyensúlyi állapot álljon elő. Mindenki, aki akar, dolgozhat, ha a bére alacsonyabb is lesz.

Lehetőnek tartják a munkanélküliség önkéntes formáját is. Ez akkor áll elő, amikor a dolgozók nincsenek megelégedve munkaviszonyaikkal, és újabb lehetőségek után néznek. Véleményük szerint tartós munkanélküliség csak akkor áll elő, amikor a munkavállalók túlságosan is nagy bérkövetelésekkel lépnek fel, és ezzel önmagukat zárják ki a munkapiacról. Ugyanez történhet akkor is, amikor a piactól idegen tényezők (pl. szakszervezetek, államhatalom stb.) lehetetlenné teszik a bérek kialakulását a munkapiac mechanizmusának megfelelően. Korunk egyik neves közgazdásza, *F. A. Hayek* (1899–1992) szükségesnek tartotta, hogy a munkabérek állandóan alkalmazkodjanak a munkaerőpiac keresletéhez és kínálatához.

A szabadpiaci gazdaságban a kereslet és kínálat törvényszerűségeit nem hagyhatjuk figyelmen kívül a munkaerőt illetően sem. A munkaerő azonban nem közönséges árucikk, mert nem választható el az ember személyiségétől. Akár fizikai, akár szellemi munkáról van szó, az ember személyisége mintegy megtárgyasul alkotásában. A személyi érték nem azonosítható az anyagi javakkal, azok kínálatával és keresletével. A munkaerő és a munkabér nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi kérdés is.

A munkanélküliség komplex jelenség. A szabadpiaci gazdaságban létezik először is az ún. *frikciós munkanélküliség*, amely az aktív lakosságnak kb. 5%-át érinti. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy a gazdaság állapota nem sztatikus, hanem dinamikus, állandó mozgásban lévő tényezők együttese. Ez a munkanélküliség természetesnek mondható és

elkerülhetetlen. Manapság sajnos nemcsak erről van szó. A legtöbb európai országban a munkanélküliek arányszáma jóval az 5% fölött van.²

A főprobléma az ún. *strukturális munkanélküliség*, aminek több oka lehet. Így pl. a kiöregedett és versenyképtelenné vált üzemek felszámolása, új termékek és technikák bevezetése, amelyek munkaerő felesleget idéznek elő, és mintegy kiteszítják a megfelelő szakképzéssel nem rendelkező munkavállalókat.

Ugyancsak mélyreható strukturális változást jelent az ipargazdaság átmenete a szolgáltatások gazdaságába. Az ipargazdaság megmarad ugyan, de anyagigényessége és a fizikai munka jelentősége csökken. Egyre inkább a szellemi tőke, a szakképzettség kerül az előtérbe. Azelőtt egy ország és egy vállalat kapacitását és termelékenységét tonnákban lehetett mérni. Ez a mennyiségi szemlélet volt a szocialista-kommunista rendszer bukásának egyik főoka.

A bölcséleti materializmus természetes következménye volt a mennyiségekben való gondolkodás. Ez a magyarázata annak is, hogy a rendszer teoretikusai a szolgáltatásoknak nem tulajdonítottak többletértéket, és a szellemi munkát nem tekintették produktívnak.

Az *automatizáció* szintén csökkenti a foglalkoztatást, de újabb munkalehetőséget is teremt. Nyugaton először az iparvállalatok automatizáltak, utána ez a folyamat egyre inkább a szolgáltatásokban is jelentős szerepet kezdett betölteni. Ezzel csökkentek a vállalatok termelési költségei, és az ügyfeleknek is jobb és gyorsabb szolgáltatást tudtak biztosítani.

Tudjuk, hogy ez már a múlt században is így volt az egyre tökéletesedő gépek bevezetésével. A felbőszített munkások rombolni kezdték Angliában és Belgiumban a szövőgépeket, de a gépesítési folyamat megállíthatatlan volt. Gyerekkoromban magam is tanúja voltam annak, hogy az aratómunkások kaszával mentek a földesúrnak, mert beállította az aratógépet.

Miként a technikai fejlődés, úgy az automatizáció is visszafordíthatatlan. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy csak rövid távon csökkenti a foglalkoztatást. Azokban az országokban, amelyekben legnagyobb fokú az automatizáció (Japán és U. S. A.), legalacsonyabb a munkanélküliségi ráta.

Az *informatika*, az ipari forradalom legújabb fázisa, kezdetben ugyancsak csökkentette a munkalehetőséget. Ma azonban növeli azt, és új lehetőségeket teremt. Amerikában a számítógépes házi és távolsági munka 1994-ben 17,8 millió embert foglalkoztatott, az Európai Unió országaiban pedig 1,3 milliót.

A munkanélküliség okai között ugyancsak szerepet játszik a világgazdaság átrendeződése. Ez az utolsó két évtizedben egyre inkább megmutatkozott. A közgazdaság nemzetközivé válik, és egyetlen ország sem rendelkezhet be autarkiára. A pénz, a technológia, a javak és szolgáltatások termelése és csereforgalma nem ismer határokat. A vállalatok egyre inkább egy világot átfogó hálózat alkatrészeivé válnak, és előszeretettel telepednek át az alacsony bérű országokba, ahol élvezhetik az ún. komparatív előnyöket. Gondoljunk itt főleg az autóiparra.

Az egyes fejlődő országok gazdasági versenyképessége egyre inkább növekszik. Egy-két dinamikusan fejlődő ázsiai állam (Dél-Korea, Malájzia, Szingapúr, Tajwan és Thaiföld) máris a világgazdaság kulcsszereplőjévé vált. A nemzetközi vállalatok által importált technológia, minőségi termelés és az alacsony munkaköltség ezekben az országokban még együtt jár.

² Az Európai Unió országaiban 1996-ban a munkanélküliségi ráta átlaga 10,8% volt. A nemzetközi összehasonlítás céljából standardizált munkanélküliségi ráta a kis országokban: Ausztria 4%, Belgium 9,9%, Dánia 5,5%, Hollandia 6,4% és Portugália 7,1%.

A jelen helyzetben tarthatatlannak látszik, hogy Európában a szakképzést nem igénylő rutin munka költségei összehasonlíthatatlanul magasabbak ugyanakkor, amikor a munka termelékenysége csaknem ugyanaz.

A fejlődő országok negatív hatását az európai államok foglalkoztatására nem szabad eltúloznunk. Részesedésük az Európai Unió behozatalában alig 15%. Ezenfelül tudnunk kell azt is, hogy a fejlődő országok az infrastruktúrájuk és az iparuk felépítésében igénylik a nyugati államok közreműködését. Közben világosan kell látnunk, hogy az egész közgazdaság világméretű átrendeződésének vagyunk a tanúi, és ez visszahat a foglalkoztatási lehetőségeinkre is.

II. János Pál pápa is rámutatott a munkanélküliség egyik legfőbb okára: A rohamos technikai fejlődés és a fogyasztói szokások szüntelen változása következtében a hagyományos szakértelem gyorsan leértékelődik. Folyamatos átképzésre és alkalmazkodásra van szükség, amelyre sokan már nem képesek, és így kiesnek a termelési folyamatból, sőt talán a társadalom életéből is (Vö. CA 33).

A munkanélküliek és családjuk megélhetésének biztosítása olyan kötelezettség, amely az erkölcsi rend erre vonatkozó alapelvéből származik: a javak közös használatának az elvéből és az élet fenntartásához való jogból. A munkanélküliség veszedelmének elhárítása, a pápa véleménye szerint, főleg a közhatalom feladata, de nem korlátozódik kizárólag annak tevékenységére. Olyan kapcsolatrendszer kell kiépíteni, amelynek keretein belül helyet kap az egyesek, a szabad társulások és a munkaközpontok ezen irányú tevékenysége (Vö. LE 81-85). A szolidaritás és a szubszidiaritás elve itt is érvényes.

A közhatalomnak olyan gazdaságpolitikát kell követnie, amely a kínálat és a kereslet viszonylagos egyensúlyára törekszik. A kínálat és a kereslet két organikusan összefüggő tényezője a közgazdaságnak, és kölcsönösen kiegészíti egymást. A termelés és ezzel a kínálat ösztönzése nem vezet eredményre, ha azt nem követi a kereslet.

A szocialista gazdaságban axióma volt, hogy a kereslet alkalmazkodik a termelésben kialakult keretekhez. A szabadpiaci gazdaságban pontosan fordított a helyzet. A kereslet visszaszorítása a lakosság terhei mértéktelen fokozásával akadályozza a közgazdaság dinamikus fejlődését.

Ami a munkanélküliség kezelését illeti, a nyugati országokban két látásmódot fedezhetünk fel.

A pesszimisták úgy látják, hogy a munkatermelékenység az új technológiák és technikák hatására annyira növekszik, hogy rövidesen az aktív lakosság fele is elég lesz a szükséges javak és szolgáltatások előállításához, a másik fele, főleg a képzetlenek, örök munkanélküligre lesznek kárhoztatva. Szerintük a megoldás csak a következőkben található: a munkaidő csökkentése a rendelkezésre álló munkamennyiség felosztására, a kordedvezményes nyugdíjazás és nők visszatérése a háztartásba.

Az optimisták álláspontja más. Az emberi igények végtelenek. A lakosság jelentős részének még a szükségletei sincsenek teljesen kielégítve. Mindig van munka mindenki számára, aki dolgozni akar. A munkanélküliség problémáját megoldhatjuk a munkatermelékenység további fokozásával, a munkával kapcsolatos szociális terhek csökkentésével, és azzal, hogy nagyobb figyelmet szentelünk a szolgáltatások szektorának, ahol mindig nagy a munkaerő-kereslet.

A munkanélküliség kezelésében nem építhetünk illúziókra. Számolnunk kell először is azzal, hogy a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás között nem automatikus a kapcsolat. Ha egy ország évi termelése átlagban 4-5 %-kal növekszik, biztosan emelkedik a foglalkoztatás, de nem a gazdasági növekedés mértékében. Ennek magyarázatát abban találjuk, hogy a növekedés egy része új befektetéseket szolgál, és hogy a munkanélküliek

jelentős hányada szakképzetlen vagy pedig nem rendelkezik megfelelő képzettséggel, és így a munkába állításuk költségekkel jár.³

A munkanélküliség gazdaságilag és szociálisan elfogadható méretekbe való visszaszorítása a gazdasági növekedésen kívül feltételezi az aktív lakosság állandó képzését. A munkanélküliek számára is kötelezővé kell ezt tenni. A munkanélküliek egy része már képtelen a továbbképzésre. Számukra is maradnak lehetőségek a szoció-profit szektorban. Munkájukkal legalább a szociális létminimumot biztosíthatják maguknak. Foglalkoztatásuk feltételezi a kimondottan termelő szektorokban dolgozóknak a szolidaritását.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a munkanélküliség súlyos problémája nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi-szellemi is. „Catharsis”, amely arra készítet minket, hogy revíziónak vessük alá eddigi felfogásunkat, életvitelünket, önző és anyagi magatartásunkat a szolidaritás és a keresztény szeretet szellemében, és így keressük a megfelelő megoldásokat.

A munkanélküliség problémája megoldására számtalan javaslat és próbálkozás történt az utolsó két évtizedben a nyugati országokban. A legjelentősebbeket az alábbiakban igyekszünk ismertetni.

A munkaidő-csökkentés gondolata abból a megfontolásból indult ki, hogy a rendelkezésre álló munkamennyiség változatlan, és a munkaidő csökkentése lehetővé teszi a munkafelosztást több munkavállaló között. A valóságban ez azonban nem egészen így van. Az általános, valamennyi szektorra és ágazatra kiterjedő munkaidő-csökkentés a munkalehetőség rombolását is okozhatja

A munkavállalók tömege nem homogén. Az egyik része magasan képzett, a másik jól képzett vagy begyakorolt, míg jelentős része iskolázatlan. Az általános munkaidő-csökkentés lehetetlenné tenné a magasan és jól képzettek hasonló képzettséggel rendelkező dolgozókkal való helyettesítését, miközben ezek munkája termeli meg a legnagyobb értéktöbbletet. A rutin munka esetében a munkaidő-csökkentés növeli a foglalkoztatást.

A munkaidő-csökkentés nem lehet általános, de végleges sem. Időlegesen alkalmazható, amikor bizonyos időszakban csökken a termék kereslete. A vállalatnak meg kell őriznie a rugalmasságát, hogy gyorsan reagálhasson a konjunktúra változása nyomán esetleg növekvő keresletre. Ismert, hogy a Volkswagengyár Wolfsburgban 1994-ben ideiglenesen bevezette a négy napos munkahetet. Ezzel elérte, hogy az autópiacon tapasztalt pangás ellenére, a dolgozói elbocsátására nem került sor.

A munkaidő csökkentésének megvannak természetesen a pénzügyi következményei is. Csak akkor növeli a foglalkoztatást, ha az átlagos termelési költség per egység lényegesen nem változik. Erre két lehetőség áll fenn: a munkatermelékenység fokozása vagy a munkaköltség csökkentése, ami a Volkswagen gyár esetében meg is történt. A gyár munkásai a szolidaritás szellemében elfogadták munkabérük 2,5%-os csökkentését.

A munkatermelékenység növekedése persze nem minden. A termékek keresletének is növekednie kell, ami gazdasági pangás időszakában súlyos problémát jelent. A piacgazdaságban előfordulhat az is, hogy a konkurens vállalat a termelékenység növelését nem foglalkoztatás biztosítására vagy növelésére, hanem a termékei árának a csökkentésére használja fel. Előfordulhat az is, hogy a vállalkozó a termelékenység fokozása révén keletkezett többletjövédelmet kénytelen felhasználni a vállalata versenyképességének és jövedelmezőségének a biztosítására.

A rendelkezésre álló munkamennyiség felosztására a félidős munka látszik a legcélravezetőbbnek. Ebben az esetben a munkaköltség arányban áll a végzett munkával, és

³ Belgiumban a kb. 130 000 tartósan munkanélküli 80%-a képzetlen munkás.

így a vállalat számára alig jelent költségtöbbletet. Hollandiában 1996-ban az aktív lakosság 38%-a félidős munkát végzett.

Az utolsó negyven esztendőben a nők tömegesen jelentek meg a társadalmi és gazdasági élet különböző területein, ami az Egyház szociális tanítása szerint is jelentős személyi és társadalmi haladást jelenthet. Ugyanakkor ma az a helyzet, hogy a munkanélküliek nagy többsége, legalábbis a fejlett országokban, nő és képzetlen munkás.

XI. Pius pápa ellenezte a *családanyák* házon kívüli foglalkoztatását. Utódai is szükségesnek tartották az anyai hivatás újraértékelését. Nem arról van szó, hogy kiszorítsuk a nőket a társadalmi és gazdasági élet különböző területeiről, hanem arról, hogy a családanyáknak lehetőséget adjunk arra, hogy nagyobb figyelmet szentelhessenek gyermekeik nevelésére.

Az egyre növekvő fiatalkori bűnözés egyik legfőbb magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a szülők kevés figyelmet és gondot fordítanak gyermekeik nevelésére. Az egész társadalom jelene és jövője szükségessé teszi a családanyák hivatásának újraértékelését és a feladatukkal járó munka megbecsülését. A gyermekeknek szerető gondoskodásra van szükségük, hogy felelős személyiségekké, erkölcsileg és vallásilag érett, kiegyensúlyozott emberekké nevelődjenek.

A nők alkalmazásában el kell kerülni minden hátrányos megkülönböztetést, de tekintettel kell lenni arra a különleges szerepre is, amelyet a család életében és a társadalom felépítésében betöltenek:

„A nő igazi kibontakozása olyan munkaszervezést igényel, hogy az előbbre jutásért ne kelljen a sajátos női mivolta feláldozásával fizetnie, vagy hogy károsodjék a családja, amelyben családanyaként helyettesíthetetlen szerepet tölt be” (LE 91).

A családanyák számára a legmegfelelőbb a félidős munka. A családanyák félidős foglalkoztatása csak akkor lehetséges, amikor a családapja keresete megfelel az Egyház által sürgetett családi bérnek, vagy pedig ha keresetét megfelelő családi pótlékkal egészítik ki. Hollandiában a házon kívül dolgozó nők 67%-a félidős munkát végez, soraikban a munkanélküliség ismeretlen.

A közgazdaságtudomány mindeddig szinte kizárólag az anyagi javak termelésének és szolgáltatásának szentelte figyelmét. Számára a produktív munka legfőbb kritériuma a termelékenység és a jövedelmezőség. Ma a munka fogalmát újra át kell gondolni. Vannak olyan munkák is, amelyek anyagilag nem közvetlenül produktívak, hanem szoció-produktívak, vagyis társadalmilag hasznosak.

A szoció-produktív szektorban sok valós szükséglet és igény ma sincs kielégítve. Bőséges lehetőség adódik a foglalkoztatásra (csökkent munkaképességűekről, öregekről, betegekről és sokgyermekes családokról való gondoskodás, környezetgondozás stb.). Az Európai Unió által 1993 decemberében kiadott Fehér könyv szerint ebben a szektorban az Unió országaiban 3 millió munkahely teremthető. A munkanélküli segélyekkel kapcsolatos évi kiadások egy részét olyan szoció-profit vállalkozások támogatására lehetne fordítani, amelyek a tartósan munkanélkülieknek foglalkoztatást biztosítanak.

2. A népesedési kérdés

T. R. Malthus (1766–1834) ún. népesedési törvénye szerint a népesség szaporodásának állandó tendenciája, hogy nagyobb fokban növekedjék, mint a létfenntartáshoz szükséges javak növekedése. A túlságos népszaporodást megbosszulja a természet maga: fertőző betegségek, éhínség, gyilkosságok, háborúk stb. visszaszorítják a népesség számát a rendelkezésre álló létfenntartási lehetőségek színvonalára. Gondolatait világosan kifejezik következő sorai.

„Aki képtelen arra, hogy a saját munkája révén gondoskodjék magáról és akit a családja sem tud eltartani, annak a világban, ahol már minden hely foglalt, semmi joga sincs az életfenntartásra. Főleg a földön. A természet nagy asztalán nincs számára teríték. A természet kényszeríti arra, hogy tűnjön el” (An Essay on the Principle of Population, 1798).

Tanulmánya először névtelenül jelent meg, és nagy megdöbbenést keltett. A második kiadásban, amely 1803-ban már a saját neve alatt vált ismertté, kissé enyhíti népesedési törvényének természettudományos determinizmusát. Hangsúlyozza az erkölcsi tényezők jelentőségét is a születések szabályozásában. Ellenzi azonban a szegények támogatását célzó törvényhozást, mert ezzel a népszaporodás ütemét nem lassítják, hanem inkább még növelik is.

Később, hogy igazolja népesedési törvényének helyességét, felállította a „föld csökkenő termelékenységének” törvényét, amely szerint a föld megmunkálásának bizonyos fokán a munkabefektetés kisebb terméseredményhez vezet, mint előzőleg.

Súlyosan tévedett, mivel a technikai lehetőségeket változatlanok tekintette. A gazdaságilag fejlett országokban nem az élelmiszerhiány, hanem a mezőgazdaság és az állattenyésztés túltermelése jelent súlyos gazdasági problémát. Miközben a mezőgazdaságban dolgozók aránya az aktív lakosság vonatkozásában a minimálisra csökken, a mezőgazdaság és az állattenyésztés termelékenysége a biológiai kutatás, az új termelési módszerek és a gépesítés hatására állandóan növekszik.

Malthus feltételezte, hogy az emberi munka homogén termelési tényező, ami nem felel meg a valóságnak. A munkaerő nem homogén, hanem sokszínű, és egyre inkább szakosodott. A munka a valóságban nem csökkenő, hanem növekvő megtérülést hoz.

F. A. Hayek véleménye Malthus népesedési törvényéről: „Az a modern gondolat, hogy a népességnövekedés világszerte elszegényedéssel fenyeget, egyszerűen téves.” Szerinte ennek nagyrészt a malthusiánus népességelmélet leegyszerűsítése az oka. Ez az elmélet a maga korában többé-kevésbé észszerű megközelítése volt a problémának, a mai körülmények között azonban irrelevánssá vált.

Ami a népességet illeti, a sűrűbb népesség lehetővé teszi az olyan technikák és technológiák alkalmazását, amelyek egy gyéren lakott területen használhatatlanok. A népességnövekedés előfeltétele mind a gazdasági, mind a kulturális és a társadalmi haladásnak. Általánosan érvényes népesedési törvény nem létezik. Ennek ellenére elgondolásai bizonyos liberális körökben ma is élnek.

Malthus tanulmányát feleletnek szánta *W. Godwin* (Enquiry concerning political justice and its influence on moral and happiness, 1792) és *B. Cornet* (Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain, 1793) írására. Véleményük szerint a néprétegek siralmas helyzete a társadalom igazságtalan berendezkedésének a következménye. A rendelkezésre álló javak és gazdasági lehetőségek megfelelő felhasználásával még nagyobb létszámú népességnek is biztosíthatunk jólétet a földön.

Malthus szerint a népesség sanyarú sorsának semmi köze a társadalmi berendezkedéshez, döntő tényező a népesedési törvény. A társadalmi és gazdasági fejlődés Godwin és Cornet felfogását igazolta. Ennek ellenére mindkettő feledésbe merült, míg Malthus világhírű ember lett...

Mindez nem zárja ki, hogy a föld gazdaságilag elmaradott részein, ahol a születési arányszámok magasak, feszültség állhat fenn a népesség szaporodása és a rendelkezésre álló életfenntartási javak között. Az élelmiszerrel való ellátottság ma korántsem minősül az emberiség legsúlyosabb problémájának. A világ mezőgazdasága, állattenyésztése és élelmiszeripara mai fejlettségi fokán a világ népességének a többszörösét is el tudja látni a szükséges életfenntartási javakkal.

Miért hát a tömeges éhség és az éhhalál földünk egyes részein?

Az ésszerű és célszerű gazdálkodás, amely az életszükségletek kielégítésének alapfeltétele, számos nehézségbe ütközik: kezdetleges földművelés, a termőtalaj romlása az erdőirtás (erózió) következtében, a lakosság városokba való áramlása a vidékek elmaradottsága miatt, az államok politikai berendezkedése, a törzsi ellentétek, a demokrácia hiánya, a vezetők képzetlensége, korrupciója stb. Mindennek nem sok köze van Malthus népesedési törvényéhez.

Ellentmondásokkal teli korunkról igen találó jellemzést ad a II. Vatikáni zsinat: „*Az emberiség még sohasem volt ennyire bővében javaknak, energiaforrásoknak és gazdasági hatalomnak. A föld lakóinak óriási hányada mégis még mindig éhezik, nélkülözések között gyötrődik, és megszámlálhatatlan az analfabéták tömege. Az embereknek még sohasem volt ilyen erős érzékük a szabadság iránt, mint ma, és közben a társadalmi meg a lélektani szolgaság új formái jelentkeznek*” (GS 4).

Aggodalommal figyeli az Egyház a fejlődő országokban egyre erősödő propagandát és kezdeményezéseket a születésszabályozás érdekében. Ezzel aláássák a népek vallási, erkölcsi és kulturális örökségét, fejlődésük alapfeltételeit. A születések visszaszorítására nem egyszer gazdasági kényszert is alkalmaznak, ahelyett hogy a kulturális és társadalmi fejlődés elősegítésével igyekeznének megoldani a problémát.

Nem indokolatlan az a gyanú, hogy a világ gazdag országai a saját demográfiai romlásuk ellensúlyozására a népirtás új formáit (abortusz, sterilizáció, eutanázia) használják fel gazdasági, politikai és katonai fölényük megővésére a következő században is.

XXIII. János pápa részletesen foglalkozik a népességnövekedés problémájával a fejlődő országokban. Ez a növekedés felgyorsult, és az alapvető életszükségleti javak termelése nem tudja követni ezt a növekedést. Ebből egyes szakemberek olyan következtetést vonnak le, hogy a népesség növekedésének gátat kell szabni. A végveszély elkerülésére minden eszközzel szorgalmazni kell a születésszabályozást és a terhesség megszakítását.

A pápa bevallja, hogy nem látja, hogyan lehetne ezt az aránytalanságot megoldani. Az erre vonatkozó elgondolások kétes értékűek, sőt ellentmondásosak. Lehetetlen belőlük komoly következtetéseket levonni. Úgy véli azonban, hogy a Teremtő szinte kimeríthetetlen termékenységét oltott a természetbe, az embereket pedig olyan képességekkel ajándékozta meg, hogy a teremtett dolgokat a saját szükségleteik kielégítésére fordíthassák.

A probléma megoldására tehát, minden bonyolultsága ellenére, nem olyan utakat kell keresni, amelyek sértik az erkölcsi rendet és az emberi élet folytonosságát. A tudományos és műszaki haladás, a tudás és a tapasztalat feljogosít minket arra a reményre, hogy ezt a súlyos gondot is megoldjuk. Az emberéletnél nincs magasabb rendű érték a földön. Keresni kell a nemzetközi összefogás útjait a kérdés optimális megválaszolására (Vö. MM 185-189).

A II. Vatikáni zsinat nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy mind az állami-, mind a magánkezdeményezések tartózkodjanak az olyan megoldásoktól, amelyek ellenkeznek az erkölcsi törvényekkel. Az embernek elidegeníthetetlen joga van a házassághoz és a gyermek nemzéséhez. A szülők megítélésétől függ, hogy hány gyermeket kívánnak a világra hozni. A szülői megítélés feltételezi a helyesen kialakított lelkiismeretet és a felelősségtudatot. Mindenütt javítani kell a nevelési és társadalmi viszonyokat, a vallási és az erkölcsi képzést, valamint a tájékoztatást a születésszabályozás erkölcsileg megengedett módszereiről.

Közben hangsúlyozza azt is, hogy nem egy nép lényegesen javíthatná az életfeltételeit, ha kellő oktatásban részesülve a mezőgazdaság ősi módszereiről új technikákra térne át, kellő okossággal alkalmazva az újat a saját körülményeihez, ha jobb társadalmi rendet vezetne be, és méltányosan felosztaná a földtulajdont (Vö. GS 86-87).

II. János Pál pápa szerint a mesterséges születésszabályozásra irányuló propaganda és tevékenység a demográfiai problémára és annak a megoldására vonatkozó téves felfogáson alapul, súlyos nyomást gyakorol az emberekre, megsérti emberi méltóságukat, a szabadságjogokat, és megmérgezi milliók életét (Vö. CA 39).

Ami a hazánkat illeti, a Magyar Katolikus Püspöki Kar megállapítása megdöbbentő: *„A demográfiai helyzet romlása napjainkban valóban nemzeti létünk katasztrófájával fenyeget”* (MKPK 19).

Az ország lakossága 1981 óta gyorsuló ütemben csaknem félmillióval fogyott. A népesség fogyásában az alacsony élveszületési arány további csökkenése, az idősebb korosztályok magas halálozási aránya és a középkorúak körében is növekvő halálozások játszanak fő szerepet.

Veszedelemesen romlik népünk egészségi állapota. Tartós és igen aggasztó jelenség az öngyilkosság és az alkoholizmus, ami a lelki egészség súlyos károsodását jelenti.

A kilencvenes években a legdrámaibban a depressziós betegek száma növekedett. A szív- és érrendszeri, valamint a daganatos betegségek száma is feltűnően magas. A tbc Magyarországon feltűnően terjed az egészségtelen, hiányos táplálkozás és a rossz higiénikus körülmények miatt.

Ugyancsak súlyos a következő megállapítás:

„Nem rajzolódik ki pénzügyi forrásokkal megfelelően alátámasztott népesedéspolitika, nincs a gazdaság- és társadalompolitikával összehangolt családközpontú, körültekintően reális kormányzati koncepció, sőt még az alapul szolgáló jövőkép is hiányzik” (MKPK 20).

VI. Az egyház és a liberális kapitalizmus

A *liberalizmus* szellemi áramlata a 18. században a fejedelmi abszolutizmus, a gazdasági, társadalmi és vallási megkötöttségek elleni visszahatásként lépett fel, és a francia felvilágosodással indult el világhódító útjára. Gyökerei a 16. és a 17. századi szellemi áramlatokra (humanizmus, reneszánsz, hitújítás, jogbölcselet, természettudományos gondolkodás) nyúlnak vissza. Eszméit és törekvéseit abból a világnézetből merítette, amelyet individualizmusnak nevezünk.

A szabadság fogalma sarkköve a liberalizmusnak. A liberális felfogás szerint az ember önmagának elégséges és független egyén. Ismerete egyetlen forrása a saját értelme (racionalizmus), természete szerint jó (naturalizmus), és ezért korlátlan szabadságot kell neki biztosítani a társadalmi és gazdasági élet minden területén.

A liberalizmus szerint a gazdaság önmagára hagyva működik a legtokeletesebben. A jól felfogott önérdék és a szabadverseny olyan összhangra vezeti az egész közgazdaságot, amely nemcsak az egyén, hanem a közösség javát is a lehető legjobban szolgálja. Az *önérdék* a hajtóerő, amely erőfeszítésre indítja az embereket, a verseny pedig az a szabályozó, amely a közjó szolgálatára kényszeríti az önérdeket, mert mindenki csak úgy boldogulhat, ha azon a helyen áll, ahol legjobban szolgálja a közösséget is.

Minden külső beavatkozás eltéríti a közgazdaságot ettől az ideális állapottól, mivel nem engedi szabadon működni a benne rejlő erőket. Ami a társadalomban rossz, az nem az egyén, hanem az államhatalom rovására írható, mert megzavarja a társadalmi és gazdasági folyamatok automatizmusát. A közgazdaság automatikus működésének optimális volta a gazdasági liberalizmus alapgondolata. A gazdasági cselekvés szabadsága előfeltétele a politikai szabadságnak. Az állam szüntessen meg minden gazdasági tevékenységet korlátozó tényezőt, biztosítsa a tulajdonjogot, a szerződések, az adásvétel szabadságát és a jogbiztonságot. Különben ne avatkozzék bele az egyén életébe, a gazdasági tevékenységébe sem.

Magyarországon a múlt század végén a liberalizmusnak főleg a szélsőséges, szabadkőműves és vallásellenes irányzata uralkodott. Ez ellen küzdött *Prohászka Ottokár*, aki közben elismerte a liberalizmus történelmi érdemeit a társadalmi kiváltságok megszüntetésével és a népek jogi felszabadításával kapcsolatban: „*Féktelen konkurrencia olyan átváltozást hozott ránk, amilyen átváltozás a romlás, a tönkrementés és a halál.*”

Tény az, hogy Magyarországon létezett egy másik liberális hagyomány is, Széchenyi, Kossuth, Eötvös és Deák *nemzeti liberalizmusa*, amely fellépett ugyan minden önkény ellen, de tisztelte az emberi méltóságot, nem vetette el a nemzeti hagyományokat és elismerte a vallás és az erkölcs társadalmi jelentőségét.

Az angol klasszikus iskola mesterei a közgazdaságtant ugyanúgy valóságstudománynak tekintették, mint a természettudományokat. Szerintük, ahogy a számtannak semmi köze sincs az erkölcstanhoz, úgy a közgazdaságtannak sem. A gazdasági cselekvést magában a gazdasági folyamatban rejlő törvények határozzák meg, amelyek felkutatása a közgazdaságtan feladata.

Ami az önérdék szerepét illeti, a klasszikus iskola nagymestere, *Adam Smith* szerint az egyéni érdekek összességét valami „*láthatatlan kéz*” nemesíti közjóvá. Tanítványai szerint ez nem más, mint a piac mechanizmusa. A klasszikus iskola alapgondolata valóban a piac ármechanizmusa. A kereslet arra készíti a termelőket, hogy megfelelő mennyiségben és minőségben olyan javakat állítsanak elő, amelyekkel a fogyasztók szükségleteit és igényeit a lehető legjobban kielégítik. Így aztán nemcsak a termelést, hanem a termelt javak elosztását is a piaci ármechanizmus a lehető legjobban irányítja.

A liberalizmus hatására az államok a 19. század folyamán egymás után szüntették meg a gazdálkodást szabályozó intézményeket, a középkorból származó céheket és a merkantilizmus kereskedelmi előírásait. Mind a munkaadóknak, mind a munkásoknak megtiltották a szabad versenyt korlátozó csoportosulásokat. Az államhatalom is tartózkodott a gazdaság életébe való minden beavatkozástól.

A szabadság tiszteletben tartása már önmagában is nagy értéket jelent. A rendszer javára kell írunk, hogy az állami abszolutizmus kötöttségei, zsarnoksága megszüntetésével lehetőséget nyitott az emberben és az anyagvilágban rejlő képességek és adottságok nagyfokú kifejlesztésére. A kifejlődő kapitalizmus széles néprétegek számára munkalehetőséget biztosított, amire a mezőgazdaság képtelen volt.

Lehetővé vált, hogy a vidékről az ipari központokba tömörült nincstelenek, ha szegényen is, de éljenek és szaporodjanak olyan fokban, ami az előző századokban ismeretlen volt. Marx Károly, helyesen állapította meg írásában, hogy a kapitalizmus hozta létre a proletariátust és adott neki életet...

A „láthatatlan kéz”, a piaci ármechanizmus csodálatos működése az egyéni érdekek közérdekké való összehangolására azonban nem több, mint elmélet, egy a sok közül, amely nem felel meg a valóságnak, az emberi természet félreismerése. A társadalom tagjainak egy része mindig meg fogja próbálni mások jogainak kihasználásával a saját érdekei érvényesítését. A korlátlan szabadságra épülő liberális rendszerben ez tisztességtelen és az egész társadalomra nézve veszedelmes versenyhez vezet.

A gazdaság nem a saját kérlelhetetlen törvényeinek alávetett folyamat, nem fizikai törvények által irányított gépezet. A gazdasági rend nem áll elő önmagától. A korlátlan szabad verseny visszaélésekhez, hatalmi koncentrációkhoz (monopóliumok) és önmaga elpusztításához vezet.

Tévedés az a feltevés is, hogy az önérdék által irányított termelés a szükségletek és az igények kielégítése szempontjából a lehető legjobb. A társadalom számára nélkülözhetetlen kollektív javak kereslete nem mutatkozik meg a piacon (közegészség, közoktatás, közbiztonság, úthálózat és az egyéb szolgáltatások). Az önérdék hajszolása nem jelenti ezeknek a javaknak a szolgálatát, sőt kimondottan ellentétbe kerülhet velük (fegyver-, kábítószer- és leánykereskedelem, pornográfia, gyermekprostitúció, stb.).

Ami az egyének szükségletei és igényeinek kielégítését illeti, csakis a fizetőképes kereslet mutatkozik meg a piacon. Mivel főleg a szabadpiaci rendszerben a jövedelem tekintetében a különböző társadalmi rétegek között nagy különbségek állnak fenn, egyes rétegek szükségletei nem mutatkoznak meg a piacon, és így nem vesznek részt az áralakulásban.

Az ember nemcsak egyén, hanem egyben társas lény. Az egyéni érdekek hajszolása nem társadalmi harmóniára, hanem a társadalom romlására, sőt a liberális társadalmi és gazdasági rendszer pusztulására vezet.

A második világháború után az ún. *neoliberalizmus* képviselői, *W. Eucken*, *F. Böhm*, *W. Röpké*, *A. Rüstow*, stb., akik az Ordo-évkönyv körül csoportosultak („Ordo-liberalizmus”), világosan látták, hogy a liberalizmus elveit csak úgy tudják újra érvényesíteni, ha a múlt század gazdasági liberalizmusa nyilvánvaló tévútjára orvoslást találnak, ha leszámolnak a monopóliumok különböző formáival, a kizsákmányolással, a kapitalista tömegcivilizáció lélekölő hatásával. Ezek a közgazdászok jelentős szerepet töltek be a szociális piacgazdaság felépítésében is.

Ragaszkodnak a termelőjavak magántulajdonához, a szabad versenyhez és az árképzés szabadságához, de szükségesnek tartják a törvényes rendet a szabad verseny védelmére és az árképzés mechanizmusa megfelelő működésének biztosítására. Magában a termelési folyamatban számukra is a legfőbb elv a termelékenység és a jövedelmezőség.

Az Egyház szociális tanításából is több jelentős gondolatot vettek át. Így pl. az ember személyi méltósága, a felelősségtudat, a magántulajdonjog, a szubszidiaritás elve és a

szociális politika szükségessége. Azt azonban hiányolhatjuk, hogy miközben nagy súlyt helyeznek a már meglévő magántulajdon védelmére, alig szólnak az igazságos jövedelemelosztásról, amellyel a társadalom széles rétegeit segítenünk kell a magántulajdon megszerzésére és arra, hogy megszabaduljanak a proletársorsától.

A szocializmus kudarca után ma tanúi lehetünk a múlt századi liberalizmus újjáébredésének. Vannak olyanok is, akik a ún. manchesteri ultra-liberalizmus bűvkörébe jutottak, és az említett neoliberais közgazdászokat a piacgazdaság „szociáldemokratizálásával” vádolják...

Az egyházi tanítóhivatal a 19. században elsősorban a bölcséleti liberalizmus káros hatásának az ellensúlyozására törekedett, miután a felvilágosodás a korlátlan emberi szabadságot dicsőítette, elutasította az isteni kinyilatkoztatást és az ember teljes autonómiáját hirdette. Az 1864-ben megjelent Syllabus elítélte a liberalizmust. Ugyanezt tette XIII. Leó pápa sokkal árnyaltabban az *Immortale Dei* (1885) és a *Libertas* (1888) kezdetű körlevelében.

A gazdasági liberalizmus keresztény kritikája XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* (1891) kezdetű körlevelével kezdődik. Nem szentel ugyan külön részt a liberalizmusnak (még a nevét sem említi), de kritikai megfontolásai világosan kitűnnek főleg azokban a szövegrészekben, amelyekben az államhatalom feladatait tárgyalja.

Már a körlevele bevezetésében feltűnő keménységgel lép fel az emberiség nagy részének nyomorúságos helyzete ellen (Vö. RN 2). Elítélte az ipartestületek (céhek) eltörlését, mivel a munkásság minden védelem nélkül maradt. Ugyancsak elítélte a korlátlan szabad versenyt és a féktelen nyereséghajszát. Ami az államot illeti, elsősorban azt hangsúlyozta, hogy köteles olyan törvények és intézmények felállítására, amelyek előmozdítják a közjót.

Az állam elsőrendű feladata, hogy a munkásságot kimentse azok kezéből, akik zsarnokoskodnak felette, élettelen tárgynak tekintik, és mértéktelenül kizsákmányolják. Hangsúlyozza azt is, hogy a munkabért nem lehet a munkaerő piaci kereslete és kínálata, de még az egyszerű megegyezés alapján sem meghatározni, mivel a munkás mindig hátrányban van a munkaadóval szemben, vagyis a munkás nem rendelkezik a megegyezéshez szükséges szabadsággal. A munkabérnek minden körülmények között elégségesnek kell lennie a munkás és családja tisztas eltartására (Vö. RN 26-35).

XI. Pius pápa szerint XIII. Leó „*bátran támadta és felborította a liberalizmus bálványait, semmibe vette megcsontosult előítéleteit, és megelőzte korát.*” Megkérdőjelezte a liberalizmusnak az állam beavatkozását akadályozó nézeteit, és a népeket ösztönözte az elkötelezett szociális politika sürgetésére. Körlevele fényében egy új katolikus társadalomtudomány született (Vö. QA 14, 28).

XIII. Leó pápa korában az államhatalom annyira a liberalizmus hatása alatt állt, hogy küzdött a munkások csoportosulása ellen, és megfosztotta őket a hatalmasokkal szembeni védekezés elemi jogától. Közben a liberalizmus képtelen volt arra, hogy a szociális kérdést megoldja (Vö. QA 30).

XI. Pius pápa határozottan elítéli a liberalizmust, amelynek világnézeti alapja az individualizmus, és amely az erkölcsi normáktól független társadalmi és gazdasági rend felállítására törekszik:

„Ahogy az emberi társadalom nem alapulhat osztályharcon, úgy a gazdaság helyes rendje sem engedhető át a benne működő erők szabad versenyének. Ez az a pont, amelyből mint mérgezett forrásból az individualista gazdaságtan összes tévedései eredtek” (QA 88).

A korlátlan szabad verseny következménye, hogy csak a legerősebbek maradnak meg, akik kegyetlenül küzdenek, és legkevésbé sem törődnek a lelkiismeretükkel. Az erő szabadversenye végeredményben felfalta önmagát is. A szabad piac helyébe gazdasági hatalom lépett. A profithajszát fékevesztett hatalomvágy követte, és a gazdasági élet az egész világon félelmetesen barbár, könyörtelen és kegyetlen lett (Vö. QA 107-109).

A Divini Redemptoris (1937) kezdetű körlevelében is szól a pápa a „romokról, amelyeket az erkölcstelen liberalizmus hagyott ránk, az igazságtalan gazdasági rendszer, amely előkészítette a kommunizmus sikerét” (Vö. DR 12, 16, 32, 50).

XXIII. János pápa megállapítja, hogy a második világháború után a nyugati országokban jelentős javulás állt be a munkásság életében. A kollektív szerződések, a szociális biztonság rendszere, a szakszervezetek és az üzemi tanácsok a demokrácia irányába vezették a társadalom különböző rétegeit. Világviszonylatban azonban a fejlett és fejletlen országok között egyre szélesedett a szakadék, és a gazdasági liberalizmus problémája világméretűvé vált. Felelősek vagyunk azokért a népekért is, amelyek nyomorban tengődnek (Vö. MM 157).

VI. Pál pápa is elítéli a liberális kapitalizmust, amely pusztán az anyagi hasznot tekinti a haladás első számú ösztönzőjének, a szabad versenyt a gazdasági élet legfőbb törvényének, és a termelőjavak magántulajdonát abszolút és minden társadalmi rendelkezéstől független, korlátlan jognak tartja:

„Ez a féktelen liberalizmus követte ki az útját a zsarnokságnak, amelyet XI. Pius joggal és méltán ítélt el mint a pénz nemzetközi imperializmusához vezető jelenséget” (PP 26).

A szabadpiac szabályai hasznosak lehetnek, ha a felek gazdasági ereje nem különbözik túlságosan egymástól, sőt ebben az esetben ösztönözhetnek a további haladásra és az erőfeszítéseket megérdemelt előnyhöz juttathatják. Ha azonban túlságosan is eltérő helyzetű országokról van szó, a kereskedelmi partnerek „szabad” alkuja alapján kialakult árak egyenlőtlen feltételeket eredményeznek. A liberalizmus alaptétele ebben az esetben a kereskedelmi kapcsolatokat szabályozó törvényként nem alkalmazható, mert nem támaszkodhat kizárólag a szabad verseny törvényére. A szabad piacot nem kell megszüntetni, hanem olyan keretek között kell tartani, amelyek valóban jogszerűvé, erkölcsössé, vagyis emberibbé teszik (Vö. PP 58-60).

A gazdasági liberalizmus újjáéledése a hetvenes években újra állásfoglalásra készítette a pápát. A liberalizmus a gazdasági hatékonyság zászlóvivőjeként és szabad intézmények, valamint az állam beavatkozásával szemben az egyéni kezdeményezés védelmezőjeként jelentkezett újra.

Annak ellenére, hogy a technológia és a technika haladása nagyban emelte a gazdasági hatékonyságot, a gazdasági fejlődés súlyosan megkérdőjelezhető. A szabad verseny a reklám modern eszközei felhasználásával újabb és újabb termékeket dob a piacra, és ösztönzi azok fogyasztását, miközben régebbi, de még használható termékek hulladékká válnak. Amikor a népesség jelentős része még az elemi életszükségleteit sem tudja megfelelően kielégíteni, a fölösleges igények felszításáért folyik a verseny.

A gazdasági hatékonyság nevében és a féktelen szabad verseny szellemében meg gondolatlanul zsákmányolják ki a természetet. A természet rombolása és a vele való visszaélés végeredményben magára az emberre száll vissza. A légszennyeződés és a talaj kemizálása odavezet, hogy az ember már-már a saját humán környezetén sem tud úrrá lenni. Így aztán joggal kérdezhetjük, hogy az ember nem fordítja-e önmaga ellen alkotó képességei gyümölcsét.

„A keresztény nem támogathatja a liberális ideológiát, amely azt állítja, hogy a személy szabadságát teszi a legfontosabb helyre, függetlenné mondván azt bármiféle szabályozástól, ám e szabadságot kizárólag az érdek és a hatalom hajszolására sarkallja, az ember társadalmi kapcsolatait pedig az egyéni kezdeményezések automatikus következményeinek tartja, nem pedig olyan célnak és alapkritériumnak, amely megszabja a társadalmi szerveződés értékrendjét” (OA 26).

II. János Pál pápa az elődei közül elsőként hangsúlyozza a szabad kezdeményezés és a vállalkozói tevékenység nagy fontosságát. A liberalizmus szempontjai közül pozitíven értékeli mindazt, ami lehetővé teszi az ember kreativitásának kibontakozását, és megakadályozza annak elnyomását. A kezdeményezés joga fontos, nemcsak az egyén, hanem

a közösség számára is. Ennek a jognak a tagadása az állítólagos egyenlőség nevében nem igazi egyenlőséget jelent, hanem inkább azonos szintre hozást a legalsó fokon.

Az alkotó munka, az egyéni kezdeményezés helyébe a passzivitás, a függőség és a bürokrácia túltengése lép. Ahol elnyomják a szabadság gyakorlásának jogi kereteit, a társadalmi élet fokozatosan szétesik és szétbomlik (Vö. SRS 15. CA 24-25).

A liberálisok igyekeztek kihasználni a pápa tanítását a saját javukra. Álláspontja azonban nem változtat az Egyház magatartásán a liberalizmussal szemben. Világosan látta, hogy a liberális gazdasági rendszer sem teszi olyan könnyen lehetővé a szabad kezdeményezést.

Az emberek nagy többsége nem rendelkezik a megfelelő eszközökkel, amelyek lehetővé tennék, hogy hatékonyan bekapcsolódjék olyan vállalkozói rendszerbe, amelyben a munka áll a középpontban. Nincs lehetőségük a szükséges ismeretek elsajátítására, képességeik kibontakoztatására és a kreativitásuk érvényesítésére. Ha nem is válnak kizsákmányoltta, könnyen a társadalom peremére szorúlnak. A technikai fejlődés átlép fölöttük, miközben a megélhetési forrásaik egyre szűkülnek. Képtelenek megbirkózni az új módszereken alapuló és állandóan új igényeket támasztó piaci versennyel.

Minden változás ellenére a kapitalizmus fogyatékoságai és visszaélései távolról sem tűntek el. A fejlődő országokban a néptömegek olyan körülmények között tengődnek, hogy nyomorúságos sorsuk a kezdeti kapitalizmus időszakára emlékeztet. A földművelő parasztság is sok helyen valóságos rabszolgasorsban sínylődik, úgy mint a munkásság a 19. században.

A piaci mechanizmusoknak megvannak az előnyei, de magukban hordozzák a piac bálványozásának a veszélyeit. A liberalizmus nem is annyira a szabadság rendszere, mint ahogy azt hirdeti. A piac sok esetben nem is az, hanem a monopólium és az oligopólium tere. A liberalizmus védi a kezdeményezés szabadságát, de nem szentel elég figyelmet arra, hogy azt mindenki számára lehetővé tegye. Téves az a hit, hogy a piaci erők szabad játéka minden problémát meg fog oldani.

Az Egyház szociális tanítása szükségesnek tartja, hogy a gazdasági folyamatokba való beavatkozás ne utólag történjék a visszaélések és a károk jóvátételére. Az egész gazdasági rendszernek olyannak kell lennie, hogy már alapjában megfeleljen az emberi méltóságnak, biztosítsa az ember személyi kibontakozásának és kiteljesedésének lehetőségét. Kell, hogy a szolidaritás szelleme jellemezze az egész társadalmi és gazdasági rendszert.

Az állam feladata a közösségi javak védelme, amihez hozzátartozik a természeti és az emberi környezet védelme is. Erre a piaci mechanizmusok önmagukban képtelenek. Amiként a korai kapitalizmus idején az állam feladata volt a munka alapvető jogainak védelme, úgy a mai kapitalizmusban neki és az egész társadalmi közösségnek kell megvédenie a közösségi javakat, amelyek védelmére a piac maga képtelen (Vö. CA 33-42).

„*A kapitalista rendszer önmagában nem rossz, de megromlott*” – írta XI. Pius pápa (QA 109). A romlás főoka a liberalizmus ideológiája, amely „*az emberi személyt és legmélyebb igényeit a gazdasági érdek és a profit mögé rendeli*” – olvassuk II. János Pál körlevelében (SRS 33).

A gazdaság és erkölcs viszonyával kapcsolatos viták során gyakran felvetődik a kapitalizmus válságának kérdése is. D. Bell, amerikai szociológus úgy véli, hogy a válság legfőbb oka a valláserkölcshanyagolása, amelyre eredetileg a kapitalizmus épült.

Luther szerint az Istennek tetsző élet nem annyira a monasztikus aszkézisnek felel meg, mint inkább egy eviláginak, ami annyit jelent, hogy az ember a lehető legjobban teljesíti azt a feladatot, amit Isten a társadalom keretei között rábízott.

Max Weber a kapitalizmus erkölcsi alapjainak kialakulásában ennél fontosabbnak tartotta a kálvinista predesztinációs tanítás népszerűsített formáját. Eszerint a kiválasztott ember a kiválasztottságát aszketikus munkaszeretettel igazolja. A gazdasági siker nemcsak a hivatásszerű munka jutalma, hanem az ember hitének és kiválasztottságának is a jele.

A kálvinizmus megszabadította az embert a nyereségre való törekvést helytelenítő hagyományos etikai felfogás gátjától. A puritanizmus mérsékelte a fogyasztást, különösen a fényűzést, ami a vagyonszerzési törekvéssel együtt a takarékosságot és a tőkeképződést segítette elő.

A kapitalizmussal kapcsolatos eszmecsere nem korlátozódik a gazdaság és az erkölcs viszonyára. A kapitalizmus és a kereszténység alapvető kérdései kerültek az előtérbe. Egyesek a kereszténységben a liberális kapitalizmus legitimációját vélik felfedezni, míg mások a keresztény hitvallás alapján radikálisan elvetik a kapitalizmus egész rendszerét.

1. A liberális kapitalizmus legitimációja

A liberális kapitalizmus keresztény legitimációjának legismertebb képviselője az amerikai katolikus teológus, M. Novak. Véleménye szerint a kapitalista piacgazdaság velejárója a demokratikus szabadság. A kapitalista országokban az utolsó kétszáz esztendőben az alkotókészség valóságos robbanását tapasztalhattuk. A tömegek életszínvonala kezdetben ugyan alacsony, sőt nyomorúságos volt, de fokozatosan növekedett. A szabadpiaci országokban az átfogó szociálpolitika a gazdasági haladás révén vált lehetővé.

Az alkotó energiák szabaddá tétele az ember személyi méltóságának és a gazdasági haladásnak legfontosabb kulcsa. A kapitalizmus piacot jelent, de nemcsak azt. Piacot gazdasági téren és demokráciát a politika terén, utána kulturális és vallási intézményeket is, amelyek a társadalom erkölcsi haladását biztosítják.

Különbséget kell tenni a piacgazdaság, a kultúra és a politika között. A politikának semmiképpen sem szabad beavatkozni a gazdaság életébe, amelyet annak saját törvényei irányítanak. Ha a piacgazdaság nem jól működik, annak okát nem annyira a piacban, mint a politika, a kulturális intézmények és az egyházak nem megfelelő hatásában kell keresnünk.

A demokratikus kapitalizmus nem mentes a büntől, nem Isten országa a földön, de minden más eddig ismert rendszer sokkal rosszabb. A szegénység és a zsarnokság leküzdésének a reménye csak ebben a félreismerett rendszerben található meg. Nyugodtan bízhatunk tehát a kapitalista piacgazdaságban. Esetleges hiányosságai a demokrácia és a valláserkölc révén orvosolhatók. A kereszténységnek nagyon fontos a szerepe a kapitalizmus erkölcsi alapjainak megszilárdításában.

Ezzel kapcsolatban Novak éles kritikának veti alá nemcsak a felszabadítás teológiáját, hanem az Egyház szociális tanítását is. Véleménye szerint ez a tanítás az utolsó száz esztendőben egyoldalúan fejlődött. A pápai körlevelek túlságosan is nagy súlyt helyeztek a szociális igazságosságra a szabadság kárára. A szabadság a liberális kapitalizmus alapelve.

Az Egyház csak az európai antiklerikális liberalizmust tartotta szem előtt és nem szentelt elég figyelmet az angolszász liberalizmusnak, amelynek a szabadságfogalma rokonságot mutat a keresztény szabadságfogalommal.

Novak annyira megy a legitimációs igyekezetében, hogy a szabadpiac és politikai demokrácia összeegyeztethetőségét úgy tekinti, mint a legjobb feleletet arra a problémára, amelyet a Szentháromság dogmája vet fel: hogyan jöhet létre az egység az egyes személyek sajátosságának megtartásával.

Az ember ösztönösen a saját érdekét keresi gazdasági tevékenységében is. Ezzel valósítja meg ugyanakkor a lehető legjobban a társadalom jólétét is. A közjó nem egy apriori normatív fogalom. Az egyén szabad tevékenysége révén önmagától valósul meg. A keresztény tanításnak tökéletesen megfelel Adam Smith víziója: a „láthatatlan kéz”...

Európában is megvannak a liberális kapitalizmus legitimációjának hívei. M. Novak gondolatainak népszerűsítői Franciaországban *J. Paternot* és *Veraldi*, akik ironikusan fordulnak a pápához:

„Szentatya, az Egyház annyira szereti a szegényeket, hogy szaporítani kívánja azokat, mert fél, hogy hiányozni fognak? Az Egyház nem ért semmit az ökonómiából. A gazdasági fejlődés okait, mechanizmusait és előfeltételeit, amelyek már tudottak, az Egyház nem ismeri. Nem a vállalatok feladata, hogy a termékeiken kívül lelki értékeket is termeljenek. Azok, akik hivatásuknál fogva felelősek az erkölcsi értékekért, nem felelnek meg küldetésüknek.”

L. Duquesne de la Vinelle véleménye szerint az Egyház szociális tanítása túlságosan is „szociális”. Nem szentel elég figyelmet a termelés problémájának, sem a piac szerepének. Csak azt lehet elosztani, amit megtermeltek. Az Egyház egyoldalúan hirdeti az osztóigazságosságot a csereigazságosság kárára, amelynek legjobb kifejezője a szabad piac. Az Egyház feladata, hogy természetfeletti dimenzióval egészítse ki a piacgazdaságot, amely egyedül képes a szegénység problémájának megoldására.

Az árnyaltabb legitimációs gondolkodás példája Európában P. Koslowski, aki különbséget tesz a liberális kapitalizmus és a szociális piacgazdaság között. Elismeri az utóbbi emberi és keresztényi értékeit. Elítéli a felszabadítás teológiáját, és hirdeti az új erénytan, a „misztikus lemondás” szükségességét, ami a valóságban a fennálló liberális kapitalizmus legitimációját is magába foglalja.

M. Novak és társai legitimációs próbálkozásai kétségkívül hatással voltak az Egyház szociális tanítására. Az amerikai püspökök a szociális igazságosságról írt körlevelük (Gazdasági igazságosságot mindenkinek, 1986) szerkesztésében számoltak az ő elgondolásaikkal is. Kritikájukat a kapitalizmussal kapcsolatban megszelídítették, és a szegények melletti kiállásukat árnyaltabbá tették. Hirdették ugyan, hogy mindaddig, amíg a nélkülözők tömegei léteznek, nem mondhatnak le a kritikáról, de ugyanakkor úgy látták, hogy a szociális problémák megoldhatók a magánkezdeményezések keretein belül is.

Hatásuk érezhető a Centesimus Annus (1991) körlevélen is. II. János Pál pápa kimondottan hangsúlyozza a szabadpiaci gazdaság, a vállalkozás és a haszon pozitív értékeit. Közben megállapíthatjuk, hogy ez a körlevél sok más, ugyancsak fontos kérdésre hívja fel a figyelmet, amiről a liberális kapitalizmus hívei elfeledkeznek:

- a gazdaság csak egyik dimenziója az emberi életnek;
- a szabadpiaci rendszer képtelen arra, hogy az ember és a társadalom minden szükségletét megfelelő módon kielégítse;
- a korlátlan szabad verseny a társadalom romlására vezet;
- az egyéni érdek hajszolása nem valósítja meg a közjót és nem biztosítja a javak igazságos elosztását;
- a liberalizmus képtelennek bizonyult a szociális kérdés megoldására.

Novak és társai idealizálják a liberális kapitalizmus rendszerét. Közben látnunk kell, hogy semmi garanciánk nincs arra, hogy a feladataikat valóban kellő módon betöltő társadalmi és vallási közösségek biztosítani tudják az ún. demokratikus kapitalizmus erkölcsileg is megfelelő működését. Sőt megtörténhet az is, hogy az erkölcsi normáktól függetlenített kapitalista gazdaság megrontja a kulturális és politikai intézményeket, sőt még az egyházi közösségeket is. Föltétlenül szükséges, hogy a gazdasági tevékenység és az egész piacgazdaság már önmagában erkölcsös legyen.

A kapitalista társadalmi és gazdasági rendszer az individualista elvekre épül. Ahol hiányzik a megfelelő szociális törvényhozás és az erkölcsi elvek alkalmazása, ott az individualizmus önző üzleti gyakorlathoz, az embertársakkal szembeni érdektelenséghez és kizsákmányoláshoz vezet (Vö. QA 10. MM 58. PP 26, 33. OA 24, 35. LE 13).

Maga a gazdálkodás is feltételezi az erkölcsi rendet. A vállalat nem a gazdasági tényezők halmaza, és nem is csupán egy részvénytársaság, a tőzsdei adásvétel tárgya, hanem munkaközösség, amely feltételezi az erkölcsi értékeket. Nemcsak anyagokat termel, hanem ezeket az értékeket is.

A vállalat dolgozói harmonikus együttműködése nélkül lehetetlen a javak és a szolgáltatások előállítás. Az együttműködés feltételezi az egyetértést, a kölcsönös bizalmat és a felelősségvállalást. A vállalat a szolidaritás iskolája. A megfelelő erkölcsi magatartás a vállalkozó, munkatársai és ügyfelei viszonyában az észszerű és célszerű gazdálkodás egyik legfőbb előfeltétele.

A liberalizmus keresztény legitimációja híveinek gondolkodása nem szimmetrikus. Az önérdek mint reális emberi adottság nevében elítélik a szociális igazságosságnak megfelelő jövedelemelosztást, de minden realizmusról megfeledkeznek, amikor a kapitalizmust idealizálják. Nem számolnak az ember rosszrahajló természetével, a bír- és hatalomvágygal. Azt hiszik, hogy az önérdek hajszolása, hála a „láthatatlan kéznek”, önmagától a közjóra vezet.

Sok gondot fordítanak a keresztény szellemiség azon elemeinek kihangsúlyozására, amelyek az idealizált kapitalista szellemet igazolni látszanak. Közben nem szentelnek figyelmet a keresztény szociális tanítás kritikai szempontjainak: a gazdaság viszonylagos értéke, a pénz mammonjellege és veszélyei, (Vö. Mt 6, 19-24. 1Tim 6, 8-9), a szolgaságból felszabadító Isten, az elesettek és a szegények iránti elkötelezettség, a szeretet legfőbb parancsa stb.

M. Novak és társai gondolkodása nem annyira az autentikus keresztény szellemiséget, mint a kapitalizmus kultuszát fejezi ki.

2. A kapitalizmus elutasítása

A kapitalizmus keresztény legitimációjával szemben állnak azok a teológusok, akik azt a keresztény hitvallás alapján radikálisan elutasítják. Hivatkoznak Jézus intelmeire, amelyekkel óv a mammon félelmetes hatalmától:

„Ne gyűjtsetek kincset a földön, ahol moly rágja és rozsdá marja s ahol betörnek a tolvajok és ellopják (...). Ahol a kincsed, ott a szíved is (...). Senki sem szolgálhat két úrnak (...). Nem szolgálhattok Istennek is, a mammonnak is” (Mt 6, 19-24).

A kapitalizmust radikálisan elutasítók közül kiválik U. Ducharow, német teológus. Véleménye szerint a keresztény ember számára a gazdasági kérdések szükségszerűen összefüggnek ezzel a legfőbb kérdéssel: Istennek szolgáljak-e, vagy a mammonnak? A Jézus Krisztusba vetett hit arra készíti követőit, hogy határozottan elutasítsák a gazdagság és a pénz bálványimádását:

„Akik meg akarnak gazdagodni, kísértésbe esnek, sok esztelen és káros kívánság kelepccéjébe, amelyek romlásba és kárhozatba döntenek az embert. Minden baj gyökere ugyanis a pénz utáni sóvárgás” (1Tim 6, 9-10).

Lehetetlen, hogy valaki őszintén higgyen, és ugyanakkor elfogadja a kapitalizmust. Alapos elemzés alapján megállapíthatjuk ugyanis, hogy az romboló és pusztító rendszer. Akik ezt a rendszert elfogadják, tulajdonképpen eretnekek. Nem eretnokség az, hogy Isten gyermekeit feláldozzák a pénz és a hatalom pogány oltárán? Eretnokségnek mondható az is, hogy az egyházak egyes képviselői tudatosan a kapitalizmust igyekeznek igazolni.

Ducharow hivatkozik az Egyházak Világtanácsa nyilatkozatára is (São Paulo, 1987), amelyben felszólítják a keresztényeket, hogy vessék el a kapitalista rendszert, mert a kapitalizmusból való exodus a megtérés előfeltétele. A keresztények csak olyan rendszert fogadhatnak el, amely a Biblia tanítására épül.

A holland teológus, A. Van Leeuwen szerint a mai elvilágiasodott polgári társadalom megalkotta a maga vallását, ami nem más, mint a kapitalizmus kultusza.

Az ugyancsak holland teológus, G. Manenschijn véleménye: *„Az uralkodó kapitalizmus világrendszere az emberek és a népek nagy részét egyre inkább nyomorúságba hajtja, munkanélküliséget teremt, politikai elnyomásra vezet, és az emberi jogok elnyomására van*

szüksége ahhoz, hogy minél nagyobb nyereséget érjen el. Ez a legfőbb oka annak, hogy egyre többen éhen pusztulnak.”

Kétségkívül van valami démoni vonás a kapitalizmus rendszerében. A 18. században, a szabadgondolkodás minden erkölcsi megfontolástól függetlenül indult el világhódító útjára. Ez ajándékozott meg bennünket azzal a közgazdaságtannal is, amely az erkölcsi alapelveket teljesen mellőzte. A mammonizmus elhatalmasodása folytán „*a gazdasági élet kegyetlen, durva és félelmetes lett*” – írta XI. Pius (QA 56).

A kapitalizmus az önérdeket tekinti a gazdasági tevékenység legfőbb mozgatójának, a korlátlan szabad versenyt a közgazdaság szabályozójának, a nyereséget pedig a legfőbb céljának, és ezzel kegyetlen harctérre teszi a piacot, a pénztőke szolgátságába hajthatja az emberek tömegeit.

A technikai fejlődés egyre rohamosabb üteme szinte lehetetlenné teszi az emberek gyors alkalmazkodását. Ennek következtében tömegek esnek ki a termelési folyamatból. Ugyanakkor tönkreteszi az ember természetes életterét a nyersanyagok, az energiahordozók világméretű pocskolásával és a környezetszennyezéssel.

Amíg milliók éheznek és éhen pusztulnak, óriási mennyiségű élelmiszer megsemmisítése nem egyszer szükségesnek látszik a jövedelmező árszínvonal biztosítására. A nemzetközi pénzspekuláció orrvadászai pillanatok alatt alááshatják egy-egy ország gazdasági életét.

A liberalizmus misztifikálja, sőt isteníti a piacot. A francia közgazdász, *P. B. Maris* írta: „*Dieu existe, c'est le marché*” – „Isten létezik, a piac az” (Le Monde, 1991. 6. 18.).

Mindezek ellenére világosan látnunk kell:

– A magántulajdon jogosultságát az Egyház mindig védelmezte, bár egyben hangsúlyozta a tulajdon társadalmi rendeltetését. A kapitalizmust, vagyis azt a rendszert, amelyben az emberek egyik része a tőkejavakkal, másik pedig a szellemi vagy fizikai munkájával járul hozzá a javak előállításához, sohasem ítélte el:

„Nem lényege szerint hibás ez a rendszer. Akkor sérti meg a helyes rendet, amikor a tőke a munkaerőt arra a célra és azzal a feltétellel bérl, hogy tevékenységét, sőt az egész gazdaságot a saját tetszésére és érdeke szerint használja, nem tekintve sem a munkás emberi méltóságát, sem a gazdaság társadalmi jellegét, sem a szociális igazságosságot, sem pedig a közjó szempontját” (QA 101).

– Az újszövetségi Szentírás nem tartalmazza sem a piacgazdaság bírálatát, se nem ad javaslatokat a sajátosan keresztény gazdasági rendre vonatkozólag. A szegények iránti előszeretet, a gazdagok és az igazságtalanság bírálata nem a gazdasági rendre vonatkozik, hanem a keresztény erényeknek megfelelő vagy meg nem felelő magatartásra. A szeretet a legfőbb keresztény erény, Jézus főparancsa, de nem lehet kikényszeríteni.

– „*Nemcsak kenyérrel él az ember*” (Mt 4, 4), de azzal is. Jézus követői a világban élnek. Anyagi létük biztosítása állapotbeli kötelességük. Okosan és helyesen fel kell használniuk a világ javait is földi életük és az örök üdvösségük szolgálatára: Jézus nemcsak arra figyelmezteti tanítványait, hogy nem szolgálhatnak a mammonnak, hanem arra is, hogy: „*Szerezetek magatoknak barátokat a hamis mammonból*” (Lk 16, 9).

A jólét bizonyos foka szükséges az erényes élethez – tanította már Aquinói Szent Tamás (De regimine principum, I. 15). Prohászka püspök ékes magyar nyelven ugyanezt így fejezte ki: „*Csak azok a népek képesek vallási haladásra, akiknek nyakán nem lóg az üres koldustarisznya iszonyú terhe.*”

– A kapitalizmus rendszerének helyeslése vagy helytelenítése kérdésében jelentős II. János Pál pápa következő válasza:

„Ha a kapitalizmus olyan gazdasági rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a termelőeszközök felhasználásával járó felelősség, valamint a szabad emberi tevékenység alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben, a válasz természetesen: igen. De ha a kapitalizmuson olyan rendszert értünk,

amelyben a gazdasági téren érvényesülő szabadság nem olyan szilárd politikai rendbe illeszkedik, amely a gazdasági szabadságot a teljes emberi szabadság egyik összetevőjének tekinti, amelynek etikai és vallási magja van, akkor a válasz egyértelműen: nem” (CA 42).

A kapitalizmus radikális elutasítói segítenek minket abban, hogy keresztény szellemben kritikusan vizsgáljuk a mai társadalmi és gazdasági élet világméretű problémáit. Egyoldalúságuk azonban tagadhatatlan. Nem tesznek különbséget a piacgazdaság különböző formái között. A kapitalizmus nem egy és oszthatatlan. Nagy különbség áll fenn pl. az angolszász országokban uralkodó ún. *neoklasszikus kapitalizmus* és a germán államokban, valamint a Benelux-országokban a második világháború után kifejlődött *szociális piacgazdaság* között.

A szociális piacgazdaság megőrzi a szabadpiaci viszonyokat, de azokat alkotmányos ellenőrzés alatt tartja. Ezzel biztosítja azt, hogy ne csak a haszonra való törekvés legyen a gazdasági tevékenység mozgatója, a szabad verseny pedig a legfőbb szabályozója, hanem érvényesüljön az az elv is, hogy a gazdálkodás természetes és legfőbb célja a társadalom tagjai szükségleteinek kielégítése.

A társadalombiztosítási rendszer és a megfelelő szociális juttatások szavatolják mindenki számára az emberhez méltó élet lehetőségét. A termelési folyamatban résztvevő felek szociális partnersége a munka árjellegének a megszüntetését és a társadalmi békét segíti elő.

A szociális piacgazdaság, amelynek kialakításában nemcsak a neoliberalizmus és a szociáldemokrácia egyes képviselői, hanem a keresztény szociális tanítás gondolkodói is (pl. a jezsuita *O. von Nell-Breuning*) jelentős szerepet játszottak, célravezető útnak látszik arra, hogy a társadalom széles rétegei szükségleteit megfelelő módon kielégítse. A „szociális” jelző nemcsak egy díszítő melléknév, hanem lényeges alkatrésze a szociális piacgazdaságnak.

Az egyes keresztény közösségekben aggodalmat keltett a minden piacgazdasággal együttjáró önzés, bírvágy és nyereségahajza veszélye. A keresztények között még mindig vannak olyanok, akik olyan társadalmi és gazdasági rendről álmodoznak, amely a liberalizmus és a kollektívizmus között egy harmadik utat jelentene.

II. János Pál pápa ismételten hangsúlyozta, hogy a keresztény szociális tanítás nem jelent egy ilyen harmadik utat. A társadalmi és gazdasági viszonyok állandó változásoknak vannak kitéve. Az erkölcsi normák általános érvényűek ugyan, de lehetetlen minden országra, időre és helyzetre alkalmazható gyakorlati megoldásokat javasolni. Elengedhetetlen, hogy állandóan figyeljük az idők jeleit.

Az egyház szociális tanításának több neves képviselője pozitív értelemben nyilatkozott a szociális piacgazdaságról. *J. Döpfner* bíboros (a neoliberais közgazdász, Walter Eucken volt tanítványa), *J. Homeyer*, *A. Raucher* és a belga *C. Van Gestel* a szociális piacgazdaságot az Egyház szociális tanításának a mai körülmények között legjobban megfelelő társadalmi és gazdasági rendszernek tartotta.

II. János Pál pápa is elismerően szólt a szociális piacgazdaságról (Vö. CA 19).

A német Evangélikus Egyház Tanácsa és katolikus Német Püspöki Konferencia közös körlevele (Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit, 1997. 2. 22.) a szociális piacgazdaság strukturális és erkölcsi felújításában látja a jelenlegi súlyos társadalmi és gazdasági problémák megoldásának a lehetőségét.

VII. Az egyház és a társadalomtudományok párbeszéde

XIII. Leó pápa Rerum Novarum (1891) kezdetű körlevele előkészítésében nagy szerepet játszottak a 19. századi keresztény szociális gondolkodók és mozgalmi vezetők.

XI. Pius is a Quadragesimo Anno (1931) című körlevelében hálásan emlékezik meg a társadalomtudományok képviselőiről, akik munkásságukkal nagyban elősegítették az Egyház szociális tanítása kifejlését.

XXIII. János pápa világosan látta, hogy nem elégséges a hitelvek meghirdetése. A társadalom valós helyzetét is mindig számításba kell venni, és ehhez elengedhetetlen az Egyház és a társadalomtudományok közötti párbeszéd.

II. János Pál pápa a Társadalomtudományok Pápai Akadémiája alapító okmányában (Motu Proprio, 1994. január 1.) hangsúlyozza ennek a párbeszédnek fontosságát:

„Az Egyháznak szüksége van a modern társadalomtudományokkal való alapos és állandó kapcsolatra, azok kutatási eredményeinek ismeretére. Az utolsó száz esztendőben az Egyház a katolikus szociális tanítás gazdag örökségét építette fel, hála a katolikus szociális mozgalmakkal és a társadalomtudományok szakembereivel való együttműködésnek. Tekintettel a jövő nagy feladataira, ezt az interdiszciplináris párbeszédet újjá kell szervezni.”

Az Akadémia alapszabályainak első pontja szerint az intézmény célja korunk gazdasági, jogi, politikai és társadalmi problémái tanulmányozásának előmozdítása, az Egyház szociális tanításának a fényében. Az Akadémia tagjai a bölcselet, a jogtudományok, a közgazdaságtan, a szociológia, a lélektan és a történelemtudományok neves képviselői, a világ huszonhét országából.

1. A tudományok autonómiája

A teremtés tényéből következik, hogy minden dolognak megvan a saját természete, minősége, igazsága és jósága, megvannak a saját törvényei és a saját rendje. Ha valóban tudományosan folyik a módszeres kutatás, sohasem kerülhet valódi ellentétbe a hittel, mert a földi valóság és a kinyilatkoztatás ugyanattól származik, a teremtő Istentől. Azt, aki őszintén, tárgyilagosan és állhatatosan törekszik a valóság feltárására, mintegy Isten keze vezeti, aki az egész mindenséget létbentartja.

Közben azt sem szabad elfelejtenünk, hogy minden tudatos és szabad emberi cselekvés, a tudományos kutatás is, alá van vetve az erkölcsi törvényeknek. A normálisan fejlett, értelmes és szabad ember felelős tetteiért. A teremtett dolgok Istentől függenek és az ember a Teremtőre való tekintet nélkül nem rendelkezhet velük. Ha ő feledésbe merül, a teremtmény érhetetlenné válik.

A szaktudományok művelője munkájával a valóságnak csak egy kis részét ismerheti meg. Az igazi tudós mindig szerény, mert ismeri tudása korlátait és határait. A „szakbarbár” a valóságot nem ismeri vagy félreismeri, és meghamisítja. Az Egyház szociális tanítása elismeri a szaktudományok autonómiáját a maguk területén, és felhasználja azok kutatási eredményeit. Közben felhívja a szakemberek figyelmét a teljes emberi valóságra.

Az emberi lét tragikus valósága a bűn, a jó és a rossz közötti állandó küzdelem. Ha a kettő keveredik, megbomlik az értékek rendje. Az emberek és a csoportok csak a saját érdekeiket látják és hajszolják. Ennek következménye, hogy az emberiség egyre növekvő technikai tudása és hatalma már-már saját magát fenyegeti a pusztulással. Ez a küzdelem az emberiség hajnalán kezdődött, végigvonul az egész történelmen, és a világ végéig tart. Ez

minden embertől nagy erőfeszítést kíván és ugyanakkor Isten kegyelmi támogatását (Vö. GS 36-37).

A világmindenség természettudományos felfedezése több kérdést vet fel, mint amennyit megold. *F. Nietzsche* (1844–1900) túlságosan is gyorsan jelentette ki: „*Gott ist tod, es lebe der übermensch!*” (Az Isten meghalt, éljen az emberfeletti ember!) Halála a valóságban az ember pusztulását jelentené. Isten az ember létszükséglete. Nélküle az ember számára nem marad más, mint a romlás és a halál.

A kvantumfizikai kutatások kérdésessé tették az alany és a tárgy közötti különbséget. A megfigyelő nem választható el megfigyelésének tárgyától. Az ember nemcsak figyeli, hanem ugyanakkor maga is teremti a valóságot, amely mikro-részeiben határozatlan, sőt kaotikus és rendezésre szorul. Úgy tűnik, mintha a valóságban állandóan valami szellemiség munkálkodna.

A világmindenség nem vak erők játéka, hanem remekmű, amelyben célszerűségek rejlenek, amelyeket semmiféle elmélet nem tud megérteni és megmagyarázni. A modern természettudomány olyan világképet hirdet, amely egységes erőforrásra épül: nehézségi erő, elektromos magnetizmus, erős és gyenge atomerő. A világ keletkezése annyi végtelen véletlenséget feltételez, hogy szükségessé teszi egy világfeletti Lény szándékosságát.

Ez az ember létére nézve még inkább érvényes. Két századon át az éjszaka sötétségében bukdácsol. Most újra keresi a reménység csillagát. Az istenkeresés ma már nem nevetséges és nem is tudománytalan: „*A vallás tudomány nélkül vak, – írta A. Einstein – a tudomány pedig a vallás nélkül béna.*” A tudomány jóra és rosszra is használható, az ember javára vagy kárára. Ebben mutatkozik meg a tudomány felhasználásának az erkölcsi dimenziója.

A 17. és a 18. század folyamán az európai gondolkodók világában egyre inkább tudatosult az emberi értelem autonómiájának lehetősége, függetlenül minden emberi és isteni gyámkodástól. A felvilágosodás, a természettudományok fejlődése és a technikai forradalom nagy szerepet játszottak ebben a folyamatban. Ennek következménye lett az erkölcsi megfontolások, az egyházi tekintély elhalványulása és gyakorlati elvetése, az elvilágiasodás.

A felvilágosodás óta a tudományok művelői túlságosan is a racionalitás erkölcsi értékmentes bűvkörébe kerültek, és nem érezték a felelősséget a kutatási eredményeik következményeiért. A tudományos kutatás még ma is jelentős erkölcsihiányban szenved. A szabadság az egyik legfőbb emberi érték, de vissza lehet élni vele. Ennek a lehetősége csak fokozódik a rohamos technikai fejlődés nyomán.

Főleg a 19. században, de sokáig még azután is, az a meggyőződés alakult ki, hogy az ember saját erejéből képes a világ feletti uralkodásra és arra, hogy a természet erőit a saját kénye-kedve szerint felhasználja. A tudományokba vetett bizalom azonban mindenütt kezd megrendülni. Az emberek egyre inkább rájönnek arra, hogy tudásukkal és technikai képességeikkel olyan világot teremtenek, amelyben az élet minősége nem követi a technikai lehetőségeket.

A tudomány egyre inkább a hasznosságot szolgálja, nem a jót, az igazat és a szépet. Az alapvető tudományos kutatás háttérbe szorul. Az alkalmazhatóság és a megvalósítás kerül az előtérbe a gazdasági érdekek szolgálatában. A tudományos kutatók, akik eredetileg minden tekintély beavatkozását elvetették, kutatásuk haszonélvezői áldozataivá válnak.

Ha nem vigyáznak, tudományos tevékenységük annyira a gazdasági érdekek hatása alá kerül, hogy teljesen képtelen lesz az emberi kultúra számára szükséges ösztönzések felébresztésére. Akkor pedig a tudományos kutató elveszti lelkét, tudománya autonómiáját és a pénz meg a gazdasági hatalom rabszolgaságába jut.

Az első ipari forradalom jellemzője volt a gőzerő felfedezése és felhasználása, a második a villamos energia és a harmadiké az informatika, a mikro-elektronika kifejlődése. A számítógépek és az információt feldolgozó berendezések kapacitása és sebessége szinte

évente megduplázódik. Mindez veszélyeket, de ugyanakkor nagy lehetőségeket is rejt magában az emberiség számára.

Az ember elvész az információk tömegében, mert képtelen azok feldolgozására. A félrevezetés, manipuláció, értelmetlen információk terjesztése, a kritikai érzék rombolása, a fikció és a valóság közötti elmosódás veszélye kétségkívül állandóan fenyeget.

Az ember azonban képes a veszélyek elhárítására, ha azt valóban akarja. A tudomány és technika kihívása annak az emberiségre tétele. A gépi berendezéseknek az ember valódi szükségleteit kell szolgálniuk. Még a legtökéletesebb számítógép sem más, mint eszköz, „szerszám” az ember szolgálatára.

2. A párbeszéd problémái

Az Egyház és a társadalomtudományok párbeszédének a lényeges problémájára a legjobban *VI. Pál* pápa mutatott rá (Vö. OA 38-40).

Az emberrel foglalkozó tudományok vizsgálatai túlságosan empirikusok. Módszereiknek és hipotéziseiknek megfelelően válogatnak ki a különböző helyzetekből és viszonylatokból bizonyos elemeket, s ezeknek aztán sokszor olyan értelmezést adnak, amelyet általános érvényűnek tételeznek fel. A tárgyukat is nemegyszer csak pusztán mennyiségi vagy fenomenológiai szempontok szerint vizsgálják, de azt állítják, hogy elemzésük általános érvényű. Ez azonban az emberi valóság megcsönkítése a tudományosság örve alatt.

Minden tudományos részletletterület sajátos jellegének következtében az embernek csak egy aspektusát tudja megragadni, amíg az aspektusok összessége, és főleg ennek az egésznek az értelmezése, kisiklik a kezéből.

A társadalomtudományokra nagy szükség van, de közben látnunk kell, hogy nem elégségesek arra, hogy az embert csupán az ő munkájuk révén a maga teljességében megismerjük. Ezek a tudományok szinte napról-napra egyre bonyolultabbá válnak. Az emberi valóság rejtélyeit inkább növelik, mint megfejtik. Nem adnak választ az emberi lélek legmélyéről feltörő vágyakozásokra.

A társadalmi modellekkel való kísérletezés azzal a veszélyjel jár, hogy ún. „tudományosan” igazolt működési elveket erőltet rá a társadalomra. Ezzel aztán maga az ember válhat megmunkálható anyaggá, akinek a szükségletei és vágyai manipulálhatók, sőt akár az értékrendje is megváltoztatható. Mindez súlyos veszélybe, sőt válságba sodorhatja az embert és az egész társadalmat.

Ezért ösztönzi az Egyház a keresztyén társadalomkutatókat, akiket a hit fénye is megvilágít, és akiket a tudományos igényen kívül az ember alaposabb megismerésének a szándéka is vezérel, hogy tevékenyen vegyenek részt a kutatómunkában, és párbeszédet kezdeményezzenek az Egyház és a humántudományok képviselői között.

Az Egyház szociális tanítására vonatkozó dokumentumok az ember és a társadalom problémáinak leírásával kezdődnek, amelyeket aztán kiértékelnek az általános erkölcsi elveknek megfelelően. Nem tudományos elemzésről van tehát szó. Ebben a tekintetben az Egyház igényli a szaktudományok közreműködését. Nem mondhat le ugyanis az emberi és társadalmi valóság tudományos megközelítéséről.

Ehhez szükséges a párbeszéd, amelybe az Egyház beleviszi a maga értékelveit, hogy aztán felhasználja az empirikus tudományok azon eredményeit, amelyek gyakorlatilag is ellenőrizhetők és beigazolódtak, vagyis tudományosan igazolt felismerésnek számítanak.

Ami a közgazdaságtudományt illeti, a 18. század folyamán indult el útjára az angol ún. klasszikus iskola mestereinek munkássága révén, akik azt ugyanúgy valóságtudománynak tekintették, mint a természettudományokat. Véleményük szerint, miként a számtannak vagy a fizikának, úgy a közgazdaságtannak sincs semmi köze az erkölcsstanhoz. A gazdasági folyamatokat meghatározó törvények magában a gazdasági cselekvésben rejtőznek. Ezen

törvények felfedezése a közgazdaságtan feladata. Minden más szempont figyelembevétele csak megzavarná a „tisztá” ökonómiai szemléletet.

XI. Pius pápa ezt világosan látta: „*A modern gazdasági rendszer csírái akkor kezdtek kihajtani, amikor a racionalizmus eszméi megtelepedtek és gyökeret vertek sokak gondolkodásában. Így aztán rövidesen kialakult egy olyan közgazdasági elmélet, amely a valódi erkölcstől idegen. Ennek következménye, hogy az emberi szenvedélyeket fékező gyepelők teljesen elszabadultak*” (QA 132).

A „tisztá” közgazdaságtan elfeledkezik a gazdálkodás finalitásáról, az előállításra kerülő javak és szolgáltatások céljáról, a társadalom szükségletei és igényeinek kielégítéséről. Csak a már előre felállított gazdasági „modell” belső összefüggéseinek felkutatására szenteli a figyelmet. A kutatót az veszélyezteti, hogy bezárkózik a gazdasági és társadalmi valóságtól idegen formalizmusok labirintusába.

A matematikai módszerek (ökonometria) alkalmazásában is óvatosnak kell lennünk. Az ökonometria analógiát állít fel a fizikai és a gazdasági modell között, sőt nemegyszer azonosítja a kettőt. A fizikai és a gazdasági valóság azonban különbözik egymástól. A fizikai valóságban a *kauszalitás* a meghatározó erő, míg a gazdaságban a *célszerűség*.

A közgazdasági kutatásban a kauzális szemlélet nélkülözhetetlen, a teleológikus szemlélet nélkül azonban a kutatás csonka és terméketlen.

A tisztán kauzális szemlélet a gazdaságban nem lát többet, mint a jelenségek, hatások, okok és okozatok egymásutánját és összefüggéseit. A közgazdasági kutatás középpontjában főleg az áralakulás és az árelmélet áll. Ezzel szemben a teleológikus szemlélet a gazdaságot az egyetemes kultúra egyik alkatrészének tekinti, amelyet a tisztán kauzalitásra épülő elemzés alapján lehetetlen megérteni.

Az emberi valóság, amelynek a gazdálkodás csak egyik része, nem azonos az érzékelhetővel. Sokkal gazdagabb és mélyebb, minthogy azt érzékszerveinkkel és műszereinkkel felmérhetnénk. Ki tudná felmérni az emberiség, a jóság, az igazságosság, a szeretet és a szépség gazdagságát és mélységeit? Nélkülük viszont ragadozóvá válik a gazdálkodó ember és kétlábúak vadaskertjévé a föld.

A gazdaság nemcsak anyagi, hanem ugyanakkor szellemi valóság is az egyéni és közösségi célok szolgálatában. Amíg a kauzális szemlélet kvantitatív jellegű, addig a gazdasági jelenségek és összefüggések kvalitatív környezetbe vannak beágyazva. Az ettől való elvonatkoztatásnak meglehet a tudományos értelme, de nem fedi a teljes valóságot.

Az Egyház és a társadalomtudományok közötti párbeszédet megnehezíti az is, hogy jó szándékú etikusok és moralisták nemegyszer olyan megfontolásokkal, kívánságokkal, sőt követelésekkel állnak elő, amelyek nem vagy alig felelnek meg a sokszor bonyolult gazdasági valóságnak, és így aztán a megvalósításuk túlságosan nehéz vagy pedig teljesen lehetetlen.

Az Egyház képviselőinek ügyelni kell arra, hogy nem a gazdaságpolitika gyakorlati megvalósításának a kérdésében illetékesek, hanem az erkölcsi értékekkel való összeegyeztethetőséget illetőleg. Elsősorban ennek a feladatnak kell szentelniük figyelmüket.

Tökéletesen igaz, hogy „*nemcsak kenyérrel él az ember*” (Mt 4, 4), de azzal is. Az emberi élethez nélkülözhetetlen anyagi javakat a gazdaságnak kell előállítania, miközben lehetőségei nem korlátlanok. A gazdasági valóság ismerete nélkül az etikai megfontolások nemegyszer utópiára épülnek. Ez ösztönözhet kritikára, de nem képes építő alternatívák megmutatására az ember és a társadalom valós gondjainak megoldására.

A gazdasági problémák megoldására vonatkozó gyakorlati javaslatok nagy kockázattal járnak. Ezek a problémák és azok összefüggései sokszor annyira bonyolultak, a velük kapcsolatos ismereteink annyira csak részlegesek, és a döntések következményei olyan nehezen előreláthatók, hogy még a legkiválóbb közgazdászok is nemegyszer súlyosan

tévedtek az előjelzéseikben. Ez a magyarázata annak is, hogy a megfelelő megoldások helyett sokszor a gazdasági mechanizmusok és elméletek világába menekültek.

Az Egyház és a társadalomtudományok párbeszédének elősegítésére kívánatos, sőt szükséges az egyházi személyek ezen irányú képzése. XI. Pius külön is hangsúlyozza ezt (Vö. QA 142) XXIII. János pápa kívánja, hogy az *Egyház szociális tanítása* mélyreható megismertetése a papnevelőintézetekben kötelező tantárgy legyen (Vö. MM 223).

A II. Vatikáni Zsinat világosan tanítja:

„A lelkipásztorkodásban nemcsak a teológiai elveket kell kielégítően ismerni és alkalmazni, hanem a világi tudományok eredményeit is, elsősorban a lélektan és a szociológia eredményeit. Csak így lehet tisztultabb és érettebb hitéletre vezetni a híveket” (GS 62).

A papképzésben kívánatos az *alapvető gazdaságtan* oktatása is. Az emberek mindennapi életének jelentős részét a megélhetési gondok, a javak és a szolgáltatások előállítása és megszerzése foglalja le. A gazdasági alapfogalmak és folyamatok ismerete nem nélkülözhető a lelkipásztorkodásban sem.

Függelék

1. XII. Pius pápa apostoli levele a világ püspökeihez 1956 októberében

Azok a mélységesen gyászos események, amelyek Kelet-Európa népeit, de főként a nekünk annyira kedves s most borzalmas gyilkolástól vérző magyar népet sújtják, mélyen megrendítik atyai szívünket, de nemcsak a miénket, hanem mindazokét is, akik felelősséget éreznek az emberi civilizáció jogai, az emberi személy méltósága és az egyéneket s a nemzeteket megillető szabadság iránt.

Ezért apostoli küldetésünk tudatában kötelességünknek tartjuk, hogy nyomatékosan felhívjunk titeket, Tisztelendő Testvérek, és a rátok bízott nyáját: testvéri szeretettől indítva velünk együtt könyörögjete Istenhez, esdjük Tőle, aki kezében tartja a népek sorsát s vezetőinek nemcsak hatalmát, hanem életét is, hogy véget érjen a vérontás, és végre felragyogjon az az igazi béke, amely igazságosságon, szereteten és jogos szabadságon alapul.

Értse meg mindenki, hogy a népek életének megzavart rendjét nem lehet helyreállítani sem a fegyverek halált osztó erejével, sem a polgári lakosság elnyomásával, amely belső érzéseit elfojtani nem tudja, sem megtévesztő tanokkal, amelyek megrontják a lelket, sértik a polgári és keresztény lelkiismeretet, továbbá az Egyház jogait. A jogos szabadság utáni vágyat nem lehet elfojtani soha. Azok a körülmények, amelyek között egy nekünk annyira kedves keresztény nép él, felejtethetlen emléket idéz föl lelkünkben.

Amikor ugyanis több évvel ezelőtt, mint boldog emlékü elődünk, XI. Pius pápa személyi követe Budapestre mentünk, hogy részt vegyünk az ott tartott Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, lelkünket örömmel és bátorító érzéssel töltötte el, hogy Magyarország szeretett hívő népe milyen buzgó áhítattal és nagy tisztelettel követi a város utcáin diadalmenetben végighordozott Oltáriszentséget.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy az isteni Megváltó iránt tanúsított hitnek és szeretetnek lángja változatlanul lobog még ennek a népnek lelkében, annak ellenére, hogy az istentagadó kommunizmus párhívei mindent elkövetnek, hogy kiirtsák lelkükből atyáik vallását.

Ezért rendületlenül bízunk abban, hogy ez a jeles nép a jelen súlyos megpróbáltatásai közt is könyörög Istenhez, hogy elnyerje az igazságos renden alapuló, hön óhajtott békét. Erősen reméljük azt is, hogy valamennyi keresztény, a világ bármely táján éljen is, egyesíti imádságát az annyi bajtól és igazságtalanságtól sújtott testvérei imájával, hogy ezzel tegyen tanúságot a velük egybefűző szeretetről.

Különösképpen buzdítjuk erre az imádságos összefogásra mindazokat – akikre maga az isteni Megváltó, és mi, az ő földi helytartója is különös gyöngédséggel tekintünk –, akiket életük első virágában ártatlanság, szelídség és kedvesség ékesít. Mi erősen bízunk különösen ezeknek a kicsinyeknek imádságában, akik ennek a büntől és gonoszságtól szennyezett világnak ártatlan angyalai.

Velük együtt valamennyi keresztény hívja segítségül a Boldogságos Szűz Mária hathatós pártfogását, amelynek oly nagy az értéke Istennél, hiszen ő az isteni Megváltó Anyja és a mi szeretett Anyánk is.

Nem kételkedünk abban, hogy minden népnél, minden városban, sőt még a legelrejtettebb kis faluban is – mindenütt, ahol fölragyogott az Evangélium fénye – valamennyi keresztény, elsősorban a gyermekek lelkesen követik buzdításunkat, amelyhez a tiétek is csatlakozzék. Ily módon, Isten annyi könyörgéssel kiesdett kegyelmének a hatására és segítségével, Szűz Mária közbenjárásával, az oly sok szenvedéstől sújtott és annyi vért hullatott szeretett magyar

nép, valamint Kelet-Európa vallási és polgári szabadságuktól megfosztott népei is, eredményesen és békésen tudják majd rendezni közéletüket, érvényesítve Isten és Krisztus Király jogait, akinek „*az országa igazság és élet, kegyelem és szentség, az igazságosság, a szeretet és a béke.*”

Ettől a reménytől eltelve nektek, Tisztelendő Testvérek, és a gondjaitokra bízott nyájnak, de különösen azoknak, akik Magyarországon és Kelet-Európa többi országainak oly nehéz helyzetében, annyi megpróbáltatás közt élnek, szívből küldjük mennyei kegyelmek zálogaként és jóakaratumk bizonyosságaként apostoli áldásunkat. Egészen különös módon küldjük ezt az áldást az említett népek azon pásztorainak, akik börtönben sínylődnek, őrizetben vagy számkivetésben élnek.

Kelt Rómában, Szent Péter sírjánál, Krisztus Király ünnepén, 1956. október 28-án, pápaságunk 18. évében (AAS 1956, pp. 741-744).

XII. Pius pápa 1956. november 10-én megrázó hangú *rádiószózatot* intézett a világ népeihez és felelős vezetőihez, amelyben elítélte az erőszakot és különösen a magyarországi véres megtorlást (Vö. AAS 1956, pp. 787-789).

2. Magyar keresztény szociális mozgalmak a 20. században

Magyarországon az iparosodás első korszaka az első világháború előtt zajlott le. Ez volt a vasúthálózat, a gyárpar és a városok kiépítése. A szociális gondoskodás nem tartott lépést, mint ahogy a nyugati államokban sem, a technikai haladással. A veszített világháború után is a bajok és problémák főleg a gazdaságilag gyengébb rétegeket sújtották. Különösen súlyos problémát jelentett a földbirtok aránytalan és szociálisan egészségtelen elosztása, valamint a nagy társadalmi különbségek.

Szekfü Gyula (1883-1955) a Három nemzedék című könyvében így foglalta össze a kor problémáit:

– „*Széchenyi a kilenc millió jó és hű magyarnak nemcsak jogegyenlőséget és papíralkotmányt ígért, de földet és halhatatlan lelket akart adni. A leghűbb magyarnak az igéi elhangzottak, a parasztnak a földje alig szaporodott, s ha külső, esetleges tényezők folytán vagyonosodott is, halhatatlan lelke csak véletlenségből nemesedett. Széchenyi ígéretei helyett kapott a kezébe vándorbotot, amellyel államilag egyengetett úton, idegen üzérek felügyelete alatt mehetett ki az amerikai bányák gyilkos levegőjébe, fehér rabszolgának.*”

– „*A jogegyenlőség a főúri, köznemesi és jobbágyi osztályok között társadalmi téren csak névleg valósult meg. Rendek nincsenek többé, de mágnás, gentry és pór, a kigazda és a zsellér továbbra is külön egyéniségek, akiket az általános magyarság többé-kevésbé tudatos érzésén kívül alig köt össze valami.*”

A két világháború között az irodalom egy része felfigyelt az országra, főleg a parasztságra, a földnélküli zsellérek és az uradalmi cselédek helyzetére. Szabó Dezső, Illyés Gyula, Kerék Mihály, Matolcsy Mátyás, Szabó Zoltán stb. hatása lelkes fiatalokból álló reformtársulásokban mutatkozott meg (Bartha Miklós-Társulat, Nemzetpolitikai Társaság, Széchenyi-Szövetség stb).

Ami az Egyházat illeti, a főpapság magatartását mind katolikus, mind protestáns részről jelentősen meghatározta nagybirtokos mivolta. Ennek egyik súlyos következménye volt az ipari munkásság elvesztése az akkor még ateista és keresztényellenes szociáldemokrácia javára, amely a falvak szegényparasztjait is kezdte megszervezni.

Prohászka Ottokár már 1898-ban az egyházi birtokok szerinte „tarthatatlan és egészségtelen” viszonyainak rendezését sürgette. A földreformról szóló gondolatait a Magyar Sionban fejtette ki. 1916-ban egy általános demokratikus földreformjavaslattal állt elő, de

süket fülekre talált. Ami az egyházi vagyont illeti, az akkori kultuszminister, Apponyi Albert (1846–1933) a reformra vonatkozólag memorandumot is terjesztett fel a Szentszékhez.

A püspöki kar különféle kifogásokkal húzta-halasztotta az ügyet. *Csernoch János* (1852–1927) hercegprímás a pápának felterjesztett és a királynak is tudomására hozott iratában elvetette a földreform tervét a következő megokolással:

„Ezzel az intézkedéssel az egyháznak Istentől rendelt eljárásait politikai jelentőségüktől megfosztjuk, a magyar királyságnak egy évezreden át volt legerősebb oszlopait kidöntjük.”

1935-ben az ország földterülete 16 082 ezer kat. hold volt. Ennek 29,9%-a 1000 nagybirtokos (1000 kat. holdnál nagyobb birtok) tulajdonát képezte. Az 1 millió 185 ezer törpebirtokosnak (5 kat. holdon aluli) az ország földterületének csak 10,2%-a jutott. A mezőgazdaságban dolgozók 38,9%-a földnélküli zsellér vagy cseléd volt.

Az egyházi birtok megoszlása 1935-ben		
Vallási közösség	Összterület (kat. h.)	Szántó (kat. h.)
Római katolikus	862 704	348 322
Görög katolikus	14 590	9 720
Református	102 755	78 491
Evangélikus	21 055	15 858
Görögkeleti	3 711	3 154
Unitárius	302	254
Izraelita	1 194	700

A katolikus reneszánsz útját az Egyháztól elszakadt értelmiségi rétegek visszahódítására és a szociális problémák megoldására *Prohászka Ottokár* indította el a századfordulón. Kortársai és szövetségesei közül kivált *Zichy Nándor* gróf és *Giesswein Sándor*, győri kanonok. Az első a „Néppárt” (1895) és a „Katolikus Népszövetség” megalapítója, a második a magyar keresztényszocializmus elindítója (1898).

A hivatalos állami és egyházi körök inkább csak megtűrték, de alig támogatták őket. Komolyan vették a falusi és a városi szegények gondjait, tömegbázisuk időnként szélesre nőtt, de komoly politikai tényezővé alig váltak. Később a korszerű és nagyhatású jezsuita, *Bangha Béla* is felsorakozott, főleg a keresztény értelmiség lelki-szellemi képzésére. A húszas évek elején megalapította a Katolikus Sajtóvállalatot.

Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után vált először közéleti erővé a keresztény szociális gondolat, amely azonban a nagy úttörők szellemétől fokozatosan eltávolodott, és az ún. keresztény kurzusba torkollott. Az eredeti szellemiség és tartalom kilúgozódott. A magyar politikai mezőny többsége a második világháború végéig megőrizte a „keresztény-nemzeti” címkét.

Prohászka fogalmazta meg a kor keserű mérlegét: „*Minden keresztény ebben az országban, még a szószegések, marakodások és a szemkikaparások is.*”

A két világháború között sok buzgó fiatal pap és világi fáradhatatlan munkája nyomán megindult a modern lelkipásztorkodás, a mélyebb egyéni és szervezett hitélet, a keresztény sajtó fejlesztése és a fiatal keresztény értelmiség felsorakozása. *Bangha Béla* felkiáltása behatolt a fiatal fülekbe: „*Ha a parasztságot is elveszti az Egyház, ötven Prohászka sem tudja majd visszahódítani.*”

A talpraálláshoz és az elinduláshoz az új pápai körlevél, *Quadragesimo Anno* (1931) adta meg a hatalmas lökést. Az általános gazdasági válság következtében a társadalmi feszültségek csak fokozódtak, a feudál-kapitalizmus és a „keresztény-nemzeti” kurzus bátyái meginogtak. Hiába hangoztatták egyesek, hogy a pápai körlevél nem tartozik a tévedhetetlen

pápai megnyilatkozások közé, a szociális érzéstől és a keresztény felelősségtudattól hajtott fiatalok nem vártak tovább.

Lepold Antal kanonok magyarra fordította a pápai körlevelet. *Közi-Horváth József* prelátus „Proletárok megváltása” és Korunk legnagyobb veszedelme című füzetei másfélmillió példányban kerültek forgalomba az Actio Catholica kiadásában. A jezsuita Csávossy Elemér és Varga László, majd pedig Mihelics Vid, Kovrig Béla, Mikos Ferenc stb. Írásai nagy feltűnést keltettek. A keresztény szociális mozgalmak két legjelentősebb személyisége kétségkívül a jezsuita *Kerkai Jenő* (1904–1970) és *Varga László* (1901–1974) volt.

Kerkai részletesen tanulmányozta a dán Hartwig, luteránus püspök szövetkezeti mozgalmát és a belga iparos- és agrárfjúsági szervezetet, *Cardijn* kanonok, későbbi bíboros munkáját. Teológiai tanárként 1935 őszén indította el két lelkes munkatársával, *Farkas Györggyel* és *Ugrin Józseffel* a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testületét (KALOT). Alig van falu az országban, ahol még ma is nyomára ne lehetne bukkanni. Tagjai számát fénykorában 500 ezerre becsülték, 100 hivatásos munkatárssal, 20 népfióiskolával és egy teljesen új telepessalával.

A KALOT azt akarta megvalósítani, amit Széchenyi: földet és halhatatlan lelket a magyar parasztnak. A programot Kerkai a következő jelmondatokban foglalta össze:

1. Krisztusibb embert!
2. Műveltebb falut!
3. Életerős népet!
4. Önérzetes magyart!

Az első jelentette a mozgalom evangéliumi szellemiségét. A második az általános és a szakképzést, valamint a hagyományos kultúra ápolását. Az életerős nép előfeltételének a földtulajdont tekintették. Az önérzet, amit szükségesnek tartottak, nem a gög, hanem a magyarság szeretete minden körülmények között.

A földreformról csak óvatosan szólhattak, mert az még akkor is szinte eretnekségnek számított, habár minden józanul gondolkodó ember elengedhetetlennek tartotta ezt a reformot. A KALOT vezetői elsősorban az egyházi birtokok felosztására gondoltak. Nem kívánták, hogy az Egyház ingyen mondjon le tulajdonáról. Annál kevésbé, mivel tudták, hogy ez a vagyon igen fontos vallási, kulturális és szociális célokat szolgált. Harminc éves törlesztésre vették volna át fokozatosan a jól képzett parasztfiatalok és azok szövetkezetei.

Kerkai lehetőséget kapott arra, hogy a Püspöki Kar előtt kifejtse a KALOT terveit, de a földreformmal kapcsolatban szinte semmit sem mondhatott. A püspökök közül Apor Vilmos és Glattfelder Gyula, valamint a pannonhalmi főapát, Kelemen Krizosztom állt ki a KALOT mellett.

A mozgalom sajtóját képezte a havilap, Dolgozó Fiatalok és a hetilap, Magyar Vetés, amelynek szerkesztője Ijjés Antal volt.

A Quadragesimo Anno legközvetlenebbül az új keresztény munkásmozgalom, az EMSZO (Egyházközségi Munkás-Szakosztályok) megalapítására hatott. *Mészáros János* budapesti érseki helynök és *Zibolen Ede* gimnáziumi igazgató az Actio Catholica keretében előadásaikkal igyekeztek terjeszteni a pápai körlevél tanítását a fővárosi munkásság köreiben. Fresz József lelkész és főleg Varga László jezsuita atya bekapcsolódása a munkába nagy lendületet adott a szervezet kiépítésének.

A munkásifjúság tömörülése, a KIOE (Katolikus Ifjúság Munkások Országos Egyesülete), amely a belga keresztény munkásifjúsági egyesületek mintájára már a húszas évek elején megkezdte működését, *Ikva László* főtitkár vezetése alatt szintén csatlakozott az új szervezethez.

Az EMSZO az egyházközségek keretében törekedett a munkások megszervezésére. Az egyes csoportok élén a munkások által választott vezetőség állt, amelyet a lelki tanácsos

kötött össze az egyházközséggel. A keresztyény szociális tanítás szellemében való képzésen volt a hangsúly, ezenkívül kölcsönös segítséren, heti gyűléseken, nyilvános megmozdulásokon, a „kiállásokon”. A mozgalom sajtója: a Katolikus Munkás, majd az Új Szociális Rend és végül az Új Rend című hetilap.

Az EMSZO programját *Varga László* atya fogalmazta meg. Tartalmilag a QA tanításának a magyar viszonyokra való alkalmazása, amely könyvformában is megjelent: Magyar Cél (1938).

A főváros minden egyházközségében elindult a szervező munka. A város egyik legnagyobb termét, a Tattersált csaknem 30 000 ember töltötte meg az EMSZO első „kiállása” alkalmával. A mozgalmi vezetők radikálisan szociális hangneme tartózkodást váltott ki az egyházi körökben. A vidéki egyházmegyékben nem igen akadtak olyanok, akik Mészáros János, érseki helynök példáját követték. A mozgalom lényegében két malomkö között őrlődött: az Egyházhöz való hűség bizalmatlanságot keltett a munkások nagy részében, az egyháziak többsége pedig közönyös volt a mozgalom erőfeszítéseivel szemben.

Ami a munkásság érdekvédelmét illeti, Kerkai atya Szegeden a már sokévtizedes múltra visszatekintő keresztyényszocialista szakszervezeti központtal való együttműködésben kereste a megoldást, majd végül felállította 1936-ban a Szegedi Munkások Hivatásszervezetét, amelyhez a szegedi munkások többsége csatlakozott. Határozott és bátor fellépésükkel nemcsak sikereket arattak a munkások védelmében, hanem sok szociáldemokrata munkást is magukhoz vonzottak.

A szegedi kezdeményezés nyomán 1939-ben Budapesten is megalakult a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete, amelynek a főtitkára *Vida István* lett. Három tagozatban szerveződött, mint az agrár, ipari és az értelmiségi dolgozók érdekképviselete.

Célja a töketulajdonosok egyeduralmának a megszüntetése és a munkásság egyenjogúságának a biztosítása a Magyar Célban körvonalozott irányelveknek megfelelően. Végző esetben a bérharcot (sztrájkot) is vállalták. A Hivatásszervezet mind az Egyháztól, mind a pártoktól független intézmény volt.

Alig pár nappal a megalakulás után a harmincas évek legnagyobb bérharcát vezették le Goldberger budai textilgyárában. Részt vettek a hatósági bérmegállapító bizottságok munkájában, drágasági pótlékot vívtak ki a munkásságnak, harcoltak a társadalombiztosítási rendszer fejlesztéséért, olcsó ruházatkodási akciót szerveztek, önszegélyező intézményeket állítottak fel és rövid időn belül az ország legdinamikusabb munkásszervezetévé váltak. Titkárságuk húsz helyen működött az országban és tíz munkásfőiskolát tartott fenn.

Teleki Pál (1879–1941) bátorítására a KALOT, az EMSZO és a Hivatásszervezet a politika irányába is tett lépéseket a Magyar Szociális Népmozgalom neve alatt. Az 1940 őszen tett első lépések után Teleki tragikus halála következtében minden további próbálkozás e téren abbamaradt.

A KALOT-tal párhuzamosan működött a KALÁSZ (Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetsége), a falusi lányok és a DLN, a dolgozó lányok és nők szervezete *Salkaházi Sára* szociális testvér vezetésével, aki 1944-ben az életét áldozta fel az üldözött zsidók mentésében.

Testvéri kapcsolatot tartottak fenn a katolikus szociális mozgalmak a protestáns Evangéliumi Munkásszövetséggel és a KIE (Keresztyén Ifjak Egylete) szervezetével, amely a KALOT-tal munkaközösségben állt.

A háború vége felé a németek valóságos hajtóvadászatot tartottak az EMSZO vezetői ellen. Az öt legfőbb vezetőt Dachauba hurcolták, ahonnan kettő (*Szalay György* és *Tömör Magdolna*) soha nem tért vissza. EMSZO működését az új rendszer 1945-ben azonnal betiltotta és vezetőit üldözte.

Ami a KALOT-ot illeti, az egyik vezetője 1944 őszen átjutott a tűzvonalon Malinovszkij főhadiszállására, hogy az orosz főparancsnok hozzájárulását megszerezze a parasztfjúsági

munka folytatásához. A KALOT folytathatta egyelőre működését és igyekezett a „modus vivendi” biztosítására. Még az orosz Komszomollal is kapcsolatot létesített. A magyar kormány azonban már 1946-ban váratlanul feloszlatta a KALOT-ot is, egy szovjet katona meggyilkolásának az ürügyén.

Kerkai Jenő atyát 1949 elején tartóztatták le, és „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” címén 10 és fél évi börtönre ítélték. 1959-ben szabadult, utána először munkásként dolgozott, végül a pannonhalmi szociális otthonban fejezte be életét 1970-ben.

Varga László atya a szerzetesrendek feloszlata után először teológiai tanárként működött Szombathelyen. 1952-ben kénytelen volt elhagyni az országot. Mindig hazavágyott. A számkivetésben halt meg 1974-ben, a belgiumi Leuvenben. Halotti emléklapjára a következő sorait írtam:

„A mi sorsunk az egyik magyart kétségbeejti és káromkodásra bűszíti, a másikat árulóvá teszi fajtája ellen, a választottakat pedig hódoló imádságra indítja. A káromkodónak soha sincs igaza, mert rossz a szemmértéke. Az áruló kivégzi becsületét és előli lelkét. Az imádkozó bemegegy az isteni fénybe és megváltja nemzetét.”

(A magyar titok. Magyar Ház, Brüsszel, 1960.)

3. A paraguayi keresztényszocialista köztársaság (1610–1767)

Az őskeresztény közösségi ideál sohasem tűnt el teljesen az Egyház életéből, amint azt az egyházatyák közül főleg Aranyszájú Szent János, Szent Ágoston és a szerzetesi közösségek igazolják.

„Nem akadt köztük szűkölködő, mert akinek földje vagy háza volt, eladta, és az érte kapott pénzt elhozta és az apostolok lába elé tette. Mindenkinek adtak belőle, a szükséghez mérten” (ApCsel 4, 34-35).

A 16. és 17. században a keresztény testvériségre épülő államszervezet gondolata újra életre kelt. *Morus Szent Tamás* (1478-1535) munkája (*Libellus vere aureus de optimo reipublicae statu deque nova insula Utopiae*. Leuven, 1516.) és az olasz domonkos *T. Campanella* (1568–1639) írása (*Civitas Solis*. 1629) megfontolásra készítette a keresztény gondolkodókat.

Morus Szent Tamás írta:

„Ha megvizsgálom a mai legvirágzóbb államokat, nem látok mást, mint a gazdagok összeesküvését érdekeik szolgálatára az államhatalom neve alatt. Az összeesküvők célja, hogy minden módon biztosítsák maguknak a szerzett javaikat és hogy a lehető legolcsóbban kihasználják a szegények munkaerejét. Ezek a mesterkedések törvényekké válnak.”

A keresztény szociális tanítás két legfőbb alapelve: az Isten képmására teremtett ember személyi méltósága és a földi javak közösségi rendeltetése. A paraguayi keresztényszocialista köztársaságban az indiánokat megmentették a rabszolgaságtól, és mindenki szabadon szentelte magát a közösség szolgálatára. Minden rendelkezésre álló vagyont Isten tulajdonának tekintettek. A termelt javak közösségi rendeltetésének elve szigorúan érvényben volt. Senki sem nélkülözött.

A javak elosztásában nem a teljesítmény szocialista elve, hanem a szükségletek szerinti elosztás elve érvényesült. A kommunista utópia elve? ... Nem, hanem a keresztény testvéri közösségé. Amit az utópisták valaha is az ideális társadalmi és gazdasági rendről megálmodtak, itt megvalósult. Beigazolódtak, hogy a szolidaritás és a keresztény testvériség a legbiztosabb alapja az emberi közösségnek.

Montesquieu (1689–1755), a francia felvilágosodás egyik legismertebb bölcselője írta:

„A jezsuiták dicsőségére válik, hogy elsőként megmutatták a világnak, hogy a vallást össze lehet egyeztetni az emberiséggel. Jóvá tették a spanyolok pusztításait, és megkezdték a sebek gyógyítását, amelyek az emberi nemet sújtották” (Esprit des lois. IV, 1748, p. 6).

Voltaire (1694–1778) a jezsuiták paraguayi munkájában az „emberiség diadalát” és a gyarmatosítók kegyetlenségeinek jóvátételét látta. Az indiánok számára emberhez méltó életet és kultúrát létesítettek, amit százötven éven át fenntartottak „Isten dicsőségére” (Vö. Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Oeuvres. X, p. 59).

Egyedülálló vállalkozás volt ez, amikor Európában általában azt hitték, hogy az indiánok nem is emberek, hanem valamiféle különös állatfajta tagjai, akiknek a rabszolgaságba való hajtása természetes dolog.

A jezsuita rend alapítója, *Loyolai Szent Ignác* belátta a dél-amerikai misszió rendkívüli jelentőségét, és alaposan előkészítette a nagy vállalkozást. Ő maga küldte Brazíliába az első jezsuitát, Nobrega atyát, hogy a lehető legjobban informálja őt a valós helyzetről. Az indiánok megtérítésének az elméletét a jezsuita Acosta dolgozta ki: *De procuranda Indianorum salute*. 1588.

A dél-amerikai misszióban 564 jezsuita dolgozott, köztük *magyarok* is: Fáy Dávid, Kegling József, Orosz László, Szentiványi Ferenc, Szentmártonyi Ignác és Szluka Ferenc. A legtöbb közülük a portugál fennhatóság alatti gyarmatokon végezte munkáját. A paraguayi misszió munkájában 78 jezsuita vett részt, köztük két magyar, Orosz László és Szentiványi Ferenc.

A dél-amerikai misszió már a kezdetén súlyos véráldozatot követelt a jezsuita rendtől. A misszióba hajózó negyven fiatal rendtag egy francia hugenotta tengernagy kezébe került, aki mindannyit kivégeztette és a tengerbe szórta. A kivégzettek helyébe Európa összes országából újabb fiatal jezsuiták jelentkeztek, és a dél-amerikai misszió nagy lendületet kapott. A jezsuiták egyszerre keletről, nyugatról, északról és délről hatoltak be a dél-amerikai őserdőbe.

A misszió kezdete

Paraguayban a jezsuiták 1609-ben kezdték meg a munkát Parana és Uruguay folyók vidékén. A folyókon evezve igyekeztek behatolni a mai Gran Chac őserdőbe, hogy felkutassák az indián törzseket. Állandó volt a halálveszély, mert az indiánok bizalmatlanok voltak minden fehér emberrel szemben, és mérgezett nyilaikkal leselkedtek a folyók partján. A guarani indián törzsek a spanyol hatóságok minden letelepítési kísérletének ellenszegültek. A spanyol püspökök nem merték papjaikat közéjük küldeni, mert biztos halál várta őket. A paraguayi misszió már a meginduláskor huszonkilenc jezsuita életébe került.

Az atyák azonban hamarosan felfedezték a varázseszközt az indiánok megszelídítésére. Észrevették, hogy rendkívül fogékonyak a zenére és az énekre. A guarani indiánok kifejlett zenei érzéke állandóan ott szerepelt az egyre sikeresebb missziós munkában, miután a legjobb nevelőeszköznek bizonyult.

A misszionáriusok *III. Fülöp* spanyol király engedélyével először is arra törekedtek, hogy az indián törzseket megmentse a rabszolgaságtól. A király rendelete szerint a kereszténnyé lett indiánokat tilos volt rabszolgaságba hajtani. (Cedula Magna, 1608) Ennek ellenére a jezsuiták élete százötven éven át állandó küzdelem volt az indiánok megmentésére a rabszolgaságtól.

A rabszolgavadászatban hírhedtté váltak az ún. mamelukok, São-Paulo vidékének indián-portugál keverék lakossága. Hihetetlen kegyetlenséggel évente az indiánok tömegeit hurcolták el az őserdőkből a rabszolgaságba, telepeiket lerombolták, az öregeket és a betegeket pedig lemészárolták.

Miután a misszionáriusok hiába fordultak védelemért a spanyol gyarmati hatóságokhoz, a spanyol királytól felhatalmazást kértek arra, hogy az indiánok soraiból katonaságot

szervezhessenek. Ezt a felhatalmazást *IV. Fülöp* 1640-ben meg is adta. Egy jezsuita testvér által jól megszervezett és kiképzett indián hadsereg 1641-ben fényes győzelmet aratott a mamelukok fölött, sőt még sok indián rabszolgát is kiszabadított.

Az indiánok emancipációja a „redukciók” (*ad ecclesiam et vitam civilem reducti*) intézményén keresztül valósult meg. Ezekbe a különálló közösségekbe gyűjtötték össze a szétszórta élő indián törzseket, miután a misszionáriusok világosan látták, hogy hittérítő munkájuk legfőbb akadály a gyarmatosítók embertelen magatartása, erkölcstelen élete és mérhetetlen kapzsisága.

Az első keresztény indián közösség 1610-ben alakult meg San Ignacio névvel. Utána hamarosan a többi is. Másfél évszázad alatt az indián közösségek száma 57-re szaporodott 113 716 lakossal. A paraguayi keresztény indián közösség területe északról délre 650 km, keletről nyugatra pedig 600 km volt.

A misszió jogi helyzete

A jezsuita atyák és testvérek a misszió tartományfőnöke, a helyi előljárók és a rend általános főnöke vezetése alatt végezték munkájukat. Végző soron a legfőbb előljárójuk maga a pápa volt, akihez külön fogadalom kötötte őket. Az egyházi joghatóság tekintetében Buenos Aires érsekének és Asunción püspökének voltak alávetve.

Az egyházi hierarchiával való kapcsolat nem volt mentes a feszültségektől. A spanyol gyarmatokon dolgozó papság kevésbé tudta magát függetleníteni a gyarmatosoktól, és a jezsuiták mindaddig ismeretlen missziós módszereket alkalmaztak. A papság és a szerzetesség a spanyol kultúra terjesztését is feladatának tekintette, míg a jezsuiták az indián kultúra értékeinek megőrzésére és megszentelésére törekedtek.

B. Cardenas, Asunción püspöke, akit a gyarmatosok 1649-ben kormányzójukká választottak, saját szakállára kiközösítette nemcsak a paraguayi misszionáriusokat, hanem az egész jezsuita rendet is...

Közjogilag a misszió a spanyol király helytartójának hatáskörébe tartozott. Feszültségek, kisebb-nagyobb konfliktusok a helytartói közigazgatással kapcsolatban is voltak, sőt 1754-ben fegyveres összeütközésre is sor került, amikor a spanyol király az indiánok minden tiltakozása ellenére a missziós terület egy részét a portugáloknak adta át. Csak a portugál és a spanyol katonaság együttes támadása tudta megtörni az indiánok ellenállását.

Harmincezer indiánnak kellett elhagyni községeit, megművelt földjeit, intézményeit, ismeretlen és műveletlen területekre kellett átköltöznie. Az indiánok egy része az őserdőben keresett újra menedéket, és onnan folytatta harcát az elnyomó portugálokkal szemben. Végül a spanyol kormány belátta a tévedését és a portugálokkal kötött szerződést felmondta, ami azonban már nem változtatott az indiánok helyzetén.

Utólag bebizonyosodott, hogy egy szabadkőműves csoport készítette elő a határszerződést *B. Keene*, Anglia madridi nagykövete vezetésével. A szerződés értelmében a portugál Sacramento területét Spanyolország kapta meg, viszont Portugáliáé lett az Uruguay menti 7 redukció. Előre látták, hogy az indiánok ellenállnak a portugál csapatoknak, és a jezsuiták nem fogják magukra hagyni az indiánokat, ami alapján felségsértéssel vádolhatják őket. Világossá vált, hogy a 18. századi fejedelmi abszolútizmus szövetkezett a liberalizmus szélsőséges irányával, a szabadkőművességgel a jezsuita rend ellen. Szegényes cáfolatot kísérelt meg Felix Becker (*Die politische Machtstellung der Jesuiten in Südamerika im 18-en Jahrhundert. Lateinamerikanische Forschungen, Nr. 8. Köln-Wien, 1980.*), amikor a spanyol szabadkőművesek névtárában hiába kereste Keene nevét. Arra nem gondolt, hogy az angol szabadkőművesek soraiban kellett volna keresnie.

A községek alaprajza

A községeket egységes terv szerint építették fel egészséges helyeken és lehetőleg a folyók közelében. Minden község közepén egy gazdagon díszített templom állt, amelyek romjait ma is megcsodálhatjuk Paraguay erdőiben. Előtte a négyszögletes főtér, közepén Mária-szoborral és minden sarkán faragott fakeresztel. A templom mögött állt az atyák háza, az iskola, a közös műhely és a raktár, mögöttük a kert. A templom közelében a temető, az özvegyek és az árvák otthona. A községháza a főtéren állt.

A főtér másik oldalára épültek a családi házak. Minden házhoz kapcsolódott egy kert a család saját használatára. A házsorok között széles és faszoros utcák. A háztömböket kisebb térség választotta el az esetleges tűzvész könnyebb megfékezésére. A házakat, amelyek földszintesek voltak, mind cseréptető fődte. Nem hiányzott a vendégház sem. Nagyobb községekben kórház és fegyverraktár is volt.

A községek körül terültek el a szántóföldek, az erdők, a dohány- és teaültetvények, valamint a néha többszáz holdas legelők az állatállománnyal. A közeli folyókon csónakok és bárkák, utazás és szállítás céljára. A misszióknak kb. 2600 különböző nagyságú csónakja és bárkája volt, amelyeket az indián községek maguk gyártottak. A misszió hatalmas területét jól kiépített utak kötötték össze, amelyek részben még ma is megvannak.

A közigazgatás

A községek lakóinak létszáma átlagosan kétezer volt, de voltak jóval nagyobb létszámú községek is. Szentiványi Ferenc községe, Yapeyu nyolcezer lakót számlált. Minden községnek megvolt az indián elöljárósága, amelyet a lakók választottak meg maguknak. A választás évenként megismétlődött, és így lassanként minden értelmesebb ember megtanulhatta a vezetés művészetét. Az egyre jobban kiképzett és begyakorolt indián értelmiségi réteg képes volt a közigazgatásra és a különböző intézmények irányítására.

A misszionáriusok tiszteletben tartották az indiánok ősi szokásait és hagyományos rendjét. Ennek megfelelően a község legfőbb elöljárója az indián főnök, a „kazika” volt, akinek a tekintélyét mindenki elismerte. A különböző munkacsoportoknak és műhelyeknek megvoltak az indián felügyelői és mesterei, akiket az atyák és a testvérek képeztek ki feladatuk megfelelő ellátására. Minden tevékenységükről pontos könyvelést vezettek.

Az indiánok hűségesen követték a misszionáriusok tanácsát. Tudatában voltak annak, hogy ők mentették meg őket a rabszolgaságtól, igazságosan és szeretettel állnak mindenben szolgálatukra. Valósággal megbűvölte őket elméleti és gyakorlati tudásuk, a művészetekben és a különböző szakmákban való jártasságuk. Nemcsak lelkipásztoraik, hanem tanáraik, mérnökeik, a növény- és állattan, a nyelv, a költészet és a zene mesterei is voltak.

Orosz László atya írta:

„Kevés gyermek létezik, aki a szüleivel szemben olyan engedelmes, szerető és tiszteletteljes, mint ezek az indiánok papjaikkal szemben.”

A családi élet alapja az egynejlőség volt. Az esküvőket fényes ünnepség keretében tartották. Tekintettel a trópusi népek korai nemi érettségére, a fiúk 17, a lányok 15 éves korukban házasodtak.

Az 1649-ben írt törvénykönyv (Libro de Ordenes) alapján képet kaphatunk a paraguayi keresztény közösség polgár-, és büntetőjogáról is. A legsúlyosabb büntetés tíz évi börtön volt. Ez volt a 17. és a 18. század egyetlen közössége, amely nem ismerte a halálbüntetést.

A vallási és kulturális élet

Az indiánok ősi vallása az animizmus volt. Az emberi tudat, az érzélemvilág és az élet jelenségeit az anyagtól különböző szellemiekre vezették vissza. Lelket kapcsoltak a nevekhez és a képekhez is. Ebből alakult ki a halhatatlan lélek hite, az ősök tisztelete és a Nap-Isten és az Ismeretlen Isten kultusza.

A jezsuita misszionáriusok az indiánok ősi világnézetét nem rombolták le, hanem igyekeztek azt összeegyeztetni a kereszténységgel. A hagyományos intézményeiket továbbfejlesztették, így pl. a közösségi szellemet a köztulajdon, a közös munka, a termelt javak szükségleteknek megfelelő elosztása tekintetében. A II. Vatikáni zsinat óta annyira hangoztatott „inkulturációt” ők már évszázadokkal ezelőtt megvalósították...

Nem annyira a hitigazságokban való elmélyülés, mint inkább az egyházi szertartások szépsége ragadta meg az indiánok lelkét. A templomok művészeti alkotásai, a zenével és énekkel gazdagított fényes ünnepek behatoltak az érzelmi világukba. A hitigazságokat, Krisztus és a szentek életét énekekbe foglalták. A templomi zene- és énekkarok olyan magas színvonalat értek el, hogy sokszor a spanyol gyarmatok egyházi vezetői is meghívták őket vendégszereplésre.

A munkanap szentmisével kezdődött. Utána a felnőttek zenekari kísérettel vonultak a munkahelyekre, a gyermekek pedig az iskolába. Napi nyolc órai munka után ugyanígy tértek vissza délutáni rövid ájtatosságra, különböző szabad foglalkozásokra és pihenésre. A gyermekek mindennap, a felnőttek pedig vasárnap részesültek hitoktatásban.

Minden községben volt zene- és énekkar, színjátszó csoport, népünnepély, időnként lóverseny és katonai parádé. A 18. századi spanyol utazó, José de Escadron írja:

„Minden vásár- és ünnepnapon énekkel és zenével teli minden község. Mindegyiknek legkevesebb huszonnégy tagú zenekara van. Minden európai zeneszerszámot ismernek, és maguk gyártanak. Még a templom orgonáját is. A zenekultúra eléri Spanyolországét.”

A templomok berendezését és díszítését szolgáló alkotások (oltárok, padok, szobrok és festmények) az indián műhelyekben készültek, a misszionáriusok irányítása alatt, az európai barokk stílusban. Az egyéni célokat szolgáló művészi alkotásokon mutatkozott meg az indián népi jellegzetesség. Az indián népművészet zord jellege megenyhült a barokk hatására. A jezsuiták által meghonosított barokk lett a paraguayi művészet továbbfejlődésének alapja.

Az egykori fényes templomok ma romokban hevernek. A művészeti alkotások egy részét sikerült megmenteni, és megcsodálhatók voltak 1995-ben a párizsi „Musée-Galerie de la Seite” kiállításán.

A hithirdetés alapvető problémája volt a nyelv. A jezsuita misszionáriusok úgy döntöttek, hogy nem kényszerítik az indiánokra a spanyolt, hanem a különböző indián dialektusokból maguk alkotnak egy közös nyelvet. Ezt meg is tették, elkészítve a tanításhoz szükséges nyelvtant és szótárt. Egyedülálló jelenség Dél-Amerikában: Paraguay lakosságának 95%-a ma is a jezsuiták által alkotott nyelvet beszéli, amelyet 1967-ben végre hivatalos nyelvnek is elismertek.

Paraguay területének felkutatása és feltérképezése szintén az ő munkájuk. Ebben a munkában főleg a magyar Szentiványi Ferenc tűnt ki. A jezsuita botanikusok minden növényt pontosan meghatároztak, és mind indián, mind spanyol nevekkkel megjelöltek (Vö. B. La Dardye: Le Paraguay. Plon, Paris, 1881.).

A gazdálkodás

Az indián törzsek a misszionáriusok megjelenése előtt főleg halászatból és vadászatból éltek. A fémeket nem ismerték. Használati eszközeiket kőből, fából és állati csontokból készítették. Ismerték a gyógynövényeket, a gyapotot és a kaucsukot. A magántulajdon ismeretlen volt, és ennek következtében az örökösödés is. A halál után minden használati eszköz visszakerült a közösség tulajdonába.

A keresztény indián közösség mindent Isten tulajdonának tekintett. Magánhasználatban csak a fogyasztásra szánt élelmiszerek, a ruházat, a háztartási eszközök és a család művelése alatt álló kis földterület megmunkálásához szükséges szerszámok álltak.

Ennek a földterületnek nagyságát a családtagok létszámának megfelelően állapították meg azzal a céllal, hogy hozama biztosítsa a családnak a létminimumot. A termékeiket

cserébe is bocsáthatták. Csak cseréről lehetett szó, mivel a pénz a közösségek életében nem játszott semmi szerepet.

A gazdaság főleg a földművelésre és az állattenyésztésre épült. Minden munkaképes ember napi nyolc órás munkával a hét egyik felében a saját, a másikban pedig a közös földön dolgozott. A közösen megművelt földterület termékeit raktárakba gyűjtötték. Ebből látták el az öregeket, a betegeket, az özvegyeket, az iskolákat, a kulturális intézményeket és az esetleges rászorulókat.

A termés egy részét tartalékolták, más részét a spanyol városokban adták el, hogy megfizethessék a spanyol királynak járó adót. Minden 18-50 éves lakos kötelezve volt az adófizetésre.

Az állattenyésztés annyira felvirágzott, hogy nemegyszer egy-egy községnek 100 000 szarvasmarhája és 30 000 juha is volt.

A mezőgazdaságban az akkor ismert legjobb technikát alkalmazták. Termékeik a gabona, kukorica, dohány, cukornád, gyapot, tea stb. mennyiségileg és minőségileg messze felülmúlták a gyarmatosok termékeit. Az egyes községek csereviszonyban álltak egymással.

A misszionáriusok szigorúan ügyeltek arra, hogy a spanyol kereskedők be ne csapják az indiánokat. A kereskedők csak a helyi előjárók engedélyével tölthettek 2-3 napot a számukra kijelölt vendégházban, hogy bemutassák és cserébe felajánlják áruikat. A csere csak természeti javakban történhetett, miután pénz mint kereskedelmi eszköz ki volt küszöbölve.

A különböző iparágakban az indiánok rendkívüli tanulékonyaságról és ügyességről tettek tanúságot. Az iparosok betanításában a flamand és a német testvérek jártak elől. Sepp Antal német atya az indiánok építészeti képzésére gyakorlati szakkönyvet is készített. Nemcsak a községeik templomait, házait és középületeit, hanem Buenos Aires erődítményét is az indiánok építették.

Az indiánok a festészetben, de főleg a fafaragásban értek el művészi színvonalat. Az 1695-ben felállított indián könyvnyomda csaknem száz évvel megelőzte Buenos Aires spanyol nyomdáját.

A munka minden munkaképes ember számára kötelező volt. Szakképzett indián mesterek és felügyelők végezték a munkaelosztást, ellenőrizték a munka menetét, és a hanyagságot büntették. A nők az otthonukban maradtak. A házimunkán kívül a gyapot feldolgozásával foglalkoztak.

A legfőbb élelem a hús volt. Minden nap sor került az állatok vágására és a hús kiosztására. Évente kétszer ruhaneműt is kiosztottak a községek lakóinak. A fiatal párok esküvőjük után minden a háztartáshoz és a saját művelésük alá kerülő földterület megmunkálásához szükséges eszközt megkaptak.

A misszionáriusok keresztútja

A portugál és a spanyol gyarmatosítók szemében a paraguayi keresztény közösség megindulásától kezdve vörös posztó volt, mivel a merkantilista szellemiségtől hajtva az indiánok kizsákmányolására és rabszolgasorsba való hajtására törekedtek. A gyarmatosítók egy része kimondottan bűnöző volt, aki a gyarmatokon keresett magának menedéket. A Jézus neve alatt vitézkedő misszionáriusoknak öröksége lett Mesterük jövendölése: „*Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.*” (Jn 15, 20)

Arról már szóltunk, hogy a jezsuiták munkáját, főleg missziós módszereit, egyházi részről sem követte teljes megértés, elismerés és helyeslés. A 17. és a 18. században egyre erősödő hitetlenség, a „felvilágosodás” és az erkölcsi romlás csak növelte a jezsuitákkal szembeni ellenszenvet. A francia enciklopedisták tevékenysége nyomán támadóan fellépő szabadgondolkodás csak alkalmat keresett arra, hogy leszámoljon a jezsuita renddel.

A francia *d'Alembert* (1717–1783) elismerte ugyan a jezsuiták kiváló civilizációs munkáját Paraguayban, de ugyanakkor azt állította, hogy despoták módjára bánnak az

indiánokkal, és megakadályozzák beilleszkedésüket a spanyol gyarmati birodalomba. (Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. 2-e éd. Genève, 1778.)

Az első vád az volt, hogy a jezsuiták szellemi kiskorúságban akarják tartani az indiánokat, hogy uralkodhassanak felettük. Ezzel szemben a valóság az, hogy sehol sem tettek annyit az indiánok általános- és szakképzésére, mint a paraguayi misszióban. Az atyák és a testvérek létszáma az egyes községekben olyan kicsi volt, hogy megfelelő képzettségű indián munkatársak nélkül képtelenek lettek volna a közigazgatás és a nagyszabású kulturális és gazdasági munka irányítására. Nem az erőszak, hanem az oktatás, a meggyőzés és a szerető figyelmeztetés volt nevelési eszközük.

Sajnálatosnak mondható, hogy százötven év alatt nem tudtak felnevelni egy olyan magasán képzett értelmiségi réteget és bennszülött papságot, amely képes lett volna az indián közösség irányítására a kiűzetésük után is. Ez azonban nem rajtuk múlott, hanem főleg a spanyol hierarchia ellenállásán. Ha erre mindenképpen törekedtek volna, csak megerősítették volna azt az állandóan hangoztatott vádat, hogy a portugál és a spanyol királyságtól független állam felállítását akarják megvalósítani.

A jezsuiták kiűzése után az indián községek vezetői petíciót intéztek a spanyol királyhoz, amelyben kérték fiaik számára az egyetemi képzés és a papképzés lehetőségét. A spanyol gyarmati hatóságok az indiánok megnyugtatóra mindent megígértek, de az ígéretükből nem lett semmi. Az indián községek egyre inkább a gyarmati elnyomás és kizsákmányolás áldozataivá váltak.

Az igazságtalan vádaskodás és hazugság alapul szolgált a portugál *Pombal* (1699–1782) és a spanyol *Aranda* (1718–1798) által kezdeményezett üldözésnek, amely a paraguayi misszió tönkretételére vezetett. Pombal és bérencei tömegével gyártották és terjesztették a jezsuiták elleni pamfletteket szerte Európában.

A portugál és a spanyol királyok 1767-ben kiadott rendelete alapján a jezsuita rend Dél-Amerikában dolgozó 564 tagját gonosztevéként összefogdosták, nagy részét a pápai államba szállították, csaknem kétszázat pedig Portugália börtöneibe, köztük a lisszaboni Szent Julián-erőd földalatti celláiba zártak, ahol minden kihallgatás és ítélet nélkül sokan elpusztultak, mások csak tizenhét évi embertelen szenvedés után szabadultak ki a portugál diktátor Pombal bukása után. A magyar Fáy Dávid is itt pusztult el öt és fél évi szenvedés után 45 éves korában.

Mária Terézia lisszaboni követe, Lebzeltert titokban meglátogatta az erődben sýnylódó magyar és osztrák jezsuitákat. 1777. április 8-án írt jelentésében a következőket olvashatjuk:

„Magam láttam az atyák börtönét. A rettenetes szenvedéseikről csak gyöngye képet festhetek, mert minden képzeletet felülmúlnak, és pusztán látásukra megdermed a vér az ember ereiben. Négy arasznyi, négyszögletes lyukak a börtönök, amelyeket fáklyákkal is alig lehet megvilágítani és amelyekben dagály idején a víz két arasznyira beszivárogo. Ez az a szomorú hely, ahol a szerencsétlenek élnek. Naponta csak félfont kenyeret, három uncia vizet és némi salátát kapnak, ruházatuk pedig évente egy inget.”

A paraguayi indián községeket egyre inkább elárasztották a spanyol gyarmati tisztviselők, a kereskedők és a rablók. A mezőgazdaság tönkrement, az állatállomány eltűnt, az iparműhelyek, sőt még az iskolák is megszűntek, miután az embertelen gyarmatosok még a gyermekeket is munkára szorították. A fényes templomok romba dőltek. A spanyol kormányzó bevezette a botozást, a testi megcsonkítást, sőt még az addig ismeretlen halálbüntetést is.

Védekezésre megszűnt minden lehetőség, miután az indiánoktól minden fegyvert elszedtek, és még a kard viselését is megtiltották. Miután évtizedeken át hiába kérték a jezsuita atyák visszahozatalát, egyre többen kerestek újra menedéket az őserdőkben.

A. Orbigny, aki a 19. század elején nyolc évet töltött az indiánok között, írja, hogy még mindig nagy tisztelettel beszélnek az atyákról: „Nincs egyetlen aggastyán, aki ne hajolna meg a jezsuiták nevére, és ne emlékeznék meghatódva az egykori boldog időkre.” (Voyage dans l'Amérique méridionale. Paris, 1839.)

A paraguayi keresztény közösség nem a tagjai egyenetlenkedése és viszálykodása következtében esett szét, amint az az utópista próbálkozások során mindig történt. Az erőszak, az embertelen kizsákmányolás, az Egyház és a jezsuiták elleni gyűlölet tette tönkre. Nagy kár, mert még ma is mintája lehetne az egykori gyarmati népek kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődésének.

1777-ben I. József portugál király meghalt és leánya, Mária vette át a hatalmat. Amikor az új királynő először jelent meg a nép előtt, a következő kiáltás fogadta: „Éljen a király! Halál Pombalra!”

A Pombal ellen megindított pör három évig tartott és a következő ítélettel végződött: „Mindazok, akiket az 1759. január 12-én hozott rendelet alapján börtönbüntetésre ítélték, ártatlannak bizonyultak.”

Az ellene kimondott halálos ítéletet magas korára való tekintettel nem hajtották végre, hanem örökös száműzetésre ítélték. Az ítéletet csak kilenc hónappal élte túl. Lepraszerű fekélyek lepték el a testét, és önmagátátkozva halt meg 83 éves korában. Mivel a lakosság Lisszabonban való eltemetését megakadályozta, a ferencesek egy elhagyott kis kápolnába helyezték lepellel letakarva, és elfeledkeztek róla.

A jezsuita rend 1814-ben történt visszaállítását követően a jezsuiták 1832-ben telepedtek le újra Portugáliában. Amikor értesültek arról, hogy a legnagyobb ellenségük még mindig eltemetetlenül hever, maguk temették el nyilvános szertartás keretében rendtársaik kegyetlen üldözését és a virágzó paraguayi misszió tönkretevését.

A paraguayi indián misszió területe

Irodalomjegyzék

- A KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSA. Szent István Társulat, Budapest.
- ALBERT, M.: Capitalisme contre capitalisme. Seuil, Paris, 1991.
- ANDORKA Rudolf (Szerk.): Társadalmi rétegződés. Aula Kiadó, Budapest.
- ANDRÁS Imre (Szerk.): Kerkai Jenő emlékezete. Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, Budapest, 1995.
- ARONDEL, Ph.: Morale sociale chrétienne et discours libéral. Une autre approche de l'économie. Ed. Mame, Paris, 1991.
- BAADTE, G.–RAUCHER, A. (Red.): Dritte Welt und Entwicklung. Styria, 1992.
- BABOIN-JAUBERT, Ch.: L'Église catholique pour ou contre le libéralisme? Chronique sociale, Lyon, 1991.
- BADER, E.: Christliche Sozialreform. Herder, Freiburg, 1991.
- BAHRO, R.: Die Logik der Rettung. Wer kann die Apokalypse aufhalten? Ein Versuch über die Grundlagen ökologischer Politik. Weitbrecht, Stuttgart, 1987.
- BÁLINT József: A Teremtő munkatársai. Korda, Kecskemét, 1995.
- BANGHA Béla: Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1937.
- BANGHA Béla: Képek a Jézustársaság történetéből. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1940.
- BAUDIN, L.: L'État jésuite du Paraguay. Génies, Paris, 1962.
- BRAUMANN, F.: Unternehmen Paraguay. Nach den Aufzeichnungen des Jesuitenpaters Anton Sepp (1691–1703). Herder, Wien, 1968.
- BECKER, F.: Die politische Machtstellung der Jesuiten in Südamerika im 18-en Jahrhundert. Lateinamerikanische Forschungen, Nr. 8. Köln, Wien, 1980.
- BÉKEFI Remig: A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. (Értekezések a történelmi tanulmányok köréből XIX. 4.) Akadémia, Budapest, 1901.
- BELL, D.: The Cultural Contradiction of Capitalism. Basic Books, New York, 1976.
- BENNE, R.: The Ethic of Democratic Capitalism. Fortress, Philadelphia, 1981.
- BEREND T. Iván–RÁNKI György: Európa gazdasága a 19. században (1780–1914). Gondolat, Budapest, 1987.
- BIÉLER, A.: La pensée économique et sociale de Calvin. George, Genève, 1959.
- BIRNBAUM, P.–LECA, J.: Sur l'individualisme. Théories et méthodes. Fondation nationale des Sciences politiques, Paris, 1987.
- BISMARCK, P.: Soziale Marktwirtschaft. Herder, Freiburg, 1992.
- BODA László: Emberré lenni, vagy birtokolni? 2. kiadás, Budapest, 1994.
- BOFF, C.–PILEY, J.: Die Option für die Armen. Patmos, Düsseldorf, 1987.
- BÖHNER, Ph.–GILSON, É.: Christliche Philosophie. 3. Aufl., Schönigh, Paderborn, 1954.
- BOSERUP, E.: Population and Technology. Blakwell, Oxford, 1981.
- BREVILLY, E.: Christianity and Ecology. Cassel, London, 1992.
- BÜCHELLE, H.: Christlicher Glaube und politische Vernunft. Für eine neue Konzeption der katholischen Soziallehre. Europa-Verlag, Wien, 1987.
- CALVEZ, J.-Y.–PÉRIN, J.: L'Église et la société économique. L'enseignement social des papes de Léon XIII. à Pie XII (1878-1958). Aubier, Paris, 1959.
- CALVEZ, J.-Y.: Lettre pastorale des évêques des États-Unis. Le Cerf, Paris, 1988.
- CALVEZ, J.-Y.: L'économie, l'homme et la société. Desclée de Brouwer, Paris, 1988.

- CALVEZ, J.-Y.: L'Église devant le libéralisme économique. Desclée de Brouwer, Paris, 1994.
- CERAS: Le discours social de l'Église catholique de Léon XIII. à Jean-Paul II. Centurion, Paris, 1992.
- CHABOT, J.-L.: La doctrine sociale de l'Église. Coll. Que sais-je? P.U.F., Paris, 1989.
- CHAPELLE, Ph.: La Déclaration universelle des droits de l'homme et la Jurisprudence. Paris, 1967.
- CHELINI, J.: L'Église sous Pie XII. Le tourment, 1939–1945. L'après-guerre 1945–1958. Fayard, Paris, 1983–1989.
- CHENU, M. D.: La doctrine sociale de l'Église comme idéologie. Cerf, Paris, 1979.
- CLÉMENT, M.: L'économie selon Pie XII. Paris, 1953.
- COSTE, R.: Pas de pauvres chez toi. La pensée sociale de l'Église. Nouvelle Cité, Paris, 1984.
- CZETTLER Jenő: Az emberi gondolkodás története. Franklin, Budapest, 1939.
- DE LAUBIER, P.: Das soziale Denken der katholischen Kirche. Ein geschichtliches Ideal von Leo XIII. zu Johannes Paul II. Universitätsverlag, Freiburg, 1983.
- DE SOTO, H.: Marktwirtschaft von unten. Die unsichtbare Revolution in Entwicklungsländern. Orell Füssli, Zürich, 1992.
- DREZE, J.: Pour l'emploi, la croissance et l'Europe. De Boeck, Bruxelles, 1995.
- DREIER, W.: Sozialethik. Patmos, Düsseldorf, 1983.
- DUCHAROW, U.: Weltwirtschaft Heute. Ein Feld für bekennende Kirche? Kaiser München, 1986.
- DUMONT, J.: Un monde intolérable. Le libéralisme en question. Seuil, Paris, 1988.
- DUMONT, R.–PAQUET, Ch.: Misère et chômage, libéralisme et démocratie. Seuil, Paris, 1994.
- DUROSELLE, J.-B.: Les débuts du catholicisme social en France (1822-1870). Paris, 1951.
- DUSTIN, D.–PIRE, Ch.: La politique selon Jean Paul II. Éd. Universitaires, Mame, Paris, 1993.
- DUQUESNE de la VINELLE: Le marché et la justice. A partir d'une lecture critique des encycliques. Duclot, Gembloux, 1987.
- DVORAK, R.: Technik, Macht und Tod. Classen, Govert, Hamburg, 1948.
- EINSTEIN, A.: Ideas and Opinions. Dell Publ. Comp. New York, 1981.
- ERDŐ Péter (Szerk): Az Egyházi Törvénykönyv (C.I.C.). Szent István Társulat, Budapest, 1986.
- ERHARD, L.: Soziale Marktwirtschaft und freiliche Demokratie. Ludwig Erhards Erbe für die Zukunft. Schriften der Herman-Ehlers-Akademie, 7. 1977.
- EUCKEN, W.: Die soziale Frage. Schneider, Heidelberg, 1948.
- EUCKEN, W.: Grundsätze der Wirtschaftspolitik. Springer, Berlin, 1952.
- EYSKENS, M.: Is verandering vooruitgang? Davidfonds, Leuven, 1995.
- FALISE, M.: Une pratique chrétienne de l'économie. Centurion, Paris, 1985.
- FÉLBEMARADT REFORMKOR. Miért akadt el az ország keresztény humanista megújulása? Katolikus Szemle, Róma, 1990.
- FERGE Zsuzsanna: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető, Budapest, 1986.
- FILHAUT, E.: Deutsche Katholikentage (1848–1958) und soziale Frage. Essen, 1960.
- FORRESTER, V.: L'horreur économique. Fayard, Paris, 1996.

- FRANZ, A.: Der soziale Katholizismus in Deutschland bis zum Tode Kettelers. München-Gladbach, 1919.
- FUKUYAMA, F.: The End of History and the Last Man. Hamish, Hamilton-London, 1992.
- FURGER, F.: Christliche Sozialethik. Kohlhammer, Stuttgart, 1991.
- FÜGEDI Erik (Szerk.): Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Gondolat, Budapest, 1986.
- GALB*RAITH, J. K.: Die Entmythologisierung der Wirtschaft. Grundvoraussetzungen des ökonomischen Denken. Zsolnay, Wien, 1988.
- GARAMAN, Ph.: The Lost Paradise. An account of the Jesuits in Paraguay (1607–1768). London, 1975.
- GEREMEK, B.: Poverty. A History. Blackweld, Oxford, 1995.
- GERGELY Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon (1903–1923). Budapest, 1977.
- GERGELY Jenő: A politikai katolicizmus Magyarországon. Budapest, 1977.
- GERGELY Jenő: A katolikus egyházi birtok kérdéséhez a Horthy-korszakban. In: Hölvényi Gy.: Katolikus Egyháztörténeti Konferencia. Keszthely, 1987.
- GERGELY Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982.
- GERICS József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. METEM, Budapest, 1995.
- GILSON, É.: Le thomisme, introduction à la philosophie de saint Thomas d'Aquin. Vrin, Paris, 1965.
- GISBERT, F.: Bischof Ketteler. Augsburg, 1961.
- GONGORA, M.: Studies in the Colonial History of Spanish America. Cambridge, 1975.
- GREGOIRE, L.: Le pape, les catholiques et la question sociale. Paris, 1907.
- GROOTAERS, J.: De Vatican II à Jean Paul II: le grand tournant de l'Église catholique. Centurion, Paris, 1981.
- HARMS, J. (Red.): Sozialstaat und Marktwirtschaft. Haag und Herchen, Frankfurt/M., 1987.
- HAUBERT, M.: La vie quotidienne au Paraguay sous les Jésuites. Paris, 1967.
- HAYEK, F. A.: The Constitution of Liberty. Regnary, Chicago, 1960.
- HAYEK, F. A.: The Fatal Conceit. The Errors of Socialism. Univ. of Chicago Press, 1988.
- Magyar fordítás, PÁSZTOR Teréz: A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992.
- HEBBELTWAITE, P.: Jean XXIII. Centurion, Paris, 1987.
- HENSBACH, Fr.: Die Arbeit hat Vorrang. Eine Option der katholischen Soziallehre. Grünewald, Mainz, 1982.
- HERR, T.: Katholische Soziallehre. Bonifacius, Paderborn, 1987.
- HÓMAN Bálint: Magyar történet I-II. Budapest, 1935-1936.
- HÓMAN Bálint: Magyar sors – Magyar hivatás. Atheneum, Budapest, 1942.
- HOMEYER, J.: Soziale Marktwirtschaft aus Sicht katholischer Soziallehre. „Stimmen der Zeit”, 1151 1990.
- HORÁNYI Özséb (Szerk.): A keresztény társadalmi tanítás. Vigilia-Pannonia, Budapest-Pécs, 1990.
- HÖFFNER, J.: Wirtschaftsordnung und Wirtschaftsethik. Richtlinien der katholischen Soziallehre. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn, 1985.
- HUNGARIA. Szent István király emlékezetére. Magyar Statisztikai Szemle, 1938.
- IGAZSÁGOSABB ÉS TESTVÉRIESEBB VILÁGOT! A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a magyar társadalomról. Budapest, 1996.

- JACQUARD, A.: J'accuse l'économie triomphante. Calman-Lévy, Paris, 1995.
- JARLOT, G.: Le régime corporatif et les catholiques sociaux. Histoire d'une doctrine. Paris, 1938.
- JARLOT, G.: Pie XI. Doctrine et action sociale. Presse Univ. Grégorienne, Rome, 1973.
- JOSTOCK, P.: Die sozialen Rundschreiben Leos XIII. Freiburg in Br. 1948.
- JURETSCHKE, H.: Berichte der diplomatischen Vertreter des Wiener Hofes aus Spanien in der Regierungszeit Karls III. Bde 1-4. Toricum, Madrid, 1970-1973.
- KECSKÉS Pál: A keresztény társadalomszemlélet irányelvei. Actio Catholica, Budapest, 1944.
- KERBER, W.–ERTL, H.–HAINZ, M.: Katholische Gesellschaftslehre im Überblick. 100 Jahre Sozialverkündigung der Kirche. Knecht, Frankfurt/M., 1991.
- KERÉNYI Károly–VÁCZI Péter–HAJNAL István–IVÁNYI-GRÜNWARD Béla: Egyetemes történet I–IV. Magyar Szemle, Budapest, 1935-1937.
- KINDLER József–ZSOLNAI László (Szerk.): A közgazdaságtan társadalmi és etikai vetületei. Egyházfórum, Budapest, 1993.
- KLOSE, A.: Die katholische Soziallehre. Ihr Anspruch, ihre Aktualität. Styria, Graz, 1979.
- KOLM, S.: Le contrat social libéral. P.U.F., Paris, 1985.
- KOMMISSION WELTKIRCHE: Die internationale Schuldenkrise. Eine ethische Herausforderung. Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn, 1988.
- KOSLOWSKI, P.: Ethik des Kapitalismus. Mohr, Tübingen, 1984.
- KRATZ, W.: Zwei Quellenpublikationen zur Geschichte des Paraguaykrieges, 1750-1756. In: Archivum Historicum Societatis Jesu, X., 1941.
- KRISTÓ Gyula: A magyar állam megszületése. Középkori Műhely, Szeged, 1995.
- KRISTÓ Gyula: Magyar honfoglalás. Honfoglaló magyarok. Kossuth Kiadó, Budapest, 1996.
- LACHMANN, W.: Ausweg aus der Krise. Fragen eines Christen an Marktwirtschaft und Sozialstaat. Bruckhaus, Wuppertal, 1984.
- LADRIERE, J.: Les enjeux de la rationalité. Le défi de la science et de la technologie à la culture. Aubier-Montaigne/Unesco, Paris, 1977.
- LAFONT, G.: Structures et méthodes dans la Somme théologique de saint Thomas d'Aquin. Cerf, Paris, 1996.
- LAUBIER, P.: La pensée sociale de l'Église Catholique. Ed. Univ. Fribourg/S. 1984.
- LAURENT, Ph.: Pour l'entreprise. Création et Responsabilité. Centurion, Paris, 1985.
- LAVILLE, J.–L.: L'économie solidaire. Une perspective internationale. Desclée de Brouwer, Paris., 1994.
- LAVY, R.: Die Macht der Moral. Unternehmenserfolg durch ethisches Management. Econ, Wien, 1993.
- LÉVINAS, É.: Éthique et infini. Livre de poche, Paris, 1984.
- LORENZ, K.: Der Abbau des Menschlichen. Piper, München, 1983.
- LUGON, C.: La république communiste chrétienne des Guaranis (1610–1768). Éd. Ouvrières, Paris, 1949.
- McNASPY, C. J.: Lost Cities of Paraguay. Art and Architecture of the Jesuit Reductions, 1607–1767. Loyola Univ. Press, Chicago, 1982.
- MAESSCHALCK, M.: Travail pour tous. Démagogie ou réalisme? Lumen Vitae Bruxelles, 1996.
- MALTHUS, T. R.: Essai sur principe de population. (Trad. Vilquin), P.U.F., 1980.
- MANENSCHIJN, G.: Geldzucht de vortel van alle kwaad? Ten Hove, Baarn, 1987.

- MARX, A.: Zur Theologie der Wirtschaft. Herder, Wien, 1962.
- McKIBBEN, B.: The End of Nature. Penguin Books, London, 1990.
- MESSNER, J.: Entwicklungshilfe und neue Weltwirtschaftsordnung. Bachem, Köln, 1978.
- MESSNER, J.: Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik. Duncker-Humboldt, Berlin, 1984.
- METZ, J. B.: Jenseits der bürgerlichen Religion. Reden über die Zukunft des Christentums. Kaiser-Grünwald, München, 1980.
- MEZEY Barna (Szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- MIKOS Ferenc: A Quadragesimo Anno gazdasági rendje. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1934.
- MOLNÁR Frigyes: A magyar katolicizmus a magyar életért. Szent István Társulat, Budapest, 1942.
- MUZSLAY István: Gazdaság és erkölcs. 2., bővített kiadás, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995.
- MÜLLER-ARMACH, A.: Geneologie der sozialen Marktwirtschaft und weiterführende Konzepte. Bern/Stuttgart, 1981.
- NAGY Gábor: Magyar Középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény). Könyves Kálmán Kiadó, 1995.
- NAUDET, J.-Y.: L'Église et l'économie du marché face au collectivisme. U.N.I. Paris, 1987.
- NELL-BREUNING, O.: Zur christlichen Gesellschaftslehre. Herder, Freiburg, 1947.
- NELL-BREUNING, O.: Zur sozialen Frage. Herder, Freiburg, 1949.
- NELL-BREUNING, O.: Die soziale Encyklika (QA). 3. Aufl. Kettelerhaus, Köln, 1950.
- NELL-BREUNING, O.: Gesellschaftliche Ordnungssysteme. Herder, Freiburg, 1951.
- NELL-BREUNING, O.: Wirtschaft und Gesellschaft heute I–II. Herder, Freiburg, 1956-1960.
- NELL-BREUNING, O.: Kapitalismus und gerechter Lohn. Herder, Wien, 1960.
- NELL-BREUNING, O.: Aktuelle Fragen der Gesellschaftspolitik. Herder, Freiburg, 1970.
- NELL-BREUNING, O.: Soziale Sicherheit. Herder, Freiburg, 1979.
- NELL-BREUNING, O.: Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre. Europa-Verlag, Wien, Stuttgart, 1980.
- NELL-BREUNING, O.: Arbeit vor Kapital. Kommentar zur Encyklika „Laborem exercens“ von Johannes Paul II. Europa-Verlag, Wien, 1983.
- NELL-BREUNING, O.: Soziallehre der Kirche. Erläuterung der lehramtlichen Dokumente. Herder, Wien, 1983.
- NELL-BREUNING, O.: Baugesetze der Gesellschaft. Solidarität und Subsidiarität. Herder, Freiburg, 1990.
- NEMESKÜRTY István: Múltunk a jelenben. Örökségünk, Budapest–Ungvár, 1994.
- NOVAK, M.: The Spirit of Democratic Capitalism. Simon and Schuster, New York, 1982.
- Magyar fordítás: A demokratikus kapitalizmus szelleme. General Press, Budapest, 1994.
- NOVAK, M.: Freedom with Justice, Catholic Social Thought and Liberal Institutions. Harper-Row, San Francisco, 1984.
- NOVAK, M.: Three Persons and the Common Good. Madison, Lanham, 1989.
- NYÍRI Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. 4. javított és bővített kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- NYISZTOR, Zoltán: Ötven esztendő. OMC. Bécs, 1962.
- OCKENFELS, W.: Kleine katholische Soziallehre. Paulinus Verlag, 4e Aufl. Trier, 1992.
- Magyar fordítás: Kis katolikus társadalomtan. Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest, 1995.
- OTRUBA, G.: Der Jesuitenstaat in Paraguay. Wien, 1962.

- PASSMORE, J.: Man's responsibility for nature. Duckworth, London, 1974.
- PATERNOT, J.,–VERALDI, G.: Dieu est-il contre l'économie Cerf, Paris, 1989.
- PECH, O. H.: Thomas d'Aquin. Cerf, Paris, 1994.
- PESCH, H.: Ethik und Wirtschaft. Herder, Berlin, 1918.
- PESCH, H.: Lehrbuch der Nationalökonomie, I–V. Herder, Freiburg, 1922-1926.
- PESCHKE, K-H.: Wirtschaft aus christlicher Sicht. Paulinus-Verl. Trier, 1992. Magyar fordítás: A gazdaság katolikus szemmel. Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest, 1995.
- PEYREFITTE, A.: Du „miracle” en économie. Leçons au Collège de France. Odile Jacob, Paris, 1995.
- PIEPER, J.: Gerechtigkeit. Kösel, München, 1964.
- PLESSER, E. H.: Unternehmer zwischen Rentabilitätswangen und Glaubwürdigkeit. Bachem, Köln, 1988.
- POLGÁR László: Bibliographie zur Geschichte der Gesellschaft Jesu. Rom, St. Louis, 1967.
- PORTELLI, H.: Les socialismes dans le discours social catholique. Centurion, Paris, 1987.
- PROHÁSZKA Ottokár: Kultúra és terror. Összegyűjtött Munkái XI. Szent István Társulat, Budapest, 1927.
- PUEL, H.: L'économie au défi de l'éthique. Cujas/Cerf, Paris, 1989.
- PUEL, H.: Les aradoxes de l'économie. Bayard/Centurion, Paris, 1995.
- PURÉBL György: Szemelvények a magyar iparoscéhek történetéből. Budapest, 1927.
- PUTNAN McENTEE, G.: The Social Catholic Movement in Great-Britain. New York, 1927.
- RAES, A.: Les encycliques sociales de Jean XXIII. Vie Ouvrière, Bruxelles, 1965.
- RAT DER EVANGELISCHEN KIRCHE IN DEUTSCHLAND– DEUTSCHE BISCHOFSKONFERENZ: Für eine Zukunft in Solidarität und Gerechtigkeit. Hannover/Bonn, 22. 2. 1997.
- RAUSCHER, A.: Das Eigentum. Persönliches Freiheitsrecht und soziale Ordnungsinstitution. Bachem, Köln, 1982.
- REZSŐHÁZY, R.: Origines et formation du catholicisme social en Belgique (1842–1909). Publications Universitaires, Louvain, 1958.
- RICH, A.: Wirtschaftsethik. Grundlagen aus theologischer Perspektive. Mohn, Gütersloh, 1984.
- ROLLET, H.: L'action sociale des catholiques en France (1871–1901). Paris, 1947
- ROLLET, H.: Les étapes du catholicisme social. Paris, 1949.
- ROSENVALLON, P.: Le libéralisme économique. Histoire de l'idée de marché. Seuil, Paris, 1989.
- ROSENVALLON, P.: La nouvelle question sociale. Repenser l'État-Providence. Seuil, Paris, 1995.
- RÖPKE, W.: Civitas humana. Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform. Rentsch, Erlenbad-Zürich, 1946.
- RÖPKE, W.: Die Lehre von der Wirtschaft. 6e Aufl. Rentsch. Erlenbad-Zürich, 1951.
- RÖPKE, W.: Das deutsche Wirtschaftsexperiment. Beispiele und Lehre. Rentsch, Erlenbad-Zürich, 1951.
- RÖPKE, W.: Jenseits von Angebot und Nachfrage. Rentsch, Erlenbad-Zürich, 1958.
- RÜSTOW, A.: Das Versagen des Wirtschafts-Liberalismus. Bad-Godesberg, 1950.
- SAINT-LÉON, M.: Histoire des Corporations des Métiers depuis leurs origines jusqu' à leur suppression en 1791. Paris, 1941.
- SAUVY, A.: Cout et valeur humaine. Herman, Paris, 1978.

- SAUVY, A.: *La machine et le chômage, le progrès technique et l'emploi*. Dunod, Paris, 1980.
- SCHASCHING, J.: *Gerechtigkeit und Freiheit. Grundzüge katholischer Soziallehre*. Europa-Verl. Wien, 1980.
- SCHASCHING, J.: *Unterwegs mit den Menschen. Kommentar zur Encyklika „Centesimus Annus“ von Johannes Paul II.* Europa-Verl. Wien, 1991.
- SCHMIDTHÜS, K.: *Von der Einheit der Welt. Das Programm Pius XII. für eine internationale Friedensordnung*. Freiburg in Brg. 1957.
- SCHOOYANS, M.: *Initiation à l'enseignement social de l'Église*. Émmanuel Paris, 1992.
- SCHUBERT, A.–SCHÜTTE, H.: *Die Kirche in Geschichte und Heute*. Thomas-Verl. Kempen-Niederheim, 1970.
- SEIPEL, I.: *Die wirtschafts-ethischen Lehren der Kirchenväter*. Wien, 1907.
- SEN, A.: *On Ethics and Economics*. Blackwell, Oxford, 1987.
- SIMON, R.: *Éthique de la responsabilité*. Cerf, Paris, 1993.
- SMITH, A.: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól (1776) Fordította ÉBER Jenő, Budapest, 1940. Újabb kiadás: A nemzetek gazdagsága. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.*
- SOLLERS, Ph. (Réd.): *Baroque du Paraguay*. Musée-Galerie de la Seine, Paris, 1995.
- SOMBART, W.: *Der moderne Kapitalismus I-II*. Duncker-Humblot, München, 1928.
- SORMAN, G.: *La solution libérale*. Pluriel, Paris, 1984.
- SORMAN, G.: *Capital, suite et fin*. Fayard, Paris, 1994.
- SZABÓ Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség*. Róma, 1991.
- SZABÓ Ferenc (Szerk): *üldözött jezsuiták vallomásai. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya*, Budapest, 1995.
- SZABÓ Ferenc (Szerk.): *Prohászka ébresztése. Távlatok*, Budapest, 1996.
- SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék*. Atheneum, Budapest, 1920.
- TEILHARD de CHARDIN, P.: *The Phenomenon of Man*. Harper, New York, 1959. Fordítás: Rónay György-Bittei Lajos: *Az emberi jelenség*. Gondolat, Budapest, 1973.
- TOMKA Miklós–GOJÁK János (Szerk): *Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Szent István Társulat, Budapest, (1992).
- TORELL, J. P.: *Initiation á saint Thomas d'Aquin*. Cerf, Paris, 1993.
- TOURAINÉ, A.: *Critique de la modernité*. Fayard, Paris, 1992.
- TRENTINAGLIR, F.: *Der Papst zur Neuordnung der Welt*. Herder, Wien, 1946.
- TROELTSCH, E.: *Histoire des religions et destin de la théologie*. Cerf, Paris, 1996.
- UTZ, A. F.: *Soziale Summe Pius XII. und Entfaltung des gesellschaftlichen Lebens*. 3 Vol. Fribourg/S. 1954–1960.
- UTZ, A. F.: *Die Friedenszyklika Papst Johannes XXIII*. Herder, Freiburg-Basel- Wien, 1963.
- UTZ, A. F.: *La doctrine sociale de l'Église à travers les siècles*. Documents pontificaux du XVème au XXème siècle. 4 Vol. Beauchesne, Paris, 1970.
- UTZ, A. F.: *Die katholische Soziallehre und die Wirtschaftsordnung*. Paulinus Verl. Trier, 1991.
- VAN DORMAEL, A.: *La guerre des monnais*. Racine, Bruxelles, 1995.
- VAN GESTEL, C.: *La doctrine sociale de l'Église*. La pensée catholique, Bruxelles, 1963.
- VAN LEEUWEN A.: *De macht van het kapitaal. Door het oerwoud van de economie naar de bronnen van de burgerlijke religie*. Sun, Nijmegen, 1984
- VARGA László: *Új társadalmi rend felé*. Magyar Kultúra, Budapest, 1933.
- VARGA László: *Társadalmi etika*. Jézustársasági Kollégium, Szeged, 1935.

- VARGA László: Szociális reform és hivatásrendiség. Nemzeti Könyvtár, 40-41. sz. Budapest, 1941.
- VARGA László: Tájékozódás. Magyar Kultúra, Budapest, 1944.
- VASS Péter (Szerk.): Prohászka Ottokár szociális tanítása. Vigilia, 5. sz. 257–277. old.
- VAUSSARD, M.: Histoire de la démocratie chrétienne, France-Belgique-Italie. Paris, 1956.
- WEBER, M.: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 21/ 1904–1905. Fordítás, VIDA Sándor: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest, 1982.
- WEILER, R.: Einführung in die katholische Soziallehre. Ein systematischer Abriss. Styria, Graz, 1991.
- WELTY, E.: Herders Sozialkatechismus I–III. Herder, Freiburg, 1952, 1957, 1958.
- WOHLGENNANT, L.–BÜCHELE, H.: Den öko-sozialen Umbau beginnen: Grundeinkommen. Europaverlag, Wien, 1990.
- WUEN ENBERGER, J.-J.: Questions d'éthique. PUF, Paris, 1993.
- ZOMBORI István (Szerk.): Magyarország és a Szentszék kapcsolatainak ezer éve. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996.
- ZWIEFELHOFER, H.: Neue Weltwirtschaftsordnung und katholische Soziallehre. Grünwald, Mainz, 1980.